
Waar leggen we de grens?

Een onderzoek naar mogelijke overgangszones tussen natuur- en
landbouwfuncties

Wendy Daggenvoorde

5 maart 2019

rijksuniversiteit
 groningen

faculteit ruimtelijke
 wetenschappen

provincie Drenthe

Waar leggen we de grens?

Een onderzoek naar mogelijke overgangszones tussen natuur- en
landbouwfuncties.

Title: Where do we draw the line? Towards the creation of transition zones between natural and agricultural land use.

Afbeelding op de voorpagina: Living Lab (2019).

Wendy Daggenvoorde

S2537222

University of Groningen

Faculty of Spatial Sciences

Master Economic Geography

Begeleider: dr. V.A. Venhorst

2^e lezer: prof. dr. D. Strijker

Provincie Drenthe

Stagebegeleider: C. Scholten

Datum: 5 maart 2019

SAMENVATTING & ABSTRACT

In Zuidwest Drenthe bestaan scherpe grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties. Om beide economische functies optimaal te kunnen benutten heeft de provincie Drenthe de ambitie uitgesproken om deze grenzen te verbeteren door middel van overgangszones. Het doel van dit onderzoek is het verduidelijken van deze ambitie om zo inzicht te geven in de bijdrage die overgangszones kunnen leveren aan het verbeteren van de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties. Hierbij worden verschillende bedrijfsvoeringen benaderd die natuur- en landbouwfuncties verbinden, zoals natuurinclusieve landbouw en agrarisch natuurbeheer. Aan de hand van interviews en focusgroepen met medewerkers van de provincie Drenthe is duidelijk geworden dat twee belangrijke knelpunten op de grenzen van natuur- en landbouwfuncties kunnen worden geïdentificeerd. Dit zijn knelpunten omtrent de waterhuishouding en de emissies van stikstof. Deze knelpunten spelen voornamelijk rondom de Natura 2000-gebieden in Zuidwest Drenthe waardoor in deze gebieden de noodzaak voor een overgangszone bestaat. Tot slot wordt geconcludeerd dat voornamelijk een sustainable-use area interessant is voor Zuidwest Drenthe en worden enkele aanbevelingen gedaan om dit multifunctionele grondgebruik te stimuleren. Op deze wijze kunnen de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties verbeterd worden door middel van overgangszones.

Sleutelwoorden: Overgangszones, landgebruik, multifunctionele economische activiteiten.

In the south-west of Drenthe, sharp borders exist between natural and agricultural land use. To optimally utilize both economic activities, the province of Drenthe has set the ambition to improve these borders with transition zones. The goal of this research is to clarify this ambition and therefore giving insight in the contribution that transition zones can make in improving the borders between natural and agricultural land use. By this means, several business models that connect natural and agricultural activities are approached, such as nature-inclusive agriculture and agricultural management of nature and landscape. With the use of interviews and focus groups with employees of the province of Drenthe, it has become clear that two impediments can be identified on the borders between natural and agricultural land use. These impediments concern water management and nitrogen emissions. The impediments especially occur around Natura 2000 areas in the south-west of Drenthe, which creates a need for transition zones in these areas. Finally, it can be concluded that the sustainable-use area is especially interesting for south-west Drenthe and a few recommendations are given to stimulate this multifunctional land use. This way, borders between natural and agricultural land use will improve with the use of transition zones.

Key words: Transition zones, land use, multifunctional economic activities.

INHOUDSOPGAVE

Lijst van figuren	6
Lijst van tabellen.....	6
Lijst met afkortingen	7
Hoofdstuk 1: Inleiding	8
1.1 Aanleiding.....	8
1.2 Doel- en vraagstelling.....	10
1.3 Relevantie.....	10
1.4 Onderzoeksgebied.....	11
1.5 Link met Economische Geografie	12
1.6 Plan van aanpak.....	13
1.7 Leeswijzer	14
Hoofdstuk 2: Theoretisch kader	15
2.1 Het scheiden van functies volgens von Thünen.....	15
2.2 De overgangszone	16
2.2.1 Het definiëren van een overgangszone	17
2.2.2 Zoneringsconcepten.....	19
2.2.3 Ecologisch netwerk in Zuidwest Drenthe.....	20
2.3 Multifunctionele landbouw.....	22
2.3.1 Multifunctionele landbouw in Drenthe	24
2.3.2 Agrarisch natuurbeheer in Zuidwest Drenthe.....	25
2.3.3 Overige multifunctionele activiteiten	28
2.4 Natuurinclusieve landbouw.....	28
2.5 Bedrijfsvoeringen in de overgangszone	30
2.6 Conceptueel model	31
Hoofdstuk 3: Methodologie	33
3.1 Keuze van de onderzoeksmethoden	33
3.1.1 Semi-gestructureerde interviews.....	34
3.1.2 Focusgroepen	36
3.2 Onderbouwing casestudie.....	38
3.3 Ethiek.....	38
3.4 Kwaliteit van de data.....	39
3.5 Analyse van de data.....	40

Hoofdstuk 4: Resultaten.....	42
4.1 Resultaten interviews.....	42
4.1.1 De noodzaak voor een overgangszone in Zuidwest Drenthe.....	42
4.1.2 De overgangszone en zijn invulling.....	45
4.1.3 Locaties voor een overgangszone.....	47
4.1.4 Aanpassingen van het conceptueel model.....	49
4.2 Resultaten focusgroepen.....	51
4.2.1 Reguleren versus stimuleren.....	51
4.2.2 Vergroten van het zoekgebied voor agrarisch natuurbeheer.....	52
4.2.3 Het ruimtelijk beleid.....	52
4.2.4 Rol van de provincie Drenthe.....	54
Hoofdstuk 5: Conclusie & Discussie.....	56
5.1 Beantwoording van de onderzoeksvragen.....	56
5.1.1 Deelvraag 1.....	56
5.1.2 Deelvraag 2.....	57
5.1.3 Deelvraag 3.....	58
5.1.4 Deelvraag 4.....	59
5.1.5 Deelvraag 5.....	59
5.1.6 Deelvraag 6.....	60
5.1.7 De hoofdvraag.....	60
5.2 Aanbevelingen.....	61
5.3 Reflectie.....	62
Referenties.....	64
Bijlagen.....	71
Bijlage 1: Interview guide.....	71
Bijlage 2: Discussion guide.....	73
Bijlage 3: Codeboek interviews.....	75
Bijlage 4: Codeboek focusgroepen.....	76

LIJST VAN FIGUREN

Figuur 1	Afbakening van het onderzoeksgebied Zuidwest Drenthe
Figuur 2	Competitie in grondgebruik volgens het model van von Thünen
Figuur 3	Mogelijke grenzen overgangszone ten opzichte van het beschermde gebied
Figuur 4	De verschillende onderdelen van een ecologisch netwerk
Figuur 5	Het ecologische netwerk in Zuidwest Drenthe
Figuur 6	Het creëren van inkomen uit multifunctionele landbouw
Figuur 7	Aantal Drentse landbouwbedrijven per verbredingsactiviteit in 2016
Figuur 8	Het zoekgebied voor agrarisch natuurbeheer in Zuidwest Drenthe voor 2019
Figuur 9	De verhouding tussen agrarische input en natuurlijk kapitaal
Figuur 10	Het conceptueel model
Figuur 11	Verschillende discussiestijlen van een focusgroep
Figuur 12	Onderzoekszones voor drainage en beregening in Zuidwest Drenthe
Figuur 13	Het conceptueel model aangepast naar de waterhuishoudkundige problematiek in Zuidwest Drenthe
Figuur 14	Het conceptueel model aangepast naar de emissieproblematiek in Zuidwest Drenthe

LIJST VAN TABELLEN

Tabel 1	Overzicht van de participanten van zowel de interviews als de focusgroepen
---------	--

LIJST MET AFKORTINGEN

ANLb	Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
ICDP	<i>Integrated Conservation and Development Projects</i>
LNV	Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
LTO	Land- en Tuinbouw Organisatie
NNN	Natuurnetwerk Nederland
PAS	Programmatische Aanpak Stikstof
PBL	Planbureau voor de Leefomgeving
SKNL	Subsidie kwaliteitsimpuls natuur en landschap

HOOFDSTUK 1: INLEIDING

1.1 Aanleiding

In september 2018 presenteerde Carola Schouten, de minister voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (afgekort LNV), haar nieuwe landbouwvisie waarin zij pleit voor een omslag naar kringlooplandbouw (LNV, 2018). Na de voedseltekorten in de Tweede Wereldoorlog ontstond het Europees brede Gemeenschappelijk Landbouw Beleid onder het motto 'nooit meer honger'. Dit leidde tot schaalvergroting in de landbouw en het efficiënter inrichten van productiesystemen waarbij minder oog was voor de verbinding tussen het boerenbedrijf en de natuurlijke omgeving (LNV, 2010). Deze schaalvergroting heeft de economie veel gebracht doordat er in Nederland altijd volop voedsel aanwezig is tegen lage prijzen (van Dijk et al., 2018), maar een keerzijde is dat door dit intensieve gebruik van landbouwgronden de druk op het milieu, natuur en biodiversiteit steeds groter werd. Het Planbureau voor de Leefomgeving stelt dat de milieudruk van de landbouw op de natuur onverminderd groot blijft en de afgelopen jaren niet wezenlijk is veranderd (PBL, 2017). Wel wordt er tegenwoordig steeds meer gekeken of het ook anders kan om de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties (weer) te verbeteren. Er worden verschillende initiatieven door Nederlandse boeren opgezet om dit te bewerkstelligen (Westerink et al., 2013; van Dijk et al., 2018) en het Ministerie pleit voor een omslag van het huidige systeem naar kringlooplandbouw als ecologisch en economisch vitale, gangbare productiewijze (LNV, 2018). Hierbij moet de relatie tussen natuur- en landbouwfuncties duurzamer ingevuld worden om de druk op milieu en biodiversiteit te verminderen door natuur- en landbouwfuncties beter met elkaar te verbinden. Tot nu toe werden deze functies sterk van elkaar gescheiden, terwijl beide sectoren juist van elkaar kunnen profiteren (Erisman et al., 2016a). Wanneer de landbouw meer ruimte geeft aan de natuur komt dit de biodiversiteit ten goede. De landbouw kan op zijn beurt weer profiteren van deze biodiversiteit omdat dit bijvoorbeeld leidt tot een gezondere bodem voor plant en dier. De kwaliteit van de landbouwproducten neemt hierdoor toe en kan leiden tot lagere kosten voor de agrarische ondernemer (Erisman et al., 2016a; Erisman et al., 2017; Olf, 2017). Hiermee heeft de landbouw een belangrijke sleutel in handen om natuur- en landbouwfuncties beter met elkaar te verbinden. Vaak wordt deze bedrijfsvoering aangeduid met natuurinclusieve landbouw. Natuurinclusief is nog een vrij nieuw concept en kan het beste omschreven worden als een duurzame vorm van landbouw die de negatieve ecologische impact op de omgeving wil minimaliseren en tegelijkertijd gebruik maakt van natuurlijk processen (Runhaar, 2017). Een natuurinclusief bedrijf combineert dus de functies natuur en landbouw met elkaar en zou daarmee een brug kunnen zijn tussen natuur- en landbouwfuncties. Het is een uitdaging om deze vorm van bedrijfsvoering echt rendabel te maken en dat kan de landbouwsector niet alleen, hiervoor is een verandering van het hele systeem en alle deelnemers in de productieketen nodig (LNV, 2018; van Huizen & Huijbers, 2018).

Ook in de provincie Drenthe, waar zowel natuur als landbouw belangrijke sectoren zijn voor de Drentse economie, wordt gekeken naar de mogelijkheden om de overgangen tussen natuur- en landbouwfuncties te verbeteren. Sinds 2012 ligt een groot deel van de verantwoordelijkheid voor natuurbeleid niet meer bij het Rijk maar bij de provincies. De provincie Drenthe heeft de visie dat natuur niet alleen beschermt moet worden maar dat men natuur ook moet kunnen beleven en benutten. Het beleven en benutten van natuur is van belang voor de Drentse economie en werkgelegenheid, zo kunnen natuurlijke voorzieningen een plek aantrekkelijk maken om te wonen en te werken en dragen deze natuurlijke voorzieningen bij aan de lokale economie en het welzijn van de lokale bevolking (provincie Drenthe 2014; Power, 2005; Deller et al., 2001). De visie van de provincie Drenthe is dat natuur op haar beurt ook weer moet kunnen profiteren van andere sectoren aan de hand van private initiatieven die bijdragen aan het natuurnetwerk in Drenthe en de combinaties tussen natuur en andere functies, bijvoorbeeld door middel van natuurinclusieve landbouw en agrarisch natuurbeheer. Op de lange termijn wil de provincie Drenthe toe naar een situatie waarbij het voor de landbouw meerwaarde heeft om bij te dragen aan ruimte voor de natuur, beheer van natuur en toeristisch recreatieve producten. Zowel de natuur als de landbouw zijn op de lange termijn afhankelijk van goede milieuomstandigheden en daarmee is de Drentse economie ook afhankelijk van vloeiende grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties (provincie Drenthe, 2014).

Ondanks de initiatieven die genomen worden bestaan er in Zuidwest Drenthe nog duidelijke grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties. In dit gebied is veel landbouwgrond te vinden maar ook drie grote natuurgebieden: het Holtingerveld, het Drents-Friese Wold en het Dwingelderveld. Wanneer natuur- en landbouwfuncties dicht naast elkaar gelegen zijn kunnen er knelpunten ontstaan. Zo is in de gemeente Westerveld, in Zuidwest Drenthe, de verdroging van deze grote natuurgebieden een knelpunt (Gemeente Westerveld, 2012). De aangrenzende landbouwgronden hebben juist baat bij een lage grondwaterstand waardoor er gebruik wordt gemaakt van drainage (provincie Drenthe, 2018a; Blom et al., 2009). Daarnaast stellen Atay & Ayebare (2017) dat intensieve landbouw, bijvoorbeeld door middel van gewasbeschermers, zijn directe omgeving kan schaden. Waardoor gevolgen kunnen ontstaan voor de biodiversiteit in nabijgelegen natuurgebieden wanneer natuur- en landbouwfuncties dicht naast elkaar zijn gelegen.

De provincie Drenthe heeft voor Zuidwest Drenthe de ambitie uitgesproken om in 2020 de achteruitgang van de biodiversiteit tot staan gebracht te hebben, waterhuishoudkundige omstandigheden op orde te brengen en over een goed ontwikkelde duurzame landbouw rondom natuurkernen te beschikken. In deze context wordt gesproken om de verbindingen en overgangszones te versterken (provincie Drenthe, 2016a). Een overgangszone zou als buffer kunnen dienen tussen beide functies om de negatieve effecten tussen natuur- en

landbouwfuncties te verkleinen en op deze manier de grenzen tussen de functies te verbeteren.

1.2 Doel- en vraagstelling

De provincie Drenthe heeft de ambitie opgesteld om de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties te verbeteren door middel van overgangszones. Hierbij bestaat de wens dat de relatie tussen dorp/ondernemers en de (grote) natuurgebieden wordt versterkt en er voldoende ruimte moet zijn voor de ontwikkeling van andere sociaal-economische activiteiten, zoals agrarisch gebruik en bedrijvigheid (provincie Drenthe, 2016a). Deze ambitie roept vragen op rondom de aard van de huidige knelpunten en de invulling van een overgangszone als oplossing voor deze knelpunten. Het doel van dit onderzoek is dan ook om de invulling dit beleid te verduidelijken en daarmee inzicht te geven in de bijdrage die overgangszones zouden kunnen leveren aan het verbeteren van de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties. Aan de hand van dit doel is de volgende hoofdvraag opgesteld:

Welke rol kan een overgangszone in Zuidwest Drenthe spelen bij het verbeteren van de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties?

Deze hoofdvraag zal beantwoord worden aan de hand van de volgende deelvragen:

1. Welke kenmerken kunnen toegeschreven worden aan een overgangszone?
2. Welke activiteiten vormen een mogelijke invulling van een overgangszone die bijdragen aan een verbetering van de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties?
3. Welke knelpunten spelen op de grenzen van natuur- en landbouwfuncties in Zuidwest Drenthe?
4. Op welke locaties in Zuidwest Drenthe kunnen overgangszones bijdragen aan een verbetering van de knelpunten tussen natuur- en landbouwfuncties?
5. Aan welke kenmerken moet een overgangszone voldoen om in Zuidwest Drenthe te slagen?
6. Wat is de rol van de provincie Drenthe in de verbetering van de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties.

1.3 Relevantie

De samenleving hecht steeds meer waarde aan duurzame landbouwproductie, zo is het aandeel biologische producten de laatste jaren sterk gestegen (Bionext, 2018). Er bestaat de wens om de druk op de biodiversiteit en het milieu door de intensieve landbouw te verminderen, geleid door de onlangs uitgebrachte landbouwvisie van minister Schouten (LNV, 2018). Er is dus steeds meer geluid vanuit de samenleving om het rurale gebied anders te gebruiken zodat er een duurzame relatie tussen natuur- en landbouwfuncties zal ontstaan. Daarnaast heeft Nederland een verplichting naar Europese natuur- en

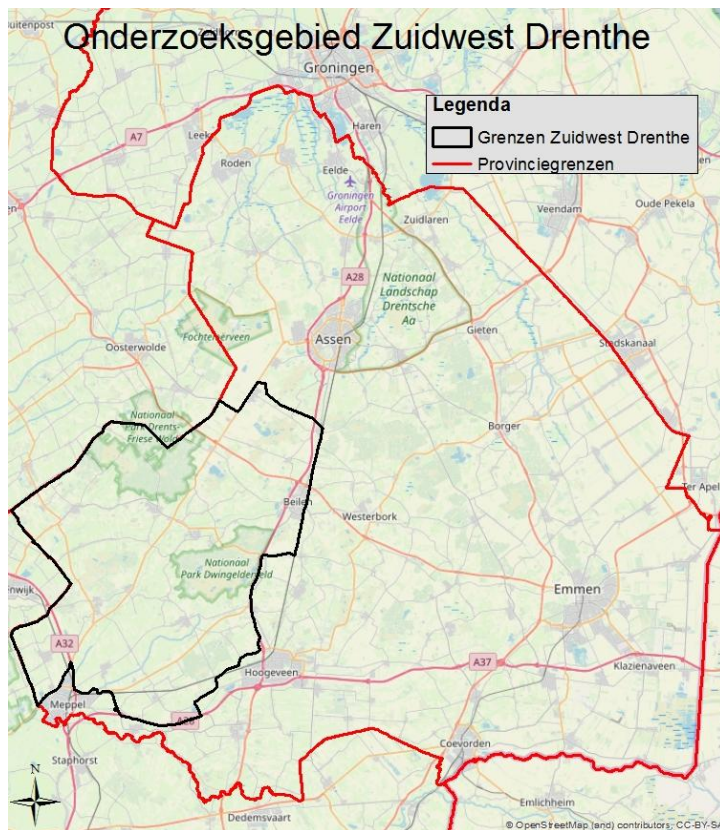
biodiversiteitsdoelen (Melman et al., 2017). Hoe zijn deze internationale doelen in te passen in de rurale gebieden, zonder dat de agrarische ondernemers hieronder lijden? De oplossing wordt vaak gezocht in de vele initiatieven vanuit de landbouw, zoals natuurinclusieve landbouw en agrarisch natuurbeheer. Deze initiatieven kunnen bijdragen aan het maatschappelijke vraagstuk over de inrichting van het rurale gebied en kunnen mogelijk ook van betekenis zijn voor eventuele overgangszones op knelpunten tussen natuur- en landbouwfuncties. Dit onderzoek naar overgangszones in Zuidwest Drenthe kan bijdragen aan dit maatschappelijke vraagstuk over een duurzame inrichting van rurale gebieden.

De wetenschappelijke relevantie van dit onderzoek ligt in de verbinding van het concept overgangszone met de nieuwe initiatieven omtrent bedrijfsvoering in de landbouw. Een overgangszone is geen nieuw concept, maar de bestaande onderzoeken zijn vooral gericht op grote natuurgebieden op afgelegen plekken (Zhang et al., 2013, Stræde & Treue, 2006) terwijl deze beschermde gebieden weinig management en monitoring eisen (DeFries et al., 2010). Daarnaast zijn deze onderzoeken naar overgangszones veelal gericht op natuurbescherming buiten Europa, terwijl deze situaties moeilijk te vergelijken zijn met de situatie in de provincie Drenthe. Dit komt doordat de natuurgebieden in West-Europa relatief klein zijn en het initiatief voor het behoud hiervan vanuit de overheid komt, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de situatie in Noord-Amerika en Australië waar nog grote aaneengesloten natuurgebieden bestaan en niet-gouvernementele organisaties het initiatief nemen tot bescherming hiervan. Ook onderzoeken gericht op Aziatische natuurbescherming zijn moeilijk te meten met Drenthe omdat in Azië internationale donaties een grote rol spelen (Bennett & Mulongoy, 2006). Doordat initiatieven voor natuurbehoud in Drenthe voornamelijk genomen worden door de overheid is het relevant om het beleidsvoornemen rondom overgangszones beter uit te werken en te onderzoeken welke rol de provincie Drenthe kan spelen in het creëren van overgangszones. Daarnaast zijn overgangszones nog niet in verband gebracht met de recente ontwikkelingen in de landbouw zoals natuurinclusieve landbouw en agrarisch natuurbeheer. Deze ontwikkelingen kunnen de functies natuur en landbouw integreren, waardoor ze mogelijk invulling kunnen geven aan een overgangszone en daarmee de scherpe grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties verbeteren.

1.4 Onderzoeksgebied

Naar aanleiding van de doelstelling van dit onderzoek is er gekozen om te werken met een casestudie. De keuze voor deze methode wordt uitgebreider toegelicht in paragraaf 3.2, maar in deze paragraaf zal de keuze voor het gebied en de afbakening toegelicht worden. Het gekozen onderzoeksgebied is Zuidwest Drenthe omdat natuur en landbouw hier belangrijke sectoren zijn en er in de regio scherpe grenzen bestaan tussen natuur- en landbouwfuncties. Onderzoek naar de integratie van natuur- en landbouwfuncties is volgens Blom et al. (2009) het meest relevant in gebieden waar natuur- en landbouwfuncties vrij

hoge ambities hebben en waar knelpunten prominent aanwezig zijn. Deze situatie is van toepassing in Zuidwest Drenthe waar het verbeteren van de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties de ontwikkeling van beide sectoren kan versterken, met als uitwerking dat de lokale economie op een positieve manier beïnvloed kan worden (provincie Drenthe, 2014). De ambitie voor een overgangszone is daarom groot in Zuidwest Drenthe, terwijl de plannen hiervoor nog niet concreet zijn. Dit maakt Zuidwest Drenthe een geschikt gebied om als casestudie te gebruiken in dit onderzoek. Er is gekozen voor de afbakening die te zien is in figuur 1 omdat deze afbakening ook gebruikt wordt in verschillende beleidsdocumenten van de provincie Drenthe. De provincie werkt met deelprogramma's waar Zuidwest Drenthe er een van is. De overgangszone wordt dus vanuit het beleidsperspectief op de schaal van Zuidwest Drenthe bekeken waardoor het handig is om deze schaal ook aan te houden in dit onderzoek.

Figuur 1: afbakening van het onderzoeksgebied Zuidwest Drenthe (databron: provincie Drenthe, 2019a).

1.5 Link met Economische Geografie

De link tussen Economische Geografie en dit onderzoek wordt uitgelegd aan de hand van drie thema's: grondgebruik, bedrijvigheid en locatie. Ten eerste richt dit onderzoek zich op de mogelijkheden om grenzen tussen verschillende vormen van grondgebruik te verbeteren. Er wordt onderzocht welke vormen van grondgebruik invulling kunnen geven aan een overgangszone, waarbij natuur- en landbouwfuncties centraal staan. Daarnaast komen in dit onderzoek ontwikkelingen in nieuwe vormen van bedrijvigheid naar voren die een rol

zouden kunnen spelen bij de invulling van een overgangszone. Tot slot is locatie van een overgangszone van belang waarbij gekeken wordt naar de geografie van het gebied en de plekken waar knelpunten tussen natuur- en landbouwfuncties bestaan. De thema's grondgebruik bedrijvigheid en locatie zijn bij uitstek economisch geografische kwesties (McCann, 2013). Daarnaast stellen Ebregt & de Greve (2000) dat het inrichten van overgangszones die natuurbehoud als doel hebben bij uitstek een economische activiteit is omdat middelen zo ingezet moeten worden dat het waarde creëert voor de maatschappij.

1.6 Plan van aanpak

Het doel van dit onderzoek is het verduidelijken van het beleidsdoel van de provincie Drenthe om de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties te verbeteren met overgangszones. Om dit doel te bereiken zal er een conceptovergangszone worden opgesteld in de Drentse context. Dit betekent dat er aan de hand van literatuuronderzoek en interviews met medewerkers van de provincie Drenthe een model tot stand zal komen dat inzicht zal geven in de mogelijkheden om de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties in Zuidwest Drenthe te verbeteren. Vervolgens zullen focusgroepen worden georganiseerd om de realiseerbaarheid van dit model te toetsen en de rol van de provincie Drenthe te verduidelijken. Om de doel- en vraagstelling zo goed mogelijk uit te werken zal het onderzoek uitgevoerd worden aan de hand van de volgende onderzoekstappen:

1. Aan de hand van literatuuronderzoek worden kenmerken van een overgangszone opgesteld en worden hieraan bedrijfsvoeringen gekoppeld die kunnen bijdragen aan een verbetering van de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties. Hierbij wordt gekeken naar het overlappende belang tussen de vormen van bedrijfsvoeringen en de overgangszone. Uiteindelijk wordt dit uitgewerkt tot een conceptueel model.
2. Aan de hand van interviews met medewerkers van de provincie Drenthe wordt informatie verzameld over de situatie in Zuidwest Drenthe omtrent natuur- en landbouwfuncties. Hierbij wordt gefocust op de huidige knelpunten die spelen op de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties en op welke plekken deze knelpunten plaatsvinden.
3. De resultaten van de interviews worden gebruikt om het conceptueel model aan te passen naar de situatie in Zuidwest Drenthe. De uitkomst kan één concreet concept zijn, maar zou er ook gewerkt kunnen worden met verschillende scenario's. Dit is afhankelijk van de resultaten van de interviews.
4. Door middel van focusgroepen zal het vernieuwde conceptueel model dat is gericht op Zuidwest Drenthe worden voorgelegd aan medewerkers van de provincie Drenthe. Doordat er tegelijkertijd meerdere experts naar het model kijken zal er een integrale aanpak ontstaan. Tijdens de focusgroepen is het doel om te bediscussiëren in hoeverre het conceptueel model realiseerbaar is in Zuidwest Drenthe en de rol die

de provincie Drenthe kan spelen om de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties in dit gebied te verbeteren.

1.7 Leeswijzer

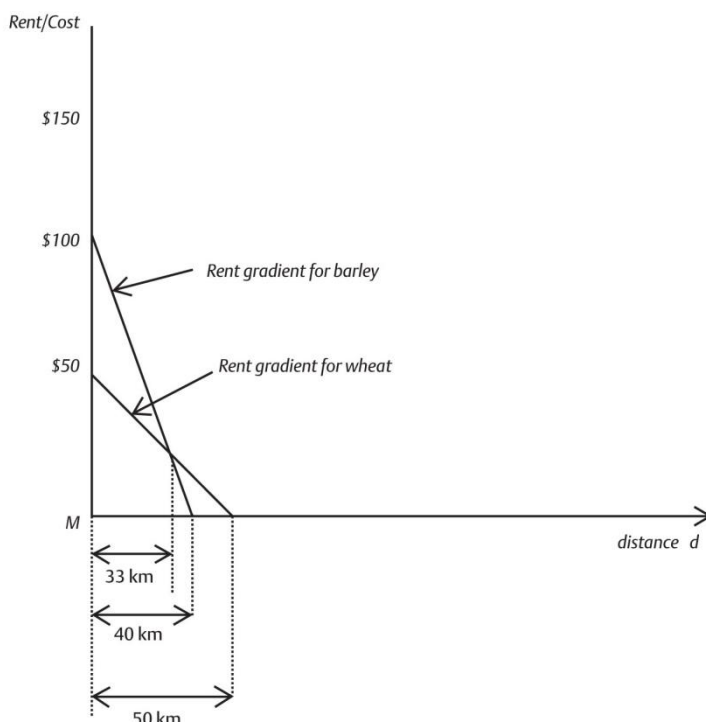
Dit onderzoek is opgedeeld in 5 hoofdstukken. In hoofdstuk 2 wordt het theoretisch kader vormgegeven. Hierin komen relevante concepten en begrippen aan bod, welke aan het eind van het hoofdstuk terugkomen in het conceptueel model. Het derde hoofdstuk richt zich op de methodologie van dit onderzoek waarbij de keuze voor de onderzoeksmethoden en het onderzoeksproces worden toegelicht. In hoofdstuk 4 worden de resultaten van de interviews en focusgroepen weergegeven en worden twee verbeterde modellen gepresenteerd. Tot slot zijn in hoofdstuk 5 de conclusie en discussie te vinden, waar de onderzoeksvragen worden beantwoord, aanbevelingen worden gedaan en gereflecteerd wordt op het onderzoek.

HOOFDSTUK 2: THEORETISCH KADER

In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de theorieën die relevant zijn voor dit onderzoek. Eerst wordt de theorie over grondgebruik toegelicht en wordt de overgangszone gedefinieerd. Daarna wordt aandacht besteed aan verschillende vormen van bedrijfsvoering die vervolgens worden gelinkt aan de theorie over de overgangszone. Tot slot wordt het conceptueel model gepresenteerd en toegelicht.

2.1 Het scheiden van functies volgens von Thünen

De grondlegger van de theorie over grondgebruik en locatie is von Thünen (1826). Zijn model beschrijft hoe grond wordt verdeeld tussen verschillende productieve functies. Om het model simpel te houden worden verschillende aannames gedaan, zo is bijvoorbeeld grond in het model homogeen en gedragen boeren zich rationeel met winst als doelstelling. Per landbouwproduct wordt gekeken naar de transportkosten en de pachtkosten van de grond, dit wordt weergegeven met een pachtgradiënt, welke voor ieder landbouwproduct verschillend is. Dichterbij de afzetmarkt, vaak het stedelijk gebied, zijn de kosten van grond hoog en de transportkosten laag, verder van de markt vandaan is dit juist andersom. Door middel van de pachtgradiënt kan per product gekeken worden welke combinatie van grond- en transportkosten de meeste winst oplevert. Aan de hand van deze pachtgradiënten wordt het grondgebruik ingedeeld in scherpe zones met een specifieke functie (Beckmann & Martin, 1972), waarvan een voorbeeld te zien is in figuur 2.

Figuur 2: competitie in grondgebruik volgens het model van von Thünen (McCann, 2013, p. 113).

Uit het model van von Thünen blijkt dat de meest winstgevende verdeling van de grond ontstaat door het scheiden van de verschillende productiefuncties. Het model is een versimpelde versie van de werkelijkheid omdat de aannames die gedaan zijn niet realistisch zijn. Zo is grond niet homogeen en hoeft winst niet de enige beweegreden te zijn voor agrarische ondernemers. In de werkelijkheid zijn rurale gebieden veel complexer, het draait niet alleen om agrarische productie maar ook steeds meer om bijvoorbeeld het behoud van leefgebieden, biodiversiteit en bodem- en waterkwaliteit. Deze elementen in het rurale gebied dragen daarmee bij aan het behoud van landschappelijke elementen, die belangrijk zijn voor de recreatieve waarden van het agrarisch gebied (OECD, 2009). Maar deze elementen zijn niet allemaal in geld uit te drukken, zo is het bijvoorbeeld voor natuur lastig om de meest winstgevende locatie te bepalen door middel van een gradiënt en kunnen elementen, zoals landschap en biodiversiteit, moeilijk verhandeld worden. Wel hebben deze elementen een maatschappelijke waarde, maar er wordt geen directe prijs voor betaald door de consument. Het is lastig om zulke niet-verhandelbare producten door middel van een gradiënt op te nemen in het model van von Thünen. Toch stellen Coisnon et al. (2014) dat landbouwbedrijven dichterbij de stad minder gericht zijn op natuurlijke en landschappelijke waarden dan landbouwbedrijven op grotere afstand van de stad. Dichterbij stedelijk gebied zijn de grondprijzen hoger waardoor deze landbouwbedrijven minder grondgebonden factoren per hectare gebruiken. Dit betekent dat intensieve landbouw in het algemeen dichterbij steden plaatsvindt dan extensieve landbouw (Coisnon et al., 2014).

Daarnaast houdt het model van von Thünen geen rekening met de mogelijkheid tot het verweven van verschillende functies. Financieel gezien heeft een bedrijfsvoering waarbij landbouwgrond wordt vervangen door natuurgrond zowel voor- als nadelen. Enerzijds laat de toename van natuur in de bedrijfsvoering de kwantiteit van de agrarische productie verminderen (Hodge, 2008). Anderzijds kan een koppeling van natuur- en landbouwfuncties de productiviteit van de landbouw vergroten doordat een toename van de biodiversiteit voordelen kan hebben voor het landbouwbedrijf (Erisman et al., 2017). De mogelijkheden om de functies natuur en landbouw te koppelen en de bijbehorende gevolgen voor de bedrijfsvoering worden uitgebreider behandeld in paragraaf 2.3 en 2.4.

2.2 De overgangszone

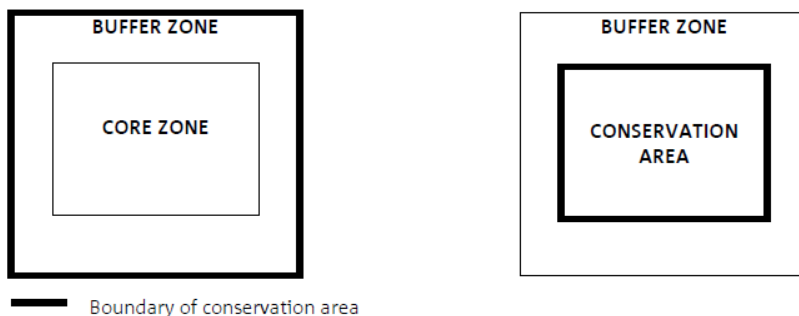
De klassieke theorie van von Thünen (1826) scheidt verschillende functies waardoor scherpe grenzen ontstaan. Wanneer er gewerkt wordt met een overgangszone op deze grenzen zal er een andere verdeling van activiteiten ontstaan (Coisnon et al., 2014). Om te begrijpen hoe dit in zijn werk gaat is het van belang om een overgangszone te definiëren van een overgangszone van belang.

2.2.1 Het definiëren van een overgangszone

Een overgangszone is geen nieuw concept. Van oorsprong diende de zone als fysieke barrière die een natuurgebied moest beschermen van economische activiteiten in de omliggende regio (Ebregt & de Greve, 2000; Bennett & Mulongoy, 2006). Maar tegenwoordig wordt de overgangszone niet alleen ingezet voor behoud van natuur maar ook voor de ontwikkeling van de omliggende regio (Ebregt & de Greve, 2000; Jotikapukkana et al., 2010; Abdullah et al., 2013). Door deze dubbele functie zal er in dit onderzoek de volgende definitie van een overgangszone gebruikt worden:

“Any area, often peripheral to a protected area, inside or outside, in which activities are implemented or the area managed with the aim of enhancing the positive and reducing the negative impacts of conservation on neighbouring communities and neighbouring communities on conservation” (Wild & Mutibi, 1996, p.4).

Wild & Mutibi (1996) benadrukken met deze definitie een dubbele functie van de overgangszone: zowel het natuurgebied als de omgeving moet kunnen profiteren van de zone. Daarbij aansluitend moet volgens Ebregt & de Greve (2000) natuurbeheer niet het enige uitgangspunt zijn voor de ontwikkeling van een overgangszone omdat de verschillende aspecten van een overgangszone, zoals sociale, culturele, economische en ecologische aspecten, elkaar niet uitsluiten maar juist kunnen versterken. Daarnaast geeft de definitie (Wild & Mutibi, 1996) aan dat een overgangszone zowel binnen als buiten een gebied kan vallen dat beschermd moet worden door de zone, dit wordt verduidelijkt met figuur 3.

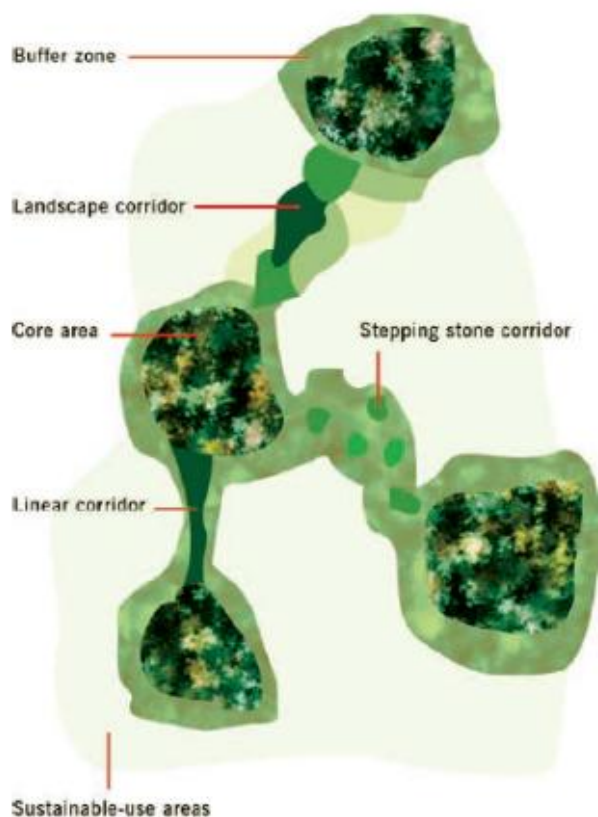
Figuur 3: mogelijke grenzen overgangszone ten opzichte van het beschermde gebied (Ebregt & de Greve, 2000, p. 13).

Wanneer een overgangszone gebruikt wordt om een bepaald natuurgebied te beschermen van negatieve effecten maakt een overgangszone volgens Bennett & Mulongoy (2006) deel uit van een groter ecologisch netwerk dat zich richt op het behoud van ecologische processen. Dit netwerk bestaat uit de volgende onderdelen:

- *Core area*: behoud van biodiversiteit is hier de hoofdtaak, ook als het gebied niet wettelijk beschermd is.
- *Corridors*: fysieke, ecologische verbindingen tussen verschillende *core areas*.

- *Buffer zones*: beschermt het netwerk van mogelijke negatieve effecten, waarbij alleen activiteiten plaatsvinden die passend zijn bij deze hoofdtaak.
- *Sustainable-use areas*: gericht op duurzaam gebruik van natuurlijke middelen en tegelijkertijd op het behoud van de meeste ecosystemendiensten.

Eigenlijk behoren zowel de bufferzone als de *sustainable-use area* tot een overgangszone. Het verschil tussen de twee zones is dat de bufferzone vooral richt op het beperken van activiteiten zodat negatieve effecten op de *core area* worden voorkomen, terwijl de *sustainable-use area* (vaak ook *transition area* of *zones of cooperation* genoemd) zich meer richt op de duurzame aard van de activiteiten. In een *sustainable-use area* zijn meer activiteiten mogelijk dan in een bufferzone indien deze activiteiten op een duurzame manier worden uitgevoerd (Bennett & Mulongoy, 2006). Figuur 4 geeft weer hoe de verschillende onderdelen van het ecologisch netwerk met elkaar in verbinding staan.

Figuur 4: de verschillende onderdelen van een ecologisch netwerk (Bennett & Mulongoy, 2006, p. 5).

Er bestaat geen eenduidig doel van een overgangszone. Enerzijds wordt de overgangszone gezien als een uitbreiding van het beschermde gebied, waarbij het voornamelijk draait om het weghouden van economische activiteiten uit het gebied. Anderzijds wordt de overgangszone gezien als integratie van het beschermde gebied met de omliggende regio (Martino, 2001). Hierdoor is het van belang om binnen een overgangszone onderscheid te maken tussen bufferzones die functies scheiden en *sustainable-use areas* die functies

koppelen. De samenstelling van de overgangszone is van verschillende factoren afhankelijk zoals bevolkingsdruk, grootte van het gebied, kwaliteit en kwantiteit van biodiversiteit, culturele situatie, sociale organisatie, wetgeving en economische ontwikkeling (Ebregt & de Greve, 2000). Anders gezegd is de samenstelling, invulling en daarmee de effectiviteit van een overgangszone erg gebiedsspecifiek.

In de praktijk is het minimaliseren van activiteiten in de bufferzone lastig te bewerkstelligen doordat dit kosten met zich mee brengt. Landeigenaren en -gebruikers zullen een compensatie eisen voor activiteiten die zij niet meer kunnen uitvoeren. Om deze reden wordt het defensieve bufferen van activiteiten vaak minder sterk toegepast (Bennett & Mulongoy, 2006).

2.2.2 Zoneringsconcepten

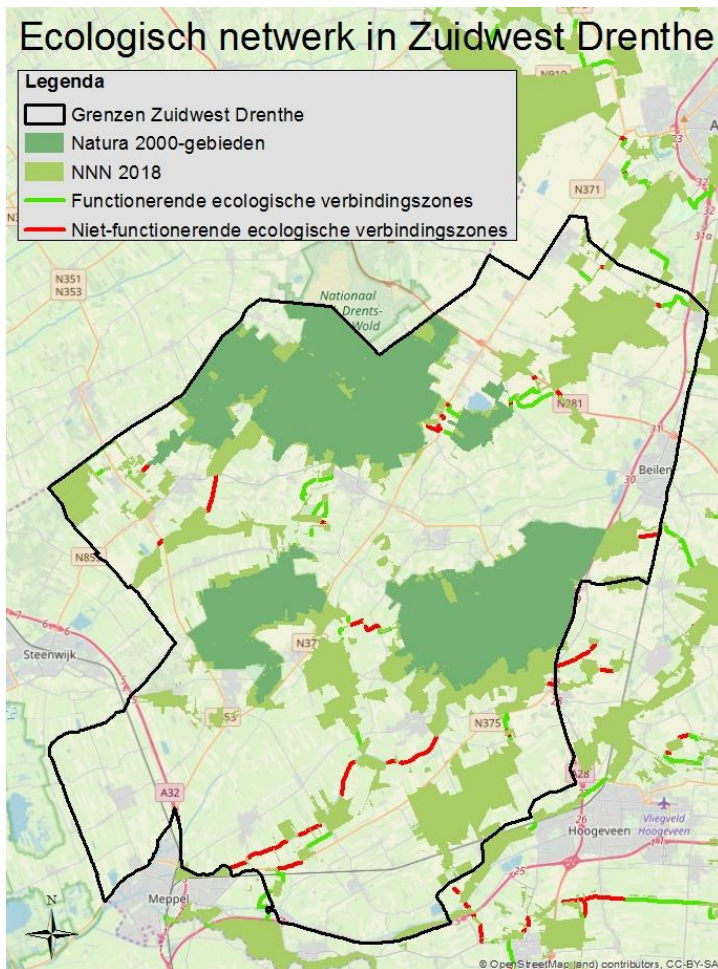
Naast een overgangszone bestaan verschillende manieren van zoneringsconcepten waarvan er enkele worden uitgelicht in deze paragraaf. Een relevant concept voor dit onderzoek is het biosfeerreservaat. Dit bestaat uit drie concentrische cirkels: een binnenste cirkel wat de *core area* van het natuurgebied bevat, een tweede ring is de bufferzone en de derde ring is een transitie of experimentele zone (Du et al., 2015). Bij een biosfeerreservaat wordt een natuurgebied dus zo ingericht dat het aansluit op de omliggende regio. Daarnaast bestaat er ook een interactiezone. Het concept van een interactiezone bouwt voort op het concept van een overgangszone waarbij de begrenzing van het gebied wordt gedaan aan de hand van hydrologie, ecologie en sociaal-economische interacties tussen het beschermde gebied en de omgeving. Hierdoor ontstaat een regionale aanpak die het landgebruik in het gebied niet beperkt zoals een bufferzone, maar de mogelijkheid biedt om specifieke locaties of processen in het gebied te stimuleren die het gebied helpen ontwikkelen (DeFries et al., 2010; Du et al., 2015).

Daarnaast bestaan er *integrated conservation and development projects* (ICDP's) die voornamelijk ingevoerd zijn in tropische gebieden. Dit zijn projecten die gericht zijn op het behoud van biodiversiteit maar daarnaast ook componenten bevatten die gericht zijn op rurale ontwikkeling. Hierbij wordt er gericht op het creëren van ontwikkelingsstimulansen voor de lokale bevolking in ruil voor natuurbehoud. Hierdoor wordt er naast natuurbehoud gekeken naar bredere sociale en economische belangen (Bauch et al., 2014). Er bestaat veel onduidelijkheid over de effectiviteit van ICDP's. Tegenstanders beargumenteren dat ICDP's tekortkomen in natuurbehoud en te veel gefocust zijn op participatie van de lokale bevolking. Voorstanders stellen dat ICDP's een bepaalde levenscyclus doorlopen: in het begin ligt de focus op economische ontwikkeling en via institutionele versterking zullen ICDP's uiteindelijk leiden tot meer focus op natuurbehoud (Baral et al., 2007).

2.2.3 Ecologisch netwerk in Zuidwest Drenthe

Het Natuur Netwerk Nederland (NNN) is in grote mate te vergelijken met een ecologisch netwerk zoals Bennett & Mulongoy (2006) deze beschrijven. Het NNN, voorheen Ecologische Hoofdstructuur genoemd, is een netwerk van bestaande en nieuw aan te leggen natuurgebieden met als doel de achteruitgang van het areaal aan natuur en van de biodiversiteit te stoppen door een samenhangend netwerk natuurgebieden te creëren. De provincies zijn verantwoordelijk voor de realisatie hiervan en doen dit door natuurgebieden te vergroten en met elkaar te verbinden door verweving, inrichting en beheer van aangrenzende en tussenliggende landbouwgronden (Copendium voor de Leefomgeving, 2017). Dit netwerk van natuurgebieden en verbindingen is daarmee vergelijkbaar met het hiervoor genoemde ecologisch netwerk. Daarnaast zijn er in Zuidwest Drenthe drie Natura 2000-gebieden te vinden: het Holtingerveld, het Drents-Friese Wold en het Dwingelderveld. De Natura 2000-gebieden zijn onderdeel van een netwerk van natuurgebieden in de Europese Unie die beschermd worden op grond van de Vogelrichtlijn en de Habitatrichtlijn. Deze richtlijnen geven aan welke typen natuur, ook wel habitattypen genoemd, en welke soorten beschermd dienen te worden. Nederland is verplicht deze natuur in een gunstige staat van instandhouding te houden of te brengen (Copendium voor de leefomgeving, 2017). Dit betekent dat de Natura 2000-gebieden zwaardere natuurbescherming met zich meebrengen dan de NNN-gebieden.

In Zuidwest Drenthe zijn twee van de drie Natura 2000-gebieden aangemerkt als Nationaal Park: het Drents-Friese Wold en het Dwingelderveld (provincie Drenthe, 2018b). De Nationale Parken richten zich op (1) de bescherming en ontwikkeling van natuur en landschap, (2) natuurgerichte recreatie, (3) educatie en voorlichting en (4) onderzoek (Samenwerkingsverband Nationale Parken, 2018). Samen met het Natura 2000-gebied Holtingerveld zijn deze gebieden te vergelijken met de *core zones* omdat de gebieden gericht zijn gericht op het behoud van natuur en landschap, ondanks dat er wel enkele andere economische activiteiten mogelijk zijn zoals recreatie en educatie. Naast deze natuurgebieden bevat het NNN ook ecologische verbindingzones die verschillende natuurgebieden met elkaar verbinden (provincie Drenthe, 2018c) en zijn daarmee te vergelijken met de *corridors*. Volgens Melman & de Snoo (2010) is de dooradering van het agrarisch cultuurlandschap met zones die niet voor productie worden gebruikt een belangrijk element voor het verbinden van natuurgebieden. De bufferzones en de *sustainable-use areas* vormen de missende onderdelen van het ecologisch netwerk omdat deze zones niet concreet te vinden zijn in Zuidwest Drenthe. Figuur 5 geeft het huidige ecologisch netwerk in Zuidwest Drenthe weer.

Figuur 5: Het ecologisch netwerk in Zuidwest Drenthe (databron: provincie Drenthe, 2019a).

Door het ontbreken van bufferzones en *sustainable-use areas* bestaan er in Zuidwest Drenthe scherpe grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties. Het creëren van zulke zones kan de grenzen tussen de twee functies verbeteren alhoewel hier wel grond beschikbaar voor moet zijn. Om de beschikbare grond zo goed mogelijk te benutten wordt er door de provincie Drenthe gewerkt met het combinatiemodel. Waar dat mogelijk is worden verschillende functies, kwaliteiten en strategische opgaven met elkaar gecombineerd (provincie Drenthe, 2018d). Evengoed bestaan er ook voordelen van het minimaliseren van economische activiteiten rondom natuurgebieden, waardoor de gebieden beter tot hun recht komen. De natuurgebieden geven het gebied zijn rurale karakter maar dragen ook bij aan de regionale economie door middel van toerisme, economische verscheidenheid en de bevordering van duurzame voedselproductie. Daarnaast dragen deze gebieden bij aan een gezonde omgeving, gezonde voedselproductie en het welzijn van de bevolking en versterken zo de rurale ontwikkeling en duurzame economische groei (Ritchie et al., 2018). Het minimaliseren van activiteiten rondom de natuurgebieden zou deze effecten op de regionale economie en het regionale karakter wellicht beter tot zijn recht kunnen laten komen, maar is toch ook afhankelijk van de beschikbare hoeveelheid grond.

Ondanks dat er geen concrete bufferzones of *sustainable-use areas* te vinden zijn in Zuidwest Drenthe zijn er wel elementen te vinden die aansluiten bij deze twee zones. Zo bevat het NNN ook functies zoals agrarische gronden, recreatieterreinen, erven, waterlopen en bermen (provincie Drenthe, 2018c). Wanneer natuur geïntegreerd wordt met deze functies binnen het NNN ontstaat er een natuurcombinatie. Dit betreft activiteiten waarin maatschappelijke functies, anders dan natuur, zo worden vormgegeven dat ze ook een positieve bijdrage aan natuur leveren (Melman et al., 2017). Hierbij moet er sprake zijn van een meerwaarde voor natuur en de andere functie(s). De natuurfunctie kan bijvoorbeeld gecombineerd worden met landbouw, recreatie, water of economie (Fontein et al., 2015).

In dit onderzoek wordt gefocust op de natuurcombinatie tussen natuur en landbouw. Paragraaf 2.3 benadert deze combinatie vanuit de landbouwsector en geeft daarmee inzicht in welke agrarische activiteiten mogelijk invulling kunnen geven aan een overgangszone in Zuidwest Drenthe.

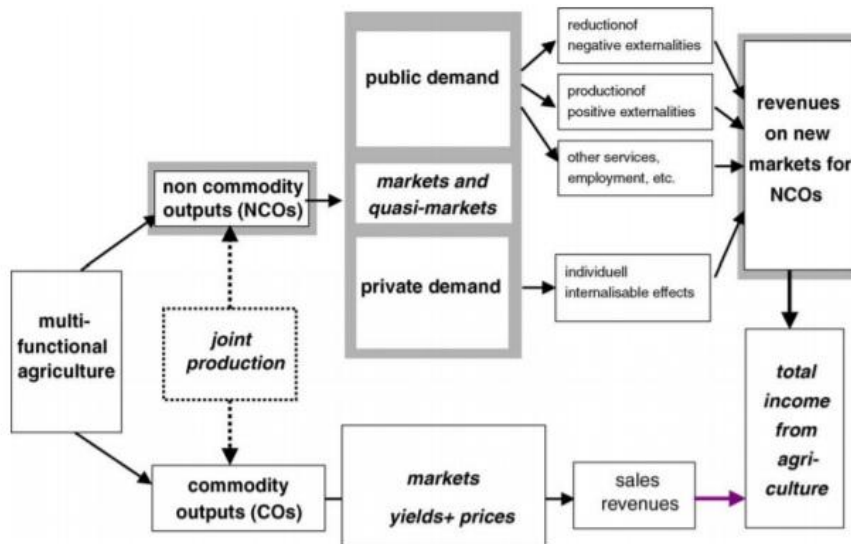
2.3 Multifunctionele landbouw

De landbouw is niet langer alleen gericht op voedselproductie maar vermengt zich met andere functies door vernieuwing, nevenberoepen en verbreding (de Regt & Kuiper, 2006). Onder andere toerisme, recreatie, educatie en zorg vinden steeds meer plaats in het buitengebied (Melman & de Snoo, 2010). Vaak wordt deze verbreding van de landbouw aangeduid met de term multifunctionele landbouw. Hierbij is landbouw niet alleen gericht op de voedselproductie maar worden ook andere functies vervuld zoals management van hernieuwbare natuurlijke middelen, landschap, behoud van natuur en biodiversiteit en/of het bijdragen aan sociaal-economische leefbaarheid van rurale gebieden (Renting et al., 2009). Hierbij wordt multifunctionele landbouw gekenmerkt door drie onlosmakelijk verbonden kenmerken:

1. **Economisch** is het een rendabel bedrijf, met:
2. **Maatschappelijk** regionale verbondenheid en maatschappelijke verantwoordelijkheid via nevenactiviteiten, door:
3. **Ruimtelijke** exploitatie van agrarische gronden en zorg voor de ruimte (Sleeking et al., 2011)

De nevenactiviteiten van een multifunctioneel agrarisch bedrijf variëren sterk in omvang: in ruimte, tijdsbeslag en kosten en baten. Voorbeelden van nevenactiviteiten zijn natuur- en landschapsbeheer, zorglandbouw, dag- en verblijfsrecreatie, educatie, kinderopvang, verkoop van eigen producten en energieproductie (Sleeking et al., 2011). Het draait bij deze nevenfuncties dus om het (her)verbinden van de landbouw met de samenleving. Voor de agrarische ondernemers is het van belang dat de nevenactiviteiten rendabel zijn voor de bedrijfsvoering. Sommige van deze activiteiten hebben betrekking op niet-verhandelbare producten en brengen dus geen directe inkomsten met zich mee. Wel hebben deze

nevenactiviteiten, zoals de verhoging van de biodiversiteit, een maatschappelijk belang en kunnen hierdoor toch inkomsten voor de ondernemer opleveren (Wiggering et al., 2006), zoals te zien is in figuur 6. Ook wordt in figuur 6 aangegeven dat de productie van verhandelbare en niet-verhandelbare producten met multifunctionele landbouw gecombineerd kunnen worden.

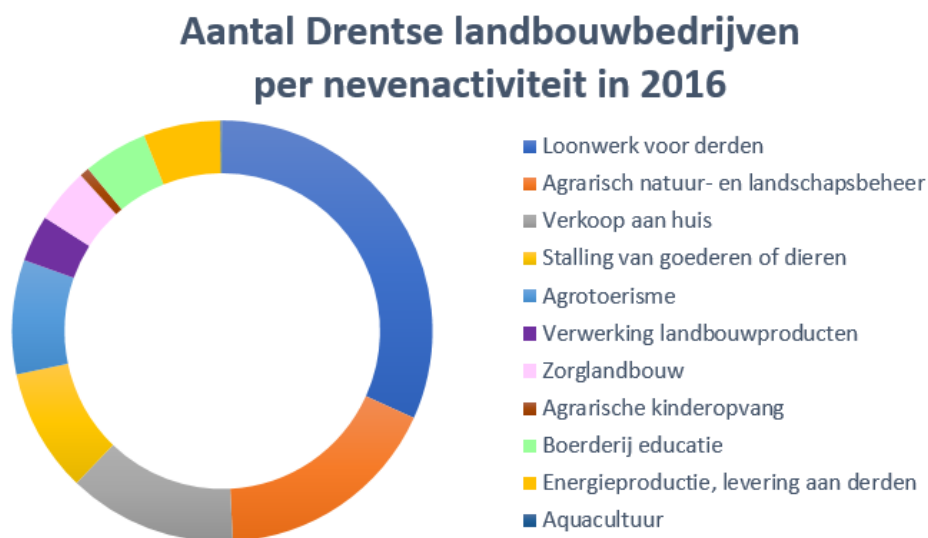
Figuur 6: Het creëren van inkomen uit multifunctionele landbouw (Wiggering et al., 2006, p.242).

Agrarische ondernemers zullen altijd kijken naar de meest winstgevende verdienmodellen. Voor de een zal een multifunctionele aanpak de toekomst zijn, terwijl de ander voor schaalvergroting zou kunnen gaan (LNV, 2018). Schaalvergroting kan een optie zijn door de vele bedrijfsbeëindigingen in de landbouwsector. Zo is het aantal landbouwbedrijven in Drenthe afgenomen van 4329 bedrijven in 2003 naar 2883 bedrijven in 2016. De omvang van deze afname komt echter wel overeen met de landelijke afname van het aantal landbouwbedrijven (CBS, 2017). Vanaf 2008 hebben veel landbouwbedrijven ingezet op schaalvergroting, maar de laatste jaren gebeurt dit steeds minder en is schaalvergroting niet meer vanzelfsprekend. Hierbij moeten landbouwbedrijven aan allerlei vereisten voldoen terwijl het bedrijfsresultaat, de som van opbrengsten en lasten, langzaam afneemt (Pierik, 2018). Zo moeten landbouwbedrijven voldoen aan eisen rondom stikstofemissies. In de Wet natuurbescherming staat dat nieuwe economische activiteiten of uitbreidingen van bestaande activiteiten moeten worden getoetst op het effect dat hun stikstofuitstoot heeft op Natura 2000-gebieden. Doordat het lastig is om de effecten van afzonderlijke activiteiten te toetsen wordt er sinds 1 juli 2015 gewerkt met een totaalaanpak: het Programma Aanpak Stikstof (PAS). Dit programma richt zich op de afname van de stikstofdepositie en het uitvoeren van herstelmaatregelen voor stikstofgevoelige natuur. Wel mag een deel van de daling van de stikstof depositie ingezet worden voor nieuwe activiteiten of uitbreiding van bestaande activiteiten die niet bijdragen aan een daling van deze stikstofdepositie. Op deze

manier biedt het programma ruimte voor economische ontwikkelingen (Rijksoverheid, 2017; LNV, 2019).

2.3.1 Multifunctionele landbouw in Drenthe

In heel Drenthe deed ongeveer 28% van de landbouwbedrijven in 2016 aan verbredingsactiviteiten (CBS, 2017). Zoals te zien in figuur 7, vormen verkoop aan huis, stalling van goederen of dieren, agrotourisme, loonwerk voor derden en agrarisch natuur- en landschapsbeheer de belangrijkste verbredingsactiviteiten voor Drentse landbouwbedrijven in 2016. Onder loonwerk voor derden vallen werkzaamheden buiten het bedrijf, maar waarvoor gebruik gemaakt wordt van eigen machines. De stalling van goederen of dieren bestaat uit stalling van bijvoorbeeld caravans of boten, of stalling van dieren door middel van een dierenpension. De verkoop aan huis bevat de directe verkoop van landbouwproducten van eigen bedrijf en/of andere bedrijven aan de consument of de detailhandel. Agrarisch natuurbeheer betekent het ontwikkelen en in standhouden van natuur- en landschapswaarden op landbouwgrond die in gebruik is (Roest et al., 2010). Tot slot bevat agrotourisme rurale ondernemingen die zowel een werkzame boerderij als een commerciële toeristische onderneming verwezenlijken (McGehee, 2007).

Figuur 7: Aantal Drentse landbouwbedrijven per verbredingsactiviteit in 2016 (databron: CBS, 2017).

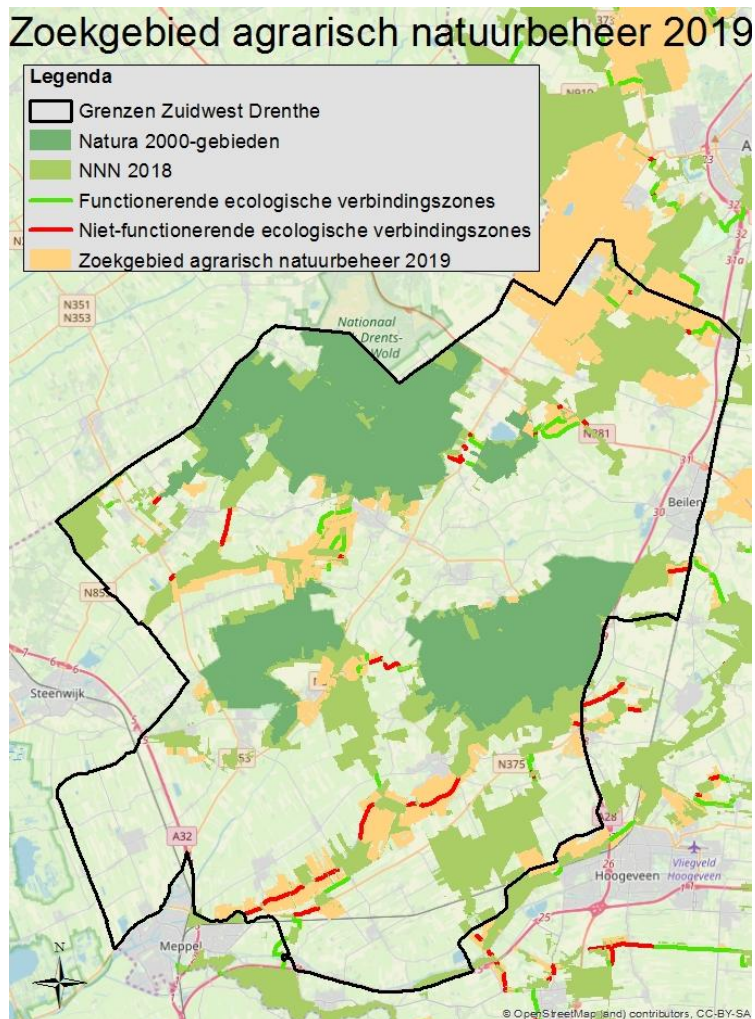
Dat 28% van de Drentse landbouwbedrijven aan verbredingsactiviteiten doet betekent dat er een groot deel van de agrarische ondernemers zich alleen focust op de voedselproductie. Huijbers (2018) geeft aan dat veel boeren zich in een hoek gedrukt voelen door de huidige regeldruk en de manier waarop overheden de natuur willen beschermen. Een boer is van oorsprong een verzorger van plant, dier, bodem en ecosysteem maar de afgelopen decennia hebben boeren meer de rol van econoom aangenomen. De schaalvergroting in de landbouw heeft ervoor gezorgd dat er minder oog was voor de verbinding tussen het boerenbedrijf en de natuurlijke omgeving (LNV, 2010). Tegenwoordig is er meer erkenning dat de landbouw

anders moet worden vormgegeven om de productiviteit van de bodem te behouden en steeds meer boeren passen groen, landschap en recreatie (weer) in hun bedrijfsvoering in. Hiermee kunnen boeren bijdragen aan de verbinding van natuur- en landbouwfuncties, maar het gebeurt nog te weinig. De regeldruk en de visie vanuit overheden om natuur te beschermen ten koste van de landbouw beperken agrarische ondernemers om innovatieve oplossingen te bedenken. De functies natuur en landbouw moeten niet langer strikt gescheiden worden maar juist worden geïntegreerd. Hierbij is een belangrijke rol voor de agrarische ondernemers weggelegd door middel van multifunctionele landbouw (Huijbers, 2018). Om dit doel te bereiken is meer nodig dan alleen regels en geld, het vraagt ook om een cultuuromslag in het denken over natuurbeheer en de volwaardige plaats van de boer daarin. Hiervoor is lef nodig om te experimenteren en vertrouwen in verschillende stakeholders belangrijk (LNV, 2010). Daarnaast moet het contrast tussen bufferzones en *sustainable-use areas* verduidelijkt worden aangezien het beleid ingewikkeld wordt als er tegelijkertijd functies moeten worden gescheiden als moeten worden verbonden. Dit levert geen eenduidige visie op en leidt tot irritaties in zowel de natuur- als landbouwsector.

2.3.2 Agrarisch natuurbeheer in Zuidwest Drenthe

Met name de verbredingsactiviteit agrarisch natuur- en landschapsbeheer kan mogelijkheden bieden voor het koppelen van natuur- en landbouwfuncties. Agrarisch natuur- en landschapsbeheer kan worden omschreven als het ontwikkelen en in standhouden van natuur en landschapswaarden op landbouwgrond die in gebruik is (Roest et al., 2010). Het agrarisch natuurbeheer richt zich op het behoud van bepaalde planten- en diersoorten en komt voort uit Europese afspraken en beleidsdoelen die zijn vastgesteld voor de instandhouding hiervan (provincie Drenthe, 2019b). Agrarisch natuurbeheer bestaat al sinds de jaren '70 maar de aanpak is de laatste jaren sterk veranderd. Sinds 2016 geldt het vernieuwde subsidiestelsel Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb) waarbij duidelijkere doelen worden gehanteerd en daar wordt gebiedsspecifiek naar gehandeld om de biodiversiteit te ondersteunen (Melman, 2015). Dit is terug te zien in het aantal landbouwbedrijven dat aan agrarisch natuur- en landschapsbeheer doet. In 2003 deed nog 30,8% van de Drentse landbouwbedrijven aan agrarisch natuur- en landschapsbeheer terwijl dit in 2016 nog maar 4.9% was (CBS, 2017). De provincies zijn gaan inzetten op specifieke gebieden waar agrarisch natuurbeheer een substantiële bijdrage kan leveren aan de instandhouding van doelsoorten. In figuur 8 is te zien in welke gebieden in Zuidwest Drenthe ingezet wordt op agrarisch natuurbeheer. De agrarische ondernemers in Drenthe die binnen deze gebieden vallen kunnen een collectief contract afsluiten met de uitvoerende organisatie Agrarisch Natuurbeheer Drenthe. Boerenbedrijven die niet binnen deze gebieden vallen kunnen geen aanspraak maken op subsidies voor agrarisch natuurbeheer. Deze gebiedsgerichte aanpak heeft geleid tot de afname van het aantal landbouwbedrijven die aan agrarisch natuurbeheer doen, maar moet resulteren in een effectiever beheer door betere samenhang en afstemming. Daarnaast moet het nieuwe stelsel een doelmatiger

beheer tot stand brengen door lagere uitvoeringskosten en efficiënter werken (Melman et al., 2015).

Figuur 8: Het zoekgebied voor agrarisch natuurbeheer in Zuidwest Drenthe voor 2019 (databron: provincie Drenthe, 2019a).

Deelname aan agrarisch natuurbeheer is vrijwillig waarbij er een vergoeding bestaat die inkomstenderving compenseert (Melman, 2015). Deze vergoedingen kunnen een financiële stimulans vormen om aan agrarisch natuurbeheer te doen, hiermee kan bijvoorbeeld een ander stuk grond aangekocht worden om de productiviteit te compenseren. Daarnaast kan een agrarische ondernemer intrinsiek gemotiveerd zijn om zich met agrarisch natuurbeheer bezig te houden. Daarnaast kan de agrarische ondernemers geïnteresseerd zijn in agrarisch natuurbeheer doordat hij voordelen ziet voor de productiviteit van het land door natuurlijk kapitaal te integreren in zijn bedrijfsvoering (van Doorn et al., 2016). In paragraaf 2.4 wordt ingegaan op hoe deze biodiversiteit invloed kan hebben op de productiviteit en de bedrijfsvoering van de agrarische ondernemer.

Vanuit de maatschappij groeit de druk op de agrarische sector om te zorgen voor verbetering van de biodiversiteit, bijvoorbeeld door agrarisch natuurbeheer. Van Huizen &

Huijbers (2018) benadrukken dat deze cultuuromslag in de agrarische sector niet van de een op de andere dag bewerkstelligd kan worden. Daarnaast moet er naar de gehele productieketen gekeken worden. Boeren krijgen bijvoorbeeld relatief weinig voor hun melk terwijl consumenten een lage prijs betalen, daarnaast halen bedrijven in de handel en productbewerking nog een deel van de winstmarge weg, terwijl deze bedrijven een belangrijke rol kunnen spelen in de cultuuromslag. Zo is FrieslandCampina een puntensysteem gestart die boeren een toeslag biedt voor duurzaamheidsprestaties, waardoor boeren die aan agrarisch natuur- of landschapsbeheer doen een hogere prijs voor hun melk kunnen krijgen (FrieslandCampina, 2014). Daarnaast zouden banken kunnen bijdragen door fiscaal gunstigere regelingen, bijvoorbeeld door een gunstigere leningen te verstrekken aan agrarische ondernemers die aan natuurbeheer doen (Huijbers, 2018; Kwartiermakers, 2018). Zulke maatregelen zouden boeren financieel kunnen stimuleren om zich bezig te gaan houden met agrarisch natuurbeheer. De opgave voor een cultuurverandering in de agrarische sector van productiemaximalisatie naar de verbetering van biodiversiteit kan niet alleen door de sector worden opgevangen, maar overheden, het bedrijfsleven en de consumenten zullen moeten meewerken om een economische waarde te geven aan ecologie waardoor een agrarische ondernemer gestimuleerd wordt om hierin te investeren (van Huizen & Huijbers, 2018).

Naast agrarisch natuurbeheer bestaat ook particulier natuurbeheer. Hierbij draait het om een functieverandering waarbij landbouwgrond de functie natuur krijgt, maar de grond in bezit blijft van de eigenaar. Hierbij wordt op eigen grond natuur ontwikkeld en beheerd. De grond krijgt hiermee de functie natuur in het bestemmingsplan terwijl bij agrarisch natuurbeheer de grond een landbouwfunctie houdt. Deze grondeigenaar kan een vergoeding ontvangen die de verminderde grondwaarde van natuurgrond ten opzichte van landbouwgrond compenseert, dit heet de subsidie kwaliteitsimpuls natuur en landschap (SKNL). Daarnaast bestaan er vergoedingen voor de landschapsinrichting, bijvoorbeeld om de grondwaterstand aan te passen of afgravingen uit te voeren. Het beheer van deze grond wordt door de eigenaar gedaan waardoor hij kan bepalen hoe de natuur eruitziet en wat ermee gedaan wordt (provincie Drenthe, 2019b). Deze functiewisseling door particulier natuurbeheer is echter wel definitief, terwijl agrarisch natuurbeheer meer flexibiliteit geeft aan de ondernemer doordat er met zesjarige contracten gewerkt wordt.

Nederlandse overheden proberen agrarisch natuurbeheer en particulier natuurbeheer te stimuleren door middel van subsidies aan de agrarische ondernemers, maar dit kan niet zonder meer gebeuren. De EU moet deze subsidies aan een staatssteuntoets onderwerpen om concurrentievervalsing te voorkomen. De subsidies die de Nederlandse overheden kunnen geven is dus beperkt binnen de kaders van de EU (Kuiper et al., 2007).

2.3.3 Overige multifunctionele activiteiten

Volgens Fontein et al. (2015) kunnen naast landbouw ook andere functies gecombineerd worden met natuur. Dit onderzoek focust zich op de combinatie van de functies natuur en landbouw maar andere activiteiten uit figuur 7 kunnen ook bijdragen aan deze natuurcombinatie. Een voorbeeld hiervan is agrotourisme, dat te omschrijven valt als rurale ondernemingen die zowel een werkzame boerderij als een commerciële toeristische onderneming verwezenlijken (McGehee, 2017). Agrotourisme kan tot hogere opbrengsten en winst leiden in vergelijking met andere nevenactiviteiten (Barbieri, 2013) waardoor deze ondernemingen geneigd zijn duurzamere technieken te ontwikkelen dan gewone agrarische ondernemingen (Mastronardi et al., 2015). Dit kan een positief effect hebben op de biodiversiteit, het landschap, de natuurlijke hulpbronnen, het leefgebied voor dieren of het behouden van water, hoewel er ruimte is voor verdere verbetering van de milieuvriendelijkheid (Barbieri, 2013). Het agrotourisme helpt hierdoor bij het realiseren van de visie van de provincie Drenthe dat natuur niet alleen beschermt moet worden, maar ook beleefd moet worden (provincie Drenthe, 2014) en het draagt bij aan de verbinding tussen de agrarische bedrijfsvoering met zijn natuurlijke omgeving.

Een mogelijke ontwikkeling in de landbouw die zou kunnen bijdragen aan de combinatie van verschillende functies is het ontstaan van agroparken (Nieuwenhuizen et al., 2015). Agroparken zijn ruimtelijke clusters van agrarische activiteit en gerelateerde economische activiteiten in of rond een locatie. De agrarische productie en de industriële verwerking daarvan bevinden zich dan in een geconcentreerd gebied. Door deze clustering zou minder grond voor landbouw nodig kunnen zijn en hiermee ruimte kunnen bieden voor bufferzones. Niet-landbouwfuncties, zoals energieproductie en afval- en watermanagement, kunnen worden geïntegreerd in de bedrijfsvoering en daarnaast worden kringlopen zo veel mogelijk gesloten (Smeets, 2011). Dit zou mogelijkheden kunnen bieden om de natuurlijke omgeving te integreren in deze bedrijfsvoering en daarmee te zorgen voor een betere verbinding tussen natuur- en landbouwfuncties.

2.4 Natuurinclusieve landbouw

Bij multifunctionele landbouw draait het dus om nevenactiviteiten naast de gangbare voedselproductie. Een andere bedrijfsstrategie is natuurinclusieve landbouw waarbij de gehele bedrijfsvoering wordt veranderd. Er bestaat geen algemene definitie van natuurinclusieve landbouw, maar kan in algemene zin omschreven worden als:

“Het streven naar een positieve, wederkerige relatie tussen de landbouwbedrijfsvoering en natuurlijk kapitaal (voedselproductie wordt ondersteund door natuurlijke processen, de landbouw draagt zorg voor het bestendigen van natuurlijke processen)” (van Doorn et al., 2016, p. 11).

Of:

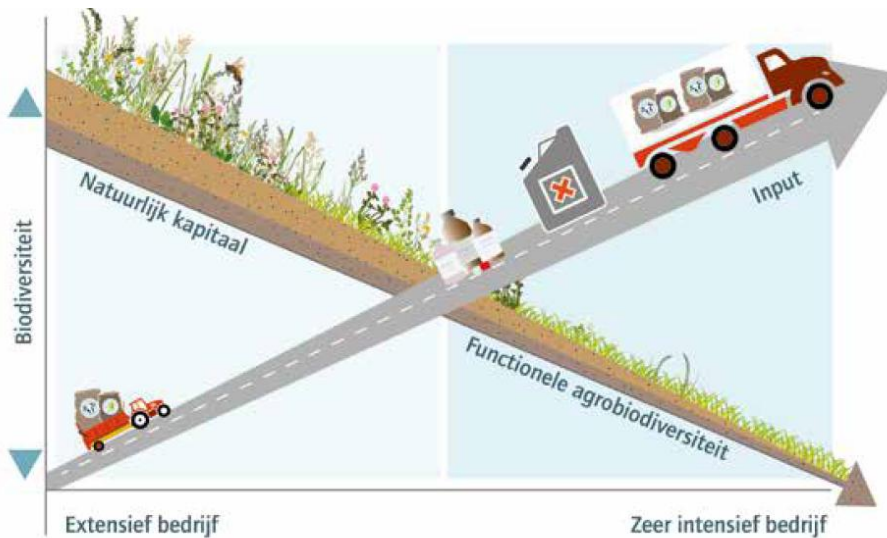
“Natuurinclusieve landbouw is een economisch rendabel landbouwsysteem, dat optimaal beheer van natuurlijke hulpbronnen duurzaam integreert in de bedrijfsvoering, inclusief zorg voor ecologische functies en de biodiversiteit op en om het bedrijf” (van Doorn et al., 2016, p. 11).

Hierbij worden natuur en landbouw niet als separate functies beschouwd maar wordt er juist naar overeenkomsten gezocht waardoor omstandigheden ontstaan waarin zowel natuur- als landbouwfuncties tot hun recht komen. Natuurinclusieve landbouw kan daarom beter opgevat worden als een ontwikkeling dan als een statisch begrip (van Doorn et al., 2016). Door natuurinclusieve landbouw ontstaat een functionele koppeling tussen natuur en landbouw. Deze koppeling kan ook ontstaan door agrarisch natuurbeheer maar het verschil met natuurinclusieve landbouw is dat agrarisch natuur een nevenactiviteit is van een agrarisch bedrijf terwijl natuurinclusieve landbouw een vorm van bedrijfsvoering is. Oftewel, de essentie van natuurinclusieve landbouw is dat de landbouw centraal staat, terwijl het bij agrarisch natuurbeheer draait om natuurbeheer, uitgevoerd door boeren (Olf, 2017). In een specifiekere benadering kan natuurinclusieve landbouw omschreven worden aan de hand van de volgende drie dimensies:

1. **Functionele agrobiodiversiteit:** het in stand houden, versterken en gebruikmaken van biodiversiteit en ecosystemendiensten op het bedrijf. Dit betekent een goede benutting van de diensten en mogelijkheden die de natuur aan de bedrijfsvoering biedt.
2. De **negatieve effecten op de (natuurlijke) omgeving worden geminimaliseerd** door middel van het sluiten van kringlopen. Deze geminimaliseerde effecten betreffen zowel lokale, regionale en globale afwentelingseffecten.
3. De **zorg voor het landschap en specifieke soorten** op het bedrijf door (aanleg en) onderhoud van landschapselementen leidt tot de instandhouding van een groene infrastructuur. Hieronder valt bijvoorbeeld ook agrarisch natuurbeheer (van Doorn et al., 2016).

De visie van het ministerie over kringlooplandbouw sluit goed aan bij het concept natuurinclusieve landbouw. De twee werkwijzen overlappen gedeeltelijk, maar het accent van natuurinclusieve landbouw richt zich op het verantwoord gebruik van natuur en natuurlijke processen terwijl het sluiten van kringlopen van mineralen en grondstoffen centraal staat bij kringlooplandbouw. Het idee is dat deze werkwijzen leiden tot een sterkere biodiversiteit die nuttig is voor de bedrijfsvoering (LNV, 2018), oftewel functionele agrobiodiversiteit. Deze verhoogde biodiversiteit geeft voordelen voor de landbouw doordat het bijdraagt aan een natuurlijke ziekte- en plaagwering, bestuiving, watervoorziening en -zuivering, natuurlijke bodemvruchtbaarheid en een goede bodemstructuur (Erisman et al.,

2017). Uiteindelijk kan dit leiden tot economische baten, voorbeelden zijn de afname van de kosten voor voer en mestafvoer, doordat dieren minder bijgevoerd hoeven te worden of mest gebruikt wordt op en rond het eigen bedrijf. Door minder intensief te werken kan een boer netto meer overhouden omdat zijn kosten fors dalen. Zijn bruto-opbrengst per hectare zal daardoor wel iets dalen, maar hij zal veel minder kosten hebben dan de gangbare boer waardoor een natuurinclusief landbouwbedrijf rendabel kan zijn (Olf, 2017). Figuur 9 geeft weer hoe de verhoudingen van agrarische input en het natuurlijk kapitaal weer tussen extensieve en intensieve bedrijven.

Figuur 9: de verhouding tussen agrarische input en natuurlijk kapitaal (Erisman et al., 2016b, p. 2).

Natuurinclusieve landbouw vraagt op korte termijn om investeringen maar op de lange termijn zullen de baten van de boer toenemen (Erisman et al., 2017). Tot slot kan natuurinclusieve landbouw ook voordelen hebben voor regionale ontwikkeling doordat een leefbaar en biodivers landschap een interessant vestigingsklimaat is voor zowel bedrijven als bewoners (Olf, 2017; Power, 2005). Door natuurinclusieve landbouw ontstaat er dus een meerwaarde voor zowel de natuurfunctie als de landbouwfunctie en daarom kan er gesproken worden over een natuurcombinatie (Fontein et al., 2015).

2.5 Bedrijfsvoeringen in de overgangszone

Bedrijfsvoeringen in een overgangszone moeten een natuurcombinatie tussen natuur en landbouw kunnen maken. In de voorgaande paragrafen zijn verschillende bedrijfsvoeringen behandeld die hiertoe in staat zijn. Volgens Westerink et al. (2013) kunnen de verschillende typen bedrijfsvoeringen een belangrijke rol spelen in het bewerkstelligen van vloeiende grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties. Hierbij worden door Westerink et al. (2013) drie bedrijfstypen onderscheiden: grootschalige bedrijven, landschapsgerichte bedrijven en natuurinclusieve bedrijven. De natuurinclusieve bedrijven zijn zeer gewenst rond de natuurgebieden omdat deze bedrijven kunnen werken met hoge waterstanden en schrale

percelen. De natuurinclusieve bedrijven vormen daarmee de onmisbare schakel tussen top-natuur en de gangbare landbouw. Er is in kaart gebracht waar deze bedrijven gewenst zijn en waar natuurinclusieve landbouw mogelijk is, waarbij in Zuidwest Drenthe de meeste kansen aan de noord- en westzijde van het Dwingelderveld liggen (Stortelder & Kiers, 2011). Aangrenzend aan de natuurinclusieve bedrijven kunnen landschapsgerichte bedrijven worden ingezet. Deze bedrijven produceren op de gangbare manier voedsel, maar daarbij wordt 10% van het bedrijfsoppervlak ingericht met streekeigen landschapselementen. De rol van landschapsgerichte bedrijven kan goed uitgevoerd worden door agrarisch natuurbeheer omdat hierbij natuur en landschapswaarden in stand worden gehouden op landbouwgrond (Roest et al., 2010). Vervolgens kunnen de grootschalige bedrijven die produceren voor de wereldmarkt aan de landschapsgerichte bedrijven grenzen waardoor er een vloeiende overgang ontstaat tussen natuur- en landbouwfuncties (Westerink et al., 2013).

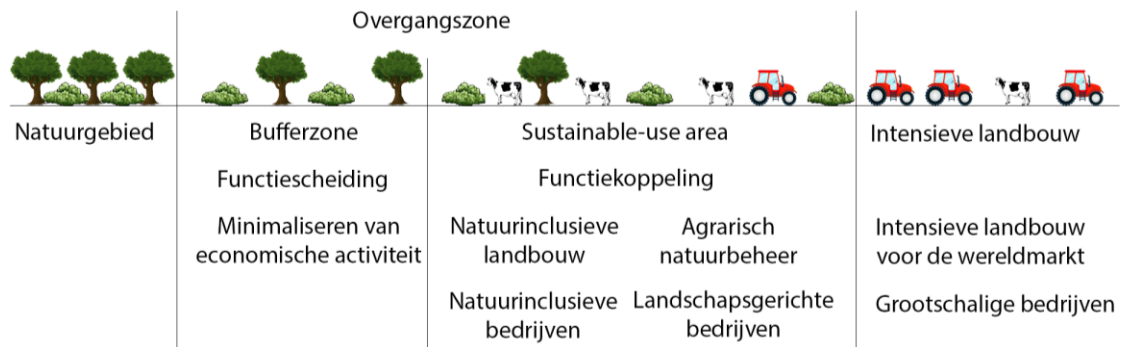
Door middel van natuurinclusieve en landschapsgerichte bedrijven kan er een overgangszone gecreëerd worden omdat deze bedrijven bijdragen aan de kwaliteit van natuurgebieden door verbinding te vormen tussen de (nattere) natuurgebieden en de (drogere, intensief gebruikte) landbouwgronden, daarnaast zijn deze bedrijven geschikt om bij te dragen aan het beheer van natuurgebieden (Westerink et al., 2015). Hierdoor hebben natuurinclusieve en landschapsgerichte bedrijven de potentie om bij te dragen aan meerdere doelen tegelijk: natuur, landschap, water, recreatie en een vitaal platteland. Door de bedrijfsvoering kan deze integratie tot stand gebracht worden op het individuele bedrijf, wat als startpunt dient voor integrale gebiedsontwikkeling op grotere schaal (Westerink et al., 2018). Want, ondanks dat de functies natuur en landbouw vaak worden beschouwd als twee tegengestelden hebben ze veel raakvlakken. Beide functies maken deel uit van het landschap en het grotere, integrale rurale ecosysteem en dragen bij aan de ontwikkeling hiervan (Ritchie et al., 2018).

2.6 Conceptueel model

De verschillende concepten uit de voorafgaande paragrafen zijn samengevoegd tot het conceptueel model zoals deze te zien is in figuur 10. In dit conceptueel model komen wetenschappelijke literatuur over overgangszones en de ontwikkelingen in de landbouw omtrent duurzamere bedrijfsvoering en extensieve landbouw samen. Het model heeft in deze vorm als input gediend voor de interviews.

Het conceptueel model bestaat uit een doorsnede van een willekeurig gebied waar een natuurfunctie en een landbouwfunctie te vinden zijn. Tussen deze functies is een overgangszone te vinden die opgedeeld is in een bufferzone en een *sustainable-use area*. Deze verschillende zones worden weergegeven met elementen die de zone kenmerken. In de overgangszone zijn elementen te vinden van zowel de natuur- als landbouwfuncties, zodat er een vloeiende grens tussen deze twee functies tot stand komt. Daarnaast zijn de

verschillende bedrijfstypen en agrarische activiteiten gekoppeld aan de verschillende zones zodat er binnen de overgangszone natuurcombinaties kunnen ontstaan tussen natuur en landbouw en het doel van een overgangszone zo goed mogelijk wordt benut. Tot slot wordt in het model benoemd dat de rol van de bufferzone is om functies te scheiden, doordat het als hoofdtaak heeft om het natuurgebied te beschermen van schadelijke economische activiteiten. De *sustainable-use area* is juist gericht op het koppelen van natuur- en landbouwfuncties, waarbij de zone wordt ingevuld met landbouwvormen die natuurlijk kapitaal integreren in de bedrijfsvoering.

Figuur 10: het conceptueel model.

HOOFDSTUK 3: METHODOLOGIE

In dit hoofdstuk wordt de methodologie van het onderzoek toegelicht. De gekozen onderzoeksmethoden zijn gebaseerd op de doel- en vraagstelling zoals deze gepresenteerd zijn in paragraaf 1.2. Na de onderbouwing van de keuze voor de onderzoeksmethoden wordt de keuze voor een casestudie toegelicht, gevolgd door de ethiek rondom dit onderzoek. Tot slot worden de kwaliteit en de analyse van de data besproken.

3.1 Keuze van de onderzoeksmethoden

Dit onderzoek is uitgevoerd aan de hand van de onderzoekstappen zoals gepresenteerd in paragraaf 1.6. Ten eerste is er een literatuurstudie gedaan waarin de relevante concepten zijn beschreven, die de basis vormen voor de verdere uitwerking van het onderzoek. Aan de hand van deze concepten is er een conceptueel model opgesteld zoals te zien is in figuur 10. Door middel van semi-gestructureerde interviews met medewerkers van de provincie Drenthe is dit model verbeterd en toegepast op de situatie in Zuidwest Drenthe. Hierna is door middel van twee focusgroepen de realiseerbaarheid van deze modellen geëvalueerd en is de rol van de provincie Drenthe in het creëren van overgangszones bediscussieerd.

In dit onderzoek wordt gewerkt met kwalitatieve dataverzameling omdat er gespecialiseerde kennis nodig is om de onderzoeksvragen te beantwoorden. Deze kennis is minder goed te verkrijgen door middel van kwantitatieve dataverzameling omdat kwalitatieve dataverzameling meer inzicht geeft in de redeneringen van de participanten. Deze redeneringen zijn relevant omdat dit inzicht geeft in de afwegingen die de participanten maken tussen beleidsmogelijkheden, welke nuttig kunnen zijn voor de beantwoording van de onderzoeksvragen. Er is gekozen voor twee verschillende kwalitatieve onderzoeksmethoden: semi-gestructureerde interviews en focusgroepen. Door middel van de semi-gestructureerde interviews is geïnventariseerd welke knelpunten er op de huidige grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties bestaan. Daarmee richten de interviews zich op de noodzaak voor een overgangzone. De focusgroepen daarentegen zijn gebruikt om de realiseerbaarheid van een overgangzone in Zuidwest te onderzoeken en de rol te definiëren die de provincie Drenthe kan spelen om de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties te verbeteren. De participanten voor zowel de semi-gestructureerde interviews als de focusgroepen zijn medewerkers van de provincie Drenthe. De keuze voor deze participanten is gebaseerd op de doelstelling van dit onderzoek. Om de beleidsdoel omtrent overgangszones concreter te maken is het van belang om informatie van participanten verkrijgen die betrokken zijn bij het opstellen van beleid. Zij zijn hierdoor op de hoogte van de doelstellingen en mogelijkheden van het beleid en kunnen inschatten wat er nodig is om het beleid te uit te voeren. Daarnaast staan medewerkers van de provincie Drenthe tussen de verschillende belangen in waardoor zij geschikter zijn als participanten dan bijvoorbeeld

agrarische ondernemers, toeristen of de Land- en Tuinbouw Organisatie (LTO) die deze afweging tussen belangen waarschijnlijk in mindere mate zullen maken.

3.1.1 *Semi-gestructureerde interviews*

Er kan in een onderzoek gekozen worden voor dataverzameling door middel van interviews als de informatie niet door andere methoden, zoals observaties of enquêtes, verkregen kan worden (Dunn, 2005). Dit is de reden dat er in dit onderzoek gekozen is om informatie te verkrijgen over Zuidwest Drenthe door middel van interviews met experts. Volgens Dunn (2005) bestaan er drie typen interviews: gestructureerde, semi-gestructureerde en ongestructureerde interviews. Gestructureerde interviews volgen uit een vaste vragenlijst die op dezelfde wijze en volgorde gesteld wordt aan alle participanten, waarbij de vragen op een beperkt aantal manieren beantwoord kunnen worden (Dunn, 2005; Hopf, 2004). Bij ongestructureerde interviews wordt de richting niet bepaald door een vragenlijst maar door de participant zelf, waardoor de onderwerpen en antwoorden zeer uiteenlopend kunnen zijn. Bij semi-gestructureerde interviews is er een bepaalde mate van vooraf opgestelde vragen en volgorde maar bestaat er wel de mogelijkheid om hiervan af te wijken wanneer de interviewer dit geschikt acht, waardoor er flexibiliteit ontstaat (Dunn, 2005).

In dit onderzoek zijn semi-gestructureerde interviews gebruikt als methode van dataverzameling om de mogelijkheid te laten bestaan om door te vragen wanneer nodig. Er is gewerkt met een vooraf opgestelde *interview guide* die bij elk interview is gebruikt. Deze *interview guide* is in dit onderzoek belangrijk omdat hiermee de sturing in de vraagstelling wordt geminimaliseerd. Daarnaast geeft de *interview guide* de volgorde van de vragen aan en wordt ervoor gezorgd dat er geen onderwerpen vergeten worden. Er is gekozen voor deze opzet omdat de participanten specifieke kennis hebben op het gebied van Zuidwest Drenthe of de thema's die terugkomen in het conceptueel model. Door hun werkzaamheden bezitten de participanten veel gedetailleerde informatie, waardoor het belangrijk is om vooraf opgestelde vragen te stellen. De *interview guide* zorgt ervoor dat het interview niet verzandt in details en er een duidelijke lijn in het interview blijft bestaan. In de *interview guide* (bijlage 1) is de vraagstelling terug te vinden. De inhoud van de vragen is gebaseerd op hoofdstuk 2.

De participanten van de interviews zijn verschillende medewerkers van de provincie Drenthe. Naast hun kennis over de beleidsmogelijkheden in het onderzoeksgebied, beschikken zij over de gespecialiseerde kennis die nodig is om een verzadigingspunt in dit onderzoek te bereiken. Volgens Hennink et al. (2015) is een verzadigingspunt in de dataverzameling het punt waarop de informatie die verzameld wordt in herhaling treedt. Hierbij is het verzadigingspunt niet afhankelijk van een concreet aantal participanten. De keuze van de participanten kan volgens Hennink et al. (2015) bijvoorbeeld verantwoord worden wanneer de studipopulatie verdeeld is in duidelijke en logische categorieën en de

participanten zodanig geselecteerd worden dat er een verzadigingspunt wordt bereikt. Deze werkwijze is toegepast in dit onderzoek. De participanten zijn gekozen op basis van hun kennis over een bepaald onderdeel van het conceptueel model, zoals deze gepresenteerd is in paragraaf 2.6. In tabel 1 zijn de participanten van de interviews terug te vinden, waarbij ook de kennis wordt weergegeven waarvoor de participant benaderd is voor een interview. Naar aanleiding van de eerste interviews zijn er extra participanten gezocht met meer inhoudelijke kennis over de onderwerpen die in de interviews naar voren kwamen. Zodoende is er na 9 interviews een verzadigingspunt bereikt omdat de informatie over de knelpunten op de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties in herhaling trad, en daarmee is het doel van de interviews bereikt. Participanten 10 en 11 zijn niet benaderd voor een interview en zijn alleen benaderd voor het deelnemen aan de focusgroepen.

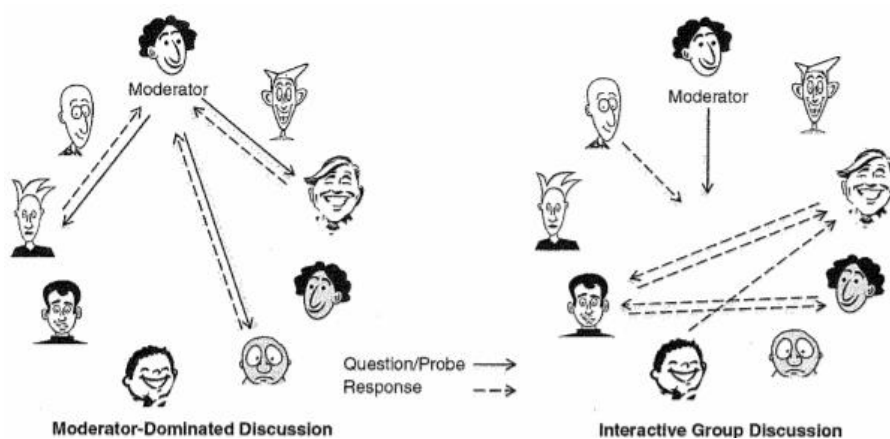
	Functie of werkveld	Kennis die reden is voor deelname aan dit onderzoek	Datum en tijdstip interview	Focusgroepen
Participant 1	Gebiedscoördinator Zuidwest Drenthe	Zuidwest Drenthe	21-11-2018, 9.00 uur	Groep 1 (29-01-2019, 9.00 – 10.30 uur)
Participant 2	Deelprogrammameider Zuidwest Drenthe voor het Programma Natuurlijk Platteland	Zuidwest Drenthe	21-11-2018, 13.00 uur	Groep 2 (30-01-2019, 14.00 – 15.30 uur)
Participant 3	Junior projectleider natuur en landbouw	Natuurinclusieve landbouw	22-11-2018, 11.00 uur	Groep 1
Participant 4	Programmamanager Toekomstgerichte landbouw en POP3 coördinator	Toekomstgerichte landbouw	28-11-2018, 9.00 uur	Groep 2
Participant 5	Beleidsmedewerker op het gebied van natuurbeleid	Natura 2000- en NNN-gebieden	28-11-2018, 14.00 uur	Afgemeld
Participant 6	Programmamanager Natuurlijk Platteland	Natuurrealisatie	29-11-2018, 13.00 uur	Afgemeld
Participant 7	Coördinatie Natura 2000 en PAS	PAS-maatregelen rondom Natura 2000-gebieden	04-12-2018, 15.00 uur	Groep 1
Participant 8	Beleidscoördinator water	Waterhuishouding in Zuidwest Drenthe	12-12-2018, 9.00 uur	Groep 1
Participant 9	Beleidsmedewerker op het gebied van (agrarisch) natuurbeheer	Agrarisch natuurbeheer	19-12-2018, 9.00 uur	Afgemeld
Participant 10	Medewerker beleidsresultaten en ruimtelijk ontwerper	Ruimtelijke ontwikkeling	X	Groep 2
Participant 11	Programmamanager Vrijtijdseconomie & Op Fietse	Vrijtijdseconomie	X	Groep 2

Tabel 1: overzicht van de participanten van zowel de interviews als de focusgroepen.

3.1.2 Focusgroepen

Naar aanleiding van de resultaten van de interviews (zie paragraaf 4.1) zijn twee focusgroepen georganiseerd. De focusgroepen hebben als doel gehad om de realiseerbaarheid van overgangszones in Zuidwest Drenthe te onderzoeken en de rol van de provincie Drenthe te definiëren in het verbeteren van de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties. Om dit doel te behalen is een integrale aanpak nodig geweest zodat overgangszones vanuit verschillende invalshoeken benaderd konden worden. Focusgroepen zijn een geschikte methode om deze integrale aanpak te bewerkstelligen. Een focusgroep is namelijk een onderzoeksmethode waarbij een groep participanten, idealiter tussen de 6 en 8 participanten, in een informele sfeer bij elkaar komen om te discussiëren over een specifiek onderwerp dat is gekozen door de onderzoeker. Een focusgroep duur gemiddeld tussen de 1 en 2 uur. Het verschil tussen een focusgroep en een semi-gestructureerd interview is de interactie tussen verschillende deelnemers bij een focusgroep (Clifford et al., 2012; Hennink et al., 2015; Lambert & Loiselle, 2008). Daarnaast stellen Hennink et al. (2015) dat het gelijktijdig verzamelen van verschillende meningen in een groep in plaats van individueel, een goede reden kan zijn voor het organiseren van een focusgroep. Dit is de reden voor de keuze voor een focusgroep in dit onderzoek omdat de focusgroepen gebruikt zijn om verschillende invalshoeken gelijktijdig te benaderen om zo de realiseerbaarheid van een overgangzone te kunnen toetsen. Door deze integrale aanpak kunnen aspecten aan het licht komen die door een andere methode minder snel gevonden worden (Lambert & Loiselle, 2008).

Het is van belang voor het onderzoek dat de focusgroepen zodanig georganiseerd zijn dat er voldoende interactie tussen de participanten ontstaat. Deze interactie tussen de participanten leidt tot een betere kwaliteit van de data en waardoor resultaten kunnen ontstaan die niet door middel van interviews gevonden kunnen worden. De onderzoeker speelt hierbij een belangrijke rol door een interactieve groepsdiscussie te creëren in plaats van een discussie die gedomineerd wordt door de onderzoeker (Hennink et al., 2015). Figuur 11 geeft het verschil tussen deze soorten discussies visueel weer.

Figuur 11: verschillende discussiestijlen van een focusgroep (Hennink et al., 2015, p. 160).

In dit onderzoek zijn twee focusgroepen georganiseerd waardoor de mogelijkheid is gecreëerd om verschillende functies (en daarmee mogelijke machtsposities) over de groepen te verdelen. De samenstelling van een focusgroep hoeft immers geen representatie van de populatie te zijn (Cameron, 2005). Hierdoor is de mix van participanten ontstaan zoals te zien is in tabel 1. Het benaderen van participanten is gebaseerd op het cyclische proces van dataverzameling. Dit betekent dat de onderzoeker gedurende de dataverzameling steeds meer te weten komt over het onderwerp en deze informatie gebruikt (Hennink et al., 2015). Hierdoor zijn extra participanten gezocht voor de focusgroepen omdat hierdoor meerdere invalshoeken benaderd konden worden. Het tweede voordeel van het organiseren van twee focusgroepen is dat de kwaliteit van de data gevalideerd kan worden. De twee groepen geven inzicht in welke meningen uniek zijn en welke meningen breder gedragen worden. Hierdoor wordt de data gecontroleerd voor de individuele invloed van de participanten, bijvoorbeeld wanneer één dominante participant de discussie overheerst. Kortom, door twee focusgroepen te organiseren in plaats van een enkele focusgroep wordt de kwaliteit van de data verhoogd.

Het is belangrijk dat de onderzoeker bewust is van het feit dat de participanten bekend zijn met elkaar. In zulke groepen kan het voorkomen dat participanten dezelfde kennis bezitten, wat zowel een kracht als een beperking van de dataverzameling kan zijn. Zo kan gedeelde kennis leiden tot een gedetailleerdere discussie doordat minder uitleg vereist is om tot dit gedetailleerde niveau te komen. Anderzijds kan relevante informatie worden achtergehouden doordat participanten het niet noodzakelijk vinden deze informatie te delen gezien zij weten dat de kennis bij andere participanten aanwezig is (Hennink et al., 2015). Het is als onderzoeker belangrijk om hierop in te spelen en door te vragen op bepaalde onderwerpen zodat er begrip ontstaat van de gegeven informatie en de juiste informatie wordt verzameld voor het onderzoek.

De discussie die tijdens de focusgroepen is ontstaan, is gebaseerd op de vooraf opgestelde *discussion guide*. Deze *discussion guide* is opgesteld aan de hand van de opgedane kennis uit de interviews. Door een *discussion guide* te gebruiken kan de onderzoeker de discussie zodanig begeleiden dat het onderwerp van het onderzoek centraal blijft staan. Ondanks de gestructureerde *discussion guide* dient de onderzoeker zich flexibel op te stellen wanneer onderwerpen spontaan bij de participanten opkomen. Hierdoor wordt de *discussion guide* voornamelijk als checklist gebruikt om te controleren of alle nodige onderwerpen zijn bediscussieerd. De structuur van de *discussion guide* is zo vormgegeven dat na de introductie eerst bredere vragen worden gesteld waarna de vragen steeds specifieker worden (Hennink et al., 2015). De opgestelde *discussion guide* is te vinden in bijlage 2.

3.2 Onderbouwing casestudie

In dit onderzoek wordt gewerkt met de casestudie Zuidwest Drenthe. In paragraaf 1.4 is toegelicht waarom er gekozen is voor dit gebied. In deze paragraaf wordt de keuze om met een casestudie te werken uitgelegd, waarbij gebruik wordt gemaakt van de volgende definitie:

“Case study is an in-depth exploration from multiple perspectives of the complexity and uniqueness of a particular project, policy, institution, program or system in a ‘real life’” (Simons, 2009, p. 21).

De ambitie omtrent overgangszones die de provincie Drenthe heeft uitgesproken betreft de gehele provincie Drenthe (provincie Drenthe, 2016a). In paragraaf 2.2.1 is besproken dat de samenstelling, invulling en effectiviteit van een overgangszone erg gebiedsspecifiek is (Ebregt & de Greve, 2000). Aangezien een casestudie het unieke karakter van een fenomeen benadrukt (Simons, 2009) is voor de benadering van overgangszones nuttig om een te werken met een casestudie. Hierdoor kunnen overgangszones in Zuidwest Drenthe vanuit verschillende perspectieven (Simons, 2009) en met meer diepgang benaderd worden, dan zonder casestudie gedaan kan worden.

3.3 Ethiek

Het is van belang om rekening te houden met een aantal ethische kwesties die effect kunnen hebben op de personen die betrokken zijn bij dit onderzoek. Volgens DiCicco-Bloom & Craptree (2006) zijn er vier ethische kwesties die betrekking hebben op kwalitatieve dataverzameling:

1. Minimaliseren van het risico op onverwachte schade
2. Beschermen van de informatie die gegeven wordt door de participant
3. De participant informeren over de aard van het onderzoek
4. Minimaliseren van het risico op uitbuiting

Deze kwesties zijn gerespecteerd door voorafgaand aan elk interview en de focusgroepen te vermelden waar het interview over zal gaan en toestemming te vragen voor de opname. Daarnaast is vermeld dat de verzamelde data niet voor andere doeleinden gebruikt wordt dan dit onderzoek. Bovendien brengen kwalitatieve methoden vaak een inbreuk op de privacy van de participant met zich mee (Dowling, 2005), waardoor er zorgvuldig met de verzamelde data omgegaan moet worden en mogen de participanten niet geïdentificeerd kunnen worden door middel van het onderzoek. Dit is de reden voor het vervangen van de namen van de participanten door nummers in tabel 1.

Een belangrijke ethische afweging is de rol en de objectiviteit van de onderzoeker tijdens de kwalitatieve dataverzameling. Tijdens de interviews is het belangrijk om bewust te zijn van

de relatie tussen de interviewer en de participant. Wanneer de participant zich op het gemak voelen, is het waarschijnlijker dat hij/zij communicatief is (Dunn, 2005). In dit onderzoek is de interviewer bekend met de meeste participanten waardoor informatie makkelijker zou kunnen worden gedeeld. Volgens Dunn (2005) is het van belang om te onthouden dat het gaat om een formeel proces van dataverzameling voor het onderzoek waarbij een professionele houding gepast is. Hierdoor moet er een goede balans gevonden worden tussen een informele en formele houding.

Tijdens een focusgroep speelt de onderzoeker een belangrijke rol omdat zij bemiddelt tijdens de discussie (Cameron, 2005). Hierbij is het van belang dat de onderzoeker geen sturende vragen of stellingen in de discussie brengt maar de discussie zo veel mogelijk aan de participanten over laat. Daarnaast is het belangrijk om rekening te houden met het feit dat groepen geneigd zijn met elkaar tot overeenstemming te komen (Myers, 1998) waardoor er gevraagd moet worden naar de achterliggende redeneringen voor deze overeenstemming. Daarnaast speelt de onderzoeker een belangrijke rol voor het creëren van verschillende opvattingen en discussie, dit kan gedaan worden door te benoemen dat meningsverschillen normaal en gewenst zijn, te vragen naar andere standpunten en zelf alternatieve standpunten aan te dragen voor discussie. Wel is het hierbij van belang om als onderzoeker objectief te blijven door nooit standpunten verkeerd te noemen of een voorkeur voor bepaalde standpunten uit te spreken (Cameron, 2005).

Daarnaast is het belangrijk om je als onderzoeker ervan bewust te zijn dat de participanten elkaar kennen en ook na de focusgroepen met elkaar moeten samenwerken. Hierdoor zou bepaalde informatie achter gehouden kunnen worden omdat dit latere werkzaamheden kan beïnvloeden. Daarnaast kunnen de verschillende functies van de participanten de gegeven informatie beïnvloeden. Zo zou een participant terughoudend kunnen zijn met het geven van bepaalde informatie omdat bijvoorbeeld de leidinggevende ook aan tafel zit. De onderzoeker dient dit risico op onverwachte schade (DiCicco-Bloom & Craptree, 2006) te minimaliseren en zal respectvol om moeten gaan met een situatie waarin een participant bepaalde informatie niet wenst te delen.

Tot slot moet de onderzoeker bewust zijn van de mate waarin de locatie van de kwalitatieve dataverzameling het onderzoek kan beïnvloeden. De dataverzameling moet op een neutrale plek plaatsvinden (Cameron 2005), waardoor er is gekozen om zowel de interviews als de focusgroepen te laten plaatsvinden op de werkplek van de participanten om hen op het gemak te stellen.

3.4 Kwaliteit van de data

De kwaliteit van de data wordt beoordeeld aan de hand van validiteit en betrouwbaarheid. Validiteit betekent in hoeverre het onderzoek meet wat het beoogt te meten (Collingridge &

Gantt, 2008). Voor het afnemen van de interviews en de focusgroepen zijn een *interview guide* en *discussion guide* opgesteld (bijlage 1 en 2). Dit heeft de validiteit van het onderzoek goed gedaan doordat het structuur gaf aan de dataverzameling. Wanneer de participanten te veel afweken van de vraag kon door middel van de *guides* de structuur weer teruggebracht worden. Betrouwbaarheid in kwalitatief onderzoek betekent dat er geen bias mag bestaan. Dit komt erop neer dat de uitkomsten van het onderzoek niet afhankelijk zijn van bepaalde context, participanten of omstandigheden (Collingridge & Gantt, 2008). Voor de interviews is de contextafhankelijkheid zo klein mogelijk geprobeerd te houden door participanten met verschillende disciplines te interviewen. In hoofdstuk 4 is geprobeerd om zoveel mogelijk de overlap tussen de interviews te vinden, waardoor de contextafhankelijkheid en de invloed van een individuele mening geminimaliseerd is. Daarnaast zijn er twee focusgroepen georganiseerd om de betrouwbaarheid van de focusgroepen te controleren. Net zoals bij de interviews worden door de overlappende resultaten van de focusgroepen te zoeken, de resultaten van de ene focusgroep gecontroleerd door de andere focusgroep. Wel bestaat er in kwalitatief onderzoek altijd een bepaalde bias door de rol van de onderzoeker. Door de geringe ervaring van de onderzoeker met kwalitatieve dataverzameling zal de vraagstelling, met name tijdens de eerste interviews, soms te sturend zijn geweest wat de kwaliteit van de data heeft kunnen beïnvloeden.

3.5 Analyse van de data

De interviews en focusgroepen zijn uitgewerkt tot transcripten zodat de data geanalyseerd kon worden aan de hand van coderingen. Het doel van kwalitatieve data-analyse door middel van codering is volgens Cope (2005) het reduceren en organiseren van de data en het creëren van zoekhulpmiddelen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van twee verschillende typen van analyse. Ten eerste *manifest content analysis* waarbij duidelijke en zichtbare codes worden geteld aan de hand van labels, dit worden ook wel beschrijvende codes genoemd. Daarnaast bestaat *latent content analysis* waarbij de data wordt doorzocht aan de hand van analytische codes die thema's vertegenwoordigen waar de onderzoeker in is geïnteresseerd (Cope, 2005; Dunn, 2005).

Om het coderen gestructureerd te laten verlopen is er in dit onderzoek gebruik gemaakt van een codeboek. Dit is een lijst met codes die herhaaldelijk zijn gecategoriseerd en georganiseerd. Om een codeboek op te stellen is het handig om te beginnen met de beschrijvende codes omdat deze makkelijker te vinden zijn in de data, vervolgens kunnen analytische codes worden toegevoegd. Tijdens het coderingsproces kunnen algemene codes specifiek gemaakt worden, gesplitst worden of kunnen codes verwijderd worden. Met deze strategie kunnen veel codes ontstaan, wat de productiviteit van het proces beperkt. Om dit te voorkomen is het van belang om de codes te groeperen per thema. Het coderen is nooit volledig voltooid waardoor het aan de onderzoeker is om te bepalen wanneer de

analyse voldoet en het tijd is voor de volgende onderzoekstap (Cope, 2005). De uiteindelijke codes zoals deze zijn gebruikt in dit onderzoek zijn te vinden in de codeboeken in bijlage 3 en 4.

HOOFDSTUK 4: RESULTATEN

In dit hoofdstuk worden de resultaten van de interviews en de focusgroepen uitgewerkt waarbij wordt verwezen naar de participanten zoals dit in tabel 1 is aangegeven. De participanten staan in dit hoofdstuk centraal terwijl de conclusies die uit de resultaten getrokken kunnen worden in hoofdstuk 5 terug te vinden zijn.

4.1 Resultaten interviews

In de komende drie paragrafen zullen de resultaten van de interviews uitgewerkt worden waarbij het beeld zal worden geschetst dat de participanten hebben over de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties in Zuidwest Drenthe. In paragraaf 4.1.4 worden de resultaten van de interviews gebruikt om het conceptueel model (figuur 10) aan te passen naar het beeld dat de participanten hebben van mogelijke overgangszones in Zuidwest Drenthe.

4.1.1 *De noodzaak voor een overgangszone in Zuidwest Drenthe*

In Zuidwest Drenthe zijn op meerdere plekken scherpe grenzen te vinden tussen natuur- en landbouwfuncties, waar beide functies nadelen van ondervinden (participanten 2, 4 en 7). Volgens participanten 4 en 7 worden nabijgelegen natuurgebieden gezien als belemmerende factor door de landbouwsector omdat zij hierdoor beperkte ontwikkelingsmogelijkheden hebben voor hun landbouwbedrijf. Hierbij wordt het voorbeeld gegeven dat uitbereidingsplannen niet altijd mogelijk zijn door de beschermde status van natuurgebieden of regels met betrekking tot de stikstofuitstoot binnen het PAS. Zoals in paragraaf 2.3 beschreven is moeten agrarische activiteiten worden getoetst op het effect dat ze hebben op Natura2000-gebieden (Rijksoverheid, 2017). Volgens participant 7 zijn de ontwikkelmogelijkheden voor agrarische activiteiten beperkter rondom Natura2000-gebieden omdat deze gebieden beschermd worden door het PAS, in tegenstelling tot NNN-gebieden.

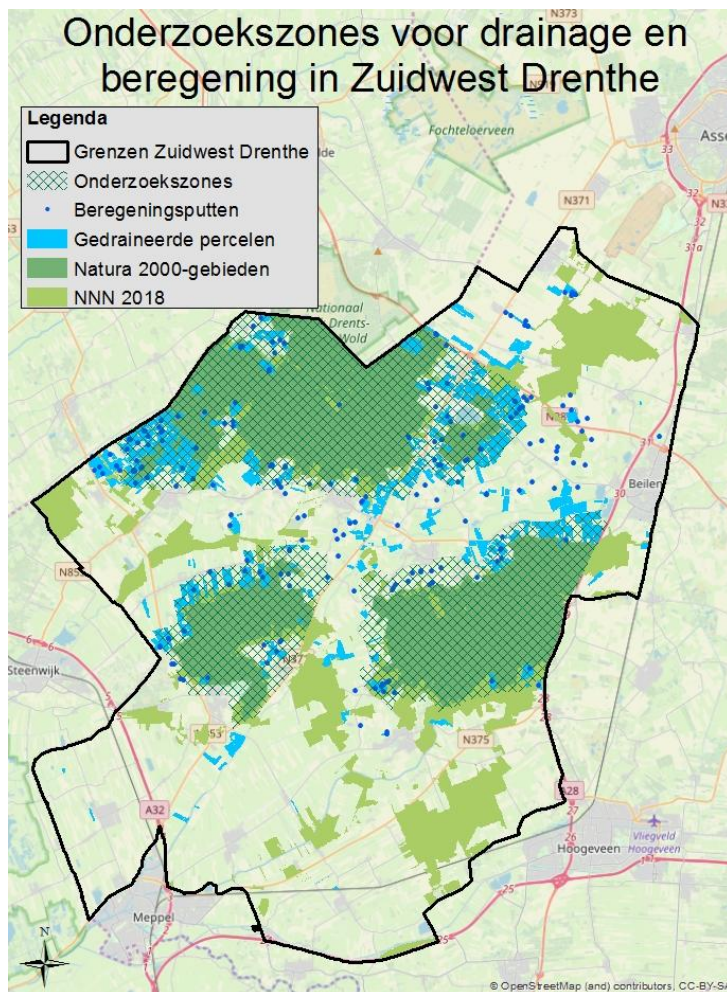
Naast de beschermde status van natuurgebieden wordt volgens participant 2 natuur als beperking gezien voor de agrarische bedrijfsvoering omdat het voor de agrarische ondernemers onvoldoende loont om gebruik te maken van natuurlijk kapitaal. De prijs die agrarische ondernemers ontvangen voor hun producten bevat in het huidige landbouwsysteem geen vergoeding van kosten voor natuur- en landschapswaarden waardoor de consument en de verwerkende en toeleverende industrie niet voor deze natuur- en landschapswaarden betalen (participanten 4 en 7). De volgende bewoording onderbouwt dat het financiële aspect de voornaamste overweging voor agrarische ondernemers is om de integratie van natuurlijk kapitaal achterwege te laten in de bedrijfsvoering:

“De meeste argumenten die we hebben gehoord waarom boeren niet natuurinclusief willen boeren is omdat ze dan denken inkomsten mis te lopen en het dus daarom niet gaan doen” (participant 3).

Doordat een financiële prikkel mist voor deze vorm van bedrijfsvoering is het volgens verschillende participanten voordeliger voor agrarische ondernemers om landschapselementen, zoals houtwallen en het reliëf, weg te halen (participanten 1, 3, 4, en 7) en de landbouwgrond te draineren zodat het makkelijker wordt om het land te bewerken met machines (participanten 1 en 8). Er wordt alleen natuur geïntegreerd in de bedrijfsvoering wanneer er een subsidie verkregen kan worden die dient als *“een soort schadeloosstelling, tegemoetkoming, compensatie, dat zij boeren met een handicap”* (participant 2).

Uit de interviews kwam naar voren dat er twee belangrijke negatieve effecten onderscheiden kunnen worden die voortkomen uit de scherpe grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties. Het eerste knelpunt is van waterhuishoudkundige aard (participanten 1, 2, 5, 6, 7 en 8). Om verdroging van natuur te voorkomen moet in natuurgebieden het grondwaterpeil hoog gehouden worden, al is dit sterk afhankelijk van het habitatype dat in dit natuurgebied ligt (participant 7 en 8). Volgens participant 8 kan de verdroging van natuurgebieden veroorzaakt worden doordat water uit de natuur stroomt naar (over het algemeen lager gelegen) landbouwgebieden, waar het water zo snel mogelijk afgevoerd moet worden om optimaal landbouw te kunnen bedrijven. In de landbouwgebieden zie je daardoor diepe sloten, drainagebuizen en beregeningsputten liggen om het grondwaterpeil op de landbouwpercelen te verlagen, wat van belang is om het land te kunnen bewerken met machines. Daarnaast wordt er door middel van beregeningsputten water vastgehouden om gewassen te kunnen bewateren in droge tijden. Drainage en beregening zijn maatregelen waarbij water wordt onttrokken uit een natuurgebied doordat het water richting sloten en putten stroomt (participant 8; provincie Drenthe, 2018a). Doordat de gewenste grondwaterstand tussen natuur- en landbouwfuncties sterk van elkaar verschillen moet er door de provincie Drenthe vaak gekozen worden: de boeren droge voeten geven of de natuur en haar biodiversiteit in de benen houden (participanten 1, 2, 5, 6, 7 en 8). Door middel van onderzoekszones voor drainage en beregening rondom de Natura2000-gebieden wordt er in Drenthe geprobeerd een middenweg te vinden tussen deze belangentegenstelling. De onderzoekszone houdt in dat een boer die binnen de zone wil draineren of een beregeningsput wil aanleggen een voortoets moet doen waarbij gekeken wordt naar de effecten van de aanleg op het Natura 2000-gebied. Ook wordt hierbij rekening gehouden met de landbouw doordat de bestaande gedraineerde percelen mogen blijven bestaan en vervangen mogen worden wanneer nodig (participant 8; provincie Drenthe, 2018a). Deze onderzoekszones worden weergegeven in figuur 12 en zijn dus bedoeld om de huidige situatie omtrent drainage en beregening niet te verergeren. Wel is

het de bedoeling dat er in de toekomst een betere set maatregelen komt die zowel de landbouw als de natuur ten goede komt (participant 8).

Figuur 12: Onderzoekszones voor drainage en beregening in Zuidwest Drenthe (databron: provincie Drenthe, 2019a).

Het tweede negatieve effect heeft te maken met emissies vanuit de landbouw, met name de uitstoot van stikstof en het gebruik van gewasbeschermers (participanten 1, 3, 5 en 7). Om de invloed van de emissies op de nabijgelegen natuurgebieden te beperken is het PAS opgesteld, zoals uitgelegd is in paragraaf 2.3. Zoals eerder aangegeven stellen participanten 4 en 7 dat het PAS de ontwikkelingsmogelijkheden voor de landbouwsector beperken. Om deze tegenstelling tussen natuur- en landbouwfuncties te verkleinen heeft de provincie Drenthe de ontwikkelagenda Melkveehouderij opgesteld, die gericht is op het duurzaam en toekomstgericht maken van melkveehouderijen in Drenthe (provincie Drenthe, 2017). Deze ontwikkelagenda is, zoals de naam doet vermoeden, niet gericht op de akkerbouw, waar juist veel gewasbeschermers worden gebruikt die natuurgebieden in de directe omgeving beïnvloeden (participant 5).

4.1.2 De overgangszone en zijn invulling

Tijdens de interviews is aan de participanten gevraagd welk beeld zij hebben van een overgangszone tussen natuur- en landbouwfuncties. Door het grootste deel van de participanten wordt een overgangszone gezien als een gebied dat voor een geleidelijke overgang zorgt en de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties vervaagd (participanten 1, 2, 3, 4, en 6). Hierbij moeten de negatieve effecten op een natuurgebied beperkt worden (participanten 1, 5 en 7) en moet er ruimte gegeven worden aan zowel de natuur als de landbouw (participanten 2, 4 en 7). Dat de noodzaak voor een overgangszone niet benaderd zou moeten worden vanuit een van de functies wordt duidelijk uit de volgende omschrijving van een overgangszone:

“Een gebied, een zone, waar beide in elkaars vaarwater zitten, zou ik dan zeggen. En die gebieden zijn van belang voor de landbouw en de natuur, zonder dat je kan zeggen dat een van de twee bij voorbaat het alleenrecht op die gebieden heeft, waarbij je eigenlijk die twee met elkaar moet verenigen. Dat zou ik dan een overgangszone noemen, denk ik” (participant 7).

Deze vereniging van natuur- en landbouwfuncties valt te bewerkstelligen door een multifunctioneel gebruik van het land, waar de nadruk ligt op het koppelen in plaats van het scheiden van de functies. De noodzaak voor dit multifunctionele landgebruik in een overgangszone wordt als volgt onder woorden gebracht:

“De druk op de grond is natuurlijk heel groot, maar als je zo begint ga je al snel knagen aan het hele idee van een overgangszone. Dat het zo’n invulling krijgt, wat willen we ermee bereiken, dat het ook voor diverse gebiedspartijen interessant is. Anders is het toch weer een extra claim op de toch al best schaarse grond” (participant 2).

Volgens participant 5 zou in de ideale situatie een soort schil om de kern van een natuurgebied komen te liggen met een gebruik dat niet strijdig is met, maar juist bijdraagt aan de bescherming van het gebied. Hiermee kunnen de negatieve effecten op de natuur verminderd worden (participanten 1, 5 en 7). Deze zone moet wel in gebruik zijn en kan geen *“niemandsland”* worden (participant 6) omdat het dan een extra claim is op de schaarse grond (participant 2). Hierdoor moet er goed gekeken worden naar de aard van de activiteiten in de overgangszone en zouden er volgens participanten 1, 5 en 6 alleen activiteiten moeten plaatsvinden die geen negatieve gevolgen hebben voor de aangrenzende natuurgebieden. Door activiteiten te verbinden aan een bufferzone blijft het gebied economisch interessant (participanten 1, 5 en 6).

De participanten gaven dus aan zij een overgangszone associëren met het verenigen van functies. Bennett & Mulongoy (2006) omschrijven natuurcombinaties met landbouw zodanig

dat de agrarische activiteiten geen negatieve effecten voor de natuur mogen hebben. Participant 4 geeft daarbij aan dat ook de landbouw baat kan hebben bij zulke combinaties doordat het bijvoorbeeld de bodemkwaliteit kan verbeteren. In hoofdstuk 2 is besproken dat natuurinclusieve landbouw en agrarisch natuurbeheer bedrijfsvoeringen zijn die invulling kunnen geven aan een overgangszone, echter stellen participanten 3 en 4 dat er moeilijk onderscheid gemaakt kan worden tussen de twee. Volgens hen zal er één nieuw type grondgebruik moeten ontstaan dat als tussenvorm dient tussen natuur en landbouw, waarbij zowel natuurinclusieve landbouw als agrarisch natuurbeheer een rol spelen. Wel zullen er binnen dit type verschillende gradaties bestaan in de mate waarin natuur geïntegreerd is in de bedrijfsvoering (participanten 3, 4 en 6). Hiervoor zal de gangbare landbouw een omslag moeten maken waarbij natuur meer geïntegreerd wordt in de bedrijfsvoering (participanten 2, 3, 4, 6, 8 en 9; LNV, 2018). Hierbij zullen agrarische ondernemers gestimuleerd moeten worden aangezien agrarisch natuurbeheer en natuurinclusieve landbouw nog niet altijd financieel aantrekkelijk zijn (participanten 3 en 7). Zo is het idee achter natuurinclusieve landbouw immers *“dat het een verdienmodel is, dat je bepaalde kosten niet meer maakt waardoor je uiteindelijk wel meer inkomen hebt”* (participant 3). Echter draaien deze vormen van landbouw vooral op subsidies terwijl subsidies tijdelijk en onzeker zijn zoals participant 7 heeft verwoord:

“Dat zijn eigenlijk allemaal middelen om boeren kunstmatig aan natuurbeheer en zo, akkerranden, te laten doen. Daarmee ondervang je een stuk imperfectie van de markt, maar dat betekent wel dat als er een keer minder geld is of er moet bezuinigd worden, dan zijn die landschapselementen ook weg. Dus het is heel erg kwetsbaar zo’n systeem” (participant 7).

Het is volgens participanten 4, 5, 7, 8 en 9 belangrijk dat agrarische ondernemers betaald worden voor de integratie van natuur en landschapselementen. Hiermee wordt het voor agrarische ondernemers interessanter om natuurlijk kapitaal te integreren in de bedrijfsvoering en op deze manier een inkomen te vergaren. Naast het stimulerende effect dat de marktwerking kan hebben voor agrarisch natuurbeheer zou volgens participanten 2, 5 en 6 de huidige vorm van agrarisch natuurbeheer op een andere manier ingezet kunnen worden om een overgangszone te creëren. Op dit moment wordt agrarisch natuurbeheer voornamelijk gebruikt om ecologische verbindingzones te realiseren (participant 6; figuur 8) en is niet gericht op overgangszones. Hoe goed agrarisch natuurbeheer past in een overgangszone is volgens participant 9 echter sterk afhankelijk van de problematiek die met de overgangszone opgelost moet worden. Voor knelpunten betreffende het waterpeil kan agrarisch natuurbeheer geen uitkomst bieden omdat de bedrijven die zich hiermee bezighouden baat hebben bij een laag waterpeil. Voor de emissieproblematiek zou agrarisch natuurbeheer wel kunnen bijdragen aan het verbeteren van de situatie. Randen van percelen langs natuurgebieden kunnen opgesteld worden voor agrarisch natuurbeheer,

waar vervolgens geen kunstmest of gewasbeschermers worden gebruikt. Hierdoor zou volgens participant 9 de uitstoot naar een natuurgebied verminderd kunnen worden.

Naast combinaties van landbouw en natuur zien participanten 1, 3, 5 en 7 ook recreatieve mogelijkheden in de overgangszone. Het terugbrengen van landschappelijke elementen in het landelijk gebied zou volgens hen van grotere recreatieve waarde zijn in vergelijking met de huidige situatie waarin het landbouwsysteem het aantrekkelijk maakt om landschapselementen weg te halen en er “*groen asfalt*” van te maken (participant 7). Daarbij geeft participant 1 aan dat in een ideale situatie agrarische ondernemers geld kunnen verdienen aan het onderhoud van het landschap. Tot slot geeft participant 5 aan dat de realiseerbaarheid van een overgangszone vergroot kan worden door recreatieve activiteiten aan de zone te koppelen:

“Hoe kan je een overgangszone ook recreatief benutten, zodat het meerwaarde heeft bovenop wat je puur voor natuur doet? Want ik denk dat de realiseerbaarheid daardoor vergroot wordt” (participant 5).

Volgens participanten 1 en 5 kunnen natuur- en landbouwfuncties moeilijk los van elkaar gezien worden omdat ze samen het landschap vormen. De overgangszone bevat geen optimale natuur en ook geen optimale landbouw, maar zij stellen dat de combinatie van natuur en landbouw gewaardeerd wordt, wat de overgangszone geschikt maakt voor recreatie. Desondanks biedt recreatie niet voor elke agrarische ondernemer uitkomst doordat niet iedereen geschikt is (participant 1) en niet iedereen hiervoor open staat (Huijbers, 2018).

Tot slot worden door verschillende participanten combinaties tussen natuur en energieproductie genoemd (participanten 1, 2, 3, 5 en 6). De energietransitie zou een rol kunnen spelen bij de inrichting van een overgangszone. Het opwekken van duurzame energie door bijvoorbeeld zonnepanelen hoeft geen nadelig gevolg te hebben voor de natuur en zou ook goed kunnen plaatsvinden in de gebieden die te nat zijn voor de gangbare manier van landbouw. Hiermee kunnen zonnepanelen goed dienstdoen als buffer tussen natuur- en landbouwfuncties (participanten 1 en 5). Desondanks kunnen participanten 1 en 5 zich voorstellen dat zonnepanelen het recreatieve product kunnen beïnvloeden omdat toeristen wellicht geen landschappelijke waarde hechten aan zonnepanelen.

4.1.3 Locaties voor een overgangszone

Zoals in paragraaf 2.2.3 genoemd is bestaan er twee typen natuur in Zuidwest Drenthe: NNN-gebieden en Natura 2000-gebieden, waarbij de laatste zwaarder beschermd is door Europese wetgeving. Naar aanleiding van de genoemde knelpunten op de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties in paragraaf 4.1.1 worden Natura 2000-gebieden vaak

genoemd als gebieden waar met prioriteit keken moet worden naar de mogelijkheid voor een overgangszone (participanten 2, 4, 5, 6 en 7). Deze participanten gaven aan dat zij het lastig vinden om vanuit het landbouwbelang locaties aan te wijzen waar de noodzaak voor een overgangszone groot is omdat bedrijfsvoeringen die natuur integreren op vrijwillige basis zijn. Daardoor is de realisatie van een overgangszone vanuit de landbouw afhankelijk van de bereidwillig van agrarische ondernemers rondom de Natura2000-gebieden. Wanneer er ondernemers worden gevonden die hiermee aan de slag willen gaan, maar niet op een plek zitten die relevant is om als overgangszone in te richten zou er gewerkt kunnen worden met bedrijfsverplaatsingen. Echter ligt de voorkeur van de provincie Drenthe bij het stimuleren van agrarische ondernemers om natuur te integreren in hun huidige bedrijfsvoering omdat bedrijfsverplaatsingen hoge kosten met zich mee brengen (participant 8).

Om te bepalen welke randen van Natura 2000-gebieden interessant zijn voor een mogelijke overgangszone zal er gekeken moeten worden naar de ligging van de habitattypen die gevoelig zijn voor verdroging en de invloed van emissies (participanten 1, 2, 7 en 8). Het huidige beleid, de ontwikkelagenda Melkveehouderij en de onderzoekszones voor drainage en beregening, zijn niet nadrukkelijk gebaseerd op deze habitattypen. Zo richt de ontwikkelagenda Melkveehouderij zich op de landbouwsector in heel Drenthe en niet specifiek op de zones rondom de Natura2000-gebieden en bestaat er geen verschillen tussen de onderzoekszones rondom gevoelige en minder gevoelige habitattypen (participanten 7 en 8).

De begrenzing van een overgangszone kan zowel binnen als rondom een natuurgebied liggen (participanten 2 en 6; Ebregt & de Greve, 2000; figuur 3). Door de eerder genoemde tegenstellingen tussen natuur- en landbouwfuncties bestaat er geen gezamenlijke voorkeur voor een van de twee mogelijkheden. Om een overgangszone binnen een Natura2000-gebied te realiseren moet de inrichting van het gebied veranderen, wat volgens participant 6 lastig is door de Europese wetgeving. In de andere situatie, het creëren van een overgangszone rondom een bepaald gebied, komt de overgangszone te liggen in het landbouwgebied. Participanten 4, 7, 8 en 9 zijn van mening dat deze taak niet alleen bij de landbouw neergelegd kan worden omdat veel ondernemers hier volgens hen niet op zitten te wachten. Dit komt voort uit het landbouwsysteem waarbij agrarische ondernemers niet voldoende worden beloond om natuur te integreren in de bedrijfsvoering, waardoor het huidige, intensieve, gebruik van de grond in de hand wordt gespeeld (participanten 7 en 9). Mocht het wel financieel aantrekkelijk worden om meer natuur te integreren in de bedrijfsvoering, wordt het waterhuishoudkundige probleem nog niet opgelost omdat ook natuurinclusieve landbouw en agrarisch natuurbeheer baat hebben bij een lage grondwaterstand (participanten 8 en 9). Participant 4 stelt daarentegen dat vormen van landbouw die niet schadelijk zijn voor de natuur best in een natuurgebied zouden mogen

liggen. Zulke situaties bestaan op dit moment al, waarbij terreinbeheerders grond verpachten zodat een boer een bepaald type vee in een natuurgebied kan laten rondlopen (participanten 6 en 7). Een concreet voorbeeld is Akkervarken, een Drents bedrijf dat varkens inzet voor landschapsbeheer waarbij de varkens onkruid eten en de grond omwoelen waardoor er niet gemaaid hoeft te worden (Moons, 2017). Daarentegen geeft participant 5 aan dat hij niet zal pleiten voor het inleveren van natuur ten behoeve van de landbouw omdat er nog een grote inrichtingsopgave ligt om natuurhectares te realiseren. Hierdoor zal een inlevering van natuur volgens de participant niet te verantwoorden zijn naar Europese doelstellingen en het eigen provinciale beleid (participant 5; provincie Drenthe, 2016a; provincie Drenthe, 2016b).

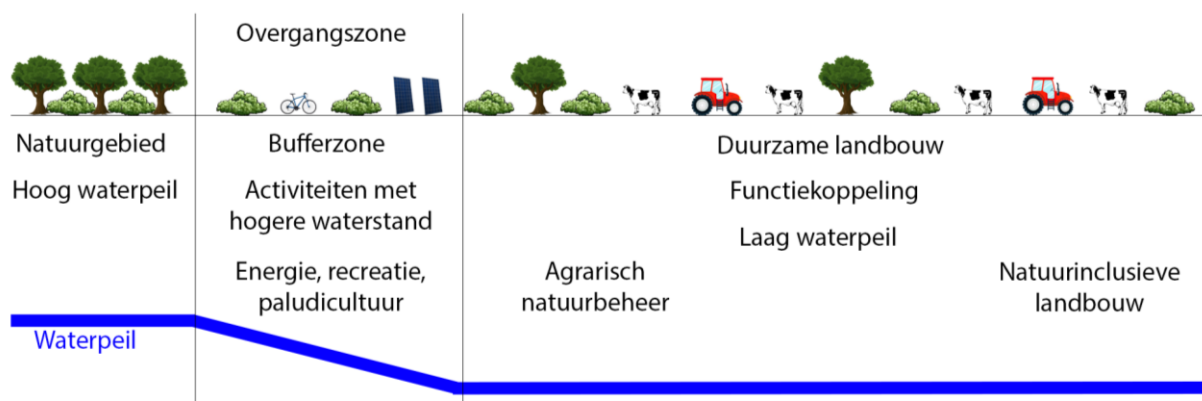
4.1.4 Aanpassingen van het conceptueel model

In de voorgaande drie paragrafen werd beschreven welk beeld de participanten hebben van een overgangszone en de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties in Zuidwest Drenthe. Aan de hand van deze resultaten en de opmerkingen die de participanten tijdens de interviews gaven over het conceptueel model, zal figuur 10 in deze paragraaf aangepast worden. De twee nieuwe modellen die hieruit zijn ontstaan geven daardoor het denkbeeld van de participanten weer en zijn, naast verschillende stellingen, gebruikt als input voor de focusgroepen.

In figuur 10 worden economische activiteiten in de bufferzone geminimaliseerd terwijl het realiseren van een dergelijke zone veel ruimte vraagt (participanten 1, 3 en 6), “*in economische zin maak je die grond dan eigenlijk waardeloos*” (participant 1). Zoals eerder gesteld kan de realiseerbaarheid van deze zone vergroot worden wanneer er economische functies aan gekoppeld worden. Participanten 2, 3 en 4 stellen dat in sommige gevallen de bufferzone weggelaten kan worden mits er een *sustainable-use area* wordt gecreëerd. De redenering die hiervoor wordt gegeven is dat het landgebruik dat in een *sustainable-use area* gewenst is, niet schadelijk is voor het aangrenzende natuurgebied. Enkele participanten stellen dus dat een bufferzone in bepaalde situaties weggelaten kan worden. De knelpunten die besproken zijn in paragraaf 4.1.1 zijn hierbij van belang omdat de problematiek die een overgangszone zou moeten oplossen bepaalt hoe de indeling en invulling van een overgangszone eruitziet. Om deze reden is het conceptueel model gesplitst in twee nieuwe modellen.

Het eerste model dat te zien is in figuur 13, richt zich op de waterhuishoudkundige problematiek in Zuidwest Drenthe. Een bufferzone dient in deze situatie voor het reguleren van de grondwaterstand. Deze zone zou binnen of rondom het natuurgebied gerealiseerd kunnen worden (Ebregt & de Greve, 2000; figuur 3). Participanten 1, 5 en 6 stellen dat er functies aan een bufferzone gekoppeld dienen te worden om het gebied economisch interessant te houden zijn. Doordat in paragraaf 4.1.2 recreatie en energieproductie door de

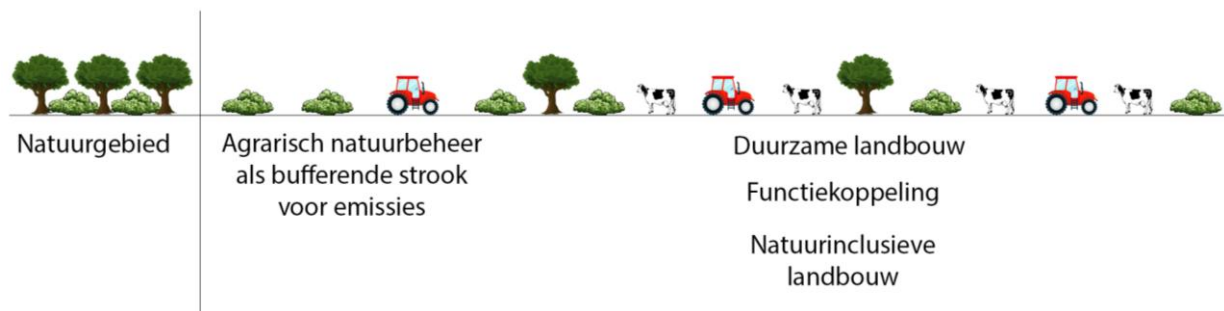
participanten zijn gesuggereerd als functies die gekoppeld kunnen worden aan een overgangszone, zijn deze toegevoegd aan figuur 13. Agrarisch natuurbeheer en natuurinclusieve landbouw zijn in figuur 10 aan de overgangszone gekoppeld. Participanten 8 en 9 stellen dat deze vormen van landbouw, net zoals de intensieve landbouw, baat hebben bij een laag waterpeil waardoor ze geen geschikte invulling vormen voor een bufferzone, omdat in deze zone het reguleren van het waterpeil centraal staat. Een vorm van landbouwkundig gebruik die volgens participanten 2, 3, 4 en 8 wel zou passen in een bufferzone is paludicultuur. Paludicultuur kan omschreven worden als het gebruik van de bodem bij een hoge grondwaterstand. Met deze vorm van grondgebruik kan een bufferzone ook agrarisch interessant zijn terwijl het tegelijkertijd de hydrologische situatie verbeterd. In Nederland is nog weinig ervaring opgedaan met paludicultuur, waardoor het nog onduidelijk is of er een afzetmarkt gevonden kan worden voor de met paludicultuur geproduceerde producten en op welke schaal het toegepast kan worden (Fritz et al., 2014). Aan de hand van deze resultaten is figuur 13 ontwikkeld, waarin het conceptueel model aangepast is met betrekking tot het waterhuishoudkundige knelpunt in Zuidwest Drenthe.

Figuur 13: het conceptueel model aangepast naar de waterhuishoudkundige problematiek in Zuidwest Drenthe.

Het tweede model richt zich op de emissieproblematiek waarbij het verduurzamen van de huidige landbouw centraal staat. Volgens participanten 2, 3, 6 en 9 moet er toegewerkt worden naar een duurzamere vorm van landbouw die meer rekening houdt met bodem, water en klimaat. Met name een verduurzaming van de landbouwbedrijven rondom natuurgebieden is van belang omdat de meeste stikstofemissies neerdalen in de directe omgeving van het landbouwbedrijf (participanten 5 en 7). Participant 9 suggereert dat er door middel van agrarisch natuurbeheer stroken rondom natuurgebieden gecreëerd kunnen worden die de emissies richting de natuurgebieden kunnen bufferen. Op deze manier maakt de buffer deel uit van het agrarisch bedrijf (participant 9). Wel is agrarisch natuurbeheer op vrijwillige basis waardoor deze buffer afhankelijk is van de bereidwilligheid van de agrarische ondernemers en de beschikbare middelen om de subsidies te financieren. Aan de hand van

deze resultaten is figuur 14 ontwikkeld, waarin het conceptueel model is aangepast aan de emissieproblematiek in Zuidwest Drenthe.

Figuur 14: het conceptueel model aangepast naar de emissieproblematiek in Zuidwest Drenthe.

Verschillende participanten stellen dat de gangbare landbouw een omslag zal moeten maken naar een vorm van landbouw waarbij meer natuur geïntegreerd wordt in de bedrijfsvoering (participanten 2, 3, 4, 6, 8 en 9; LNV, 2018). Volgens participant 7 zijn de grootschalige, intensievere landbouwbedrijven met een groot aandeel in de uitstoot van emissies juist erg geschikt om te verduurzamen omdat zij vaker de mogelijkheid hebben om met moderne apparatuur de emissies te beheersen terwijl kleinere of extensievere bedrijven deze mogelijkheden misschien minder in huis hebben. Tot slot zullen er volgens participant 4 altijd agrarische ondernemers zijn die geen omslag naar duurzamere vormen van landbouw willen of kunnen maken, ondanks de inspanningen van verschillende overheden zoals het ministerie LNV en de provincie Drenthe (LNV, 2018; provincie Drenthe, 2017).

4.2 Resultaten focusgroepen

In deze paragraaf worden de resultaten van de focusgroepen uitgewerkt, waarbij wordt gerefereerd naar de participanten die hebben deelgenomen aan de focusgroepen (zie tabel 1). Ten eerste komt de realiseerbaarheid van overgangszones in Zuidwest Drenthe aan bod. Vervolgens worden een aantal mogelijke instrumenten uitgelicht die door de participanten zijn aangedragen, die kunnen bijdragen aan het verbeteren van de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties. Tot slot wordt ingegaan op de rol die de provincie Drenthe kan spelen in deze verbetering.

4.2.1 Reguleren versus stimuleren

Volgens participant 8 zijn er twee uitersten van handelen rondom overgangszones door de provincie Drenthe: regulering en stimulering. Door te reguleren kunnen activiteiten die passen bij een overgangszone in goede banen worden geleid door middel van het opstellen van wet- en regelgeving, zodat kan worden getoetst of activiteiten passend zijn binnen een overgangszone. Om dit te kunnen handhaven zal er een overgangszone op kaart aangegeven moeten worden zodat duidelijk is in welke gebieden deze wet- en regelgeving van toepassing is. Echter zien participanten 4, 7, 8, 10 en 11 geen toekomst in het top-down

aanwijzen van een overgangszone door middel van regulering omdat economische activiteiten in die situatie getoest moeten worden naar locatie, wat een beperkende factor zou kunnen zijn voor het opzetten van deze activiteiten. Daarentegen geven zij aan dat zij de voorkeur geven aan het stimuleren van activiteiten die in lijn zijn met een overgangszone. Dit is ook de lijn die het huidige provinciale bestuur in Drenthe heeft ingezet om steeds minder te gaan reguleren (participant 7). Volgens de participanten zou een overgangszone beter realiseerbaar zijn als de gewenste activiteiten gestimuleerd worden.

4.2.2 Vergroten van het zoekgebied voor agrarisch natuurbeheer

Deze stimuleringsmaatregelen raken het concept van het zoekgebied voor agrarisch natuurbeheer. De huidige vorm van agrarisch natuurbeheer is een gebiedsspecifieke stimulering op vrijwillige basis (Melman, 2015). Aangezien er binnen de SKNL-regeling beperkte financiële middelen beschikbaar zijn (participant 3) wordt er, door middel van de zoekgebieden, gebiedsspecifiek gewerkt om plant- en diersoorten te beschermen (provincie Drenthe, 2019b). Participanten 1 en 7 zien idealiter het gehele gebied tussen de drie grote natuurgebieden in Zuidwest Drenthe als zoekgebied voor agrarisch natuurbeheer. Om dit zoekgebied te kunnen vergroten zijn meer financiële middelen nodig, waarvoor twee opties mogelijk zijn (participant 4). Ten eerste zou het zoekgebied kunnen worden vergroot met een limiet aan het aantal contracten dat afgesloten kan worden, waardoor de hoeveelheid financiële middelen gelijk zijn. De tweede optie is het vergroten van de hoeveelheid beschikbare financiële middelen. Volgens participant 1 zou deze financiële bijdrage kunnen komen vanuit de recreatieve sector omdat agrarisch natuurbeheer, naast de natuurdoelen, volgens participanten 1, 7 en 8 ook bijdraagt aan het recreatieve product van Zuidwest Drenthe. Participant 11 geeft echter aan dat het verdienmodel van de recreatieve sector niet eenduidig is waardoor deze financiering lastig is. Het voorbeeld dat hierbij is gegeven is dat de natuurgebieden worden beleefd door toeristen, maar bijvoorbeeld de fietspaden die dit toerisme mogelijk maken moeten worden aangelegd met publiek geld. Daarnaast geven participanten 1 en 3 aan dat de beschikbare financiële middelen voor agrarisch natuurbeheer sterk afhankelijk zijn van het provinciale bestuur.

4.2.3 Het ruimtelijk beleid

Binnen het bestemmingsplan, het gemeentelijk instrument waarin staat waar bepaalde economische functies mogen plaatsvinden, bestaat op dit moment geen dubbelfunctie van natuur en landbouw: het grondgebruik heeft óf de functie natuur, óf de functie landbouw (participanten 4 en 11). Bij participanten 4, 10 en 11 bestaat de wens om een dergelijke tussenvorm te creëren zodat er meer mogelijkheden gegeven worden voor ondernemers rondom de natuurgebieden waardoor een soort overgangszone zou kunnen ontstaan. Volgens participant 4 zijn er agrarische ondernemers die best open staan voor een meer natuurlijke werkwijze maar bang zijn dat hun grond de functie natuur krijgt. Aan deze functieverandering zijn verschillende voorwaarden verbonden waardoor de agrarische

ondernemer in beperkte mate agrarische activiteiten mag uitvoeren op dat stuk grond. Een ander voorbeeld is dat de functie landbouw beperkte mogelijkheden biedt omtrent recreatie. Hierdoor kan een agrarische ondernemer wel kleinschalige recreatie aanbieden, maar uitgebreidere plannen om zijn verdienmodel te vergroten worden beperkt (participant 11). Daarnaast stelt participant 7 dat de functie natuur ook beperkingen voor multifunctioneel gebruik met zich mee brengt. Volgens participant 7 is er ten tijde van de begrenzing van Natura2000-gebieden onvoldoende rekening gehouden met de beperkingen die deze Europese wetgeving met zich meebrengt voor bijvoorbeeld omliggende landbouwgebieden. Nu worden deze Natura 2000-gebieden als gegeven feit beschouwd (participanten 3 en 7) terwijl volgens participanten 2, 4, 7 en 8 een onderscheid gewenst is tussen gebieden met de functie natuur, waar weinig tot geen activiteiten mogen plaatsvinden en gebieden waar vormen van recreatie en agrarisch gebruik mogelijk zijn.

Dit onderscheid in verschillende typen natuur wordt niet gemaakt in het bestemmingsplan. Desondanks zijn er binnen natuurgebieden wel vormen van recreatie mogelijk zoals wandelen en fietsen (participant 11) en op enkele locaties zelfs het beweiden van vee (participant 4). Volgens participant 2 kunnen de gebieden waar deze activiteiten mogelijk zijn gezien worden als een soort overgangszone. Wel zullen zulke multifunctionele activiteiten die in of rondom de natuurgebieden plaatsvinden moeten worden afgestemd op de natuurdoelen, zoals participant 11 duidelijk verwoordt:

“Dan is het een bestemmingsplanvraagstuk en die harde grens tussen natuur, landbouw, recreatie, daarvan zou je moeten zeggen: in een overgangszone zijn alle drie de functies mogelijk maar wel onder voorwaarden. En voorwaarden die worden ingegeven door de natuurwaarden die gerespecteerd moeten worden” (participant 11).

Hoewel het bestemmingsplan een gemeentelijk instrument is kan de provincie Drenthe volgens participant 10 wel de wens uitspreken om deze multifunctionele activiteiten te stimuleren rondom natuurgebieden. Zo kan de provincie Drenthe in overleg met gemeenten deze bestemmingsplannen sturen om zo bepaalde activiteiten in de hand te werken. Hierbij is de provincie echter wel afhankelijk van de wensen van de gemeenten. Daarnaast zou er door middel van de provinciale omgevingsvisie en omgevingsverordening kunnen worden aangegeven welke activiteiten gewenst zijn rondom natuurgebieden, waardoor de functiekoppelingen in de hand gespeeld kunnen worden. Bovendien sluiten deze twee opties, het overleg en sturing van de gemeentelijke bestemmingplannen en de provinciale omgevingsvisie en -verordening, elkaar niet uit (participant 10). Volgens participant 4 moet er op een beschrijvende wijze aangegeven worden waar deze activiteiten moeten plaatsvinden. Dit is wat minder concreet dan het begrenzen van een overgangszone, maar geeft meer ruimte aan de ondernemers terwijl er ook richting wordt gegeven door middel van het ruimtelijk beleid (participanten 2 en 10). Volgens participant 2 moet hiermee bereikt

worden dat er kansen ontstaan waarbij verschillende belangen, stakeholders en functies verbonden worden, zonder dat deze kansen aan de voorkant dichtgetimmerd worden met wet- en regelgeving.

4.2.4 Rol van de provincie Drenthe

Het verbeteren van de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties ligt volgens participant 7 als taak bij de provincie. Het beleid dat hieraan bij kan dragen verschilt echter per provincie omdat het afhankelijk is van het provinciale bestuur (participant 1). Op dit moment zijn er een aantal initiatieven in Drenthe gaande die hieraan bijdragen, zoals het beleid rondom onderzoekszones voor drainage en beregening en de ontwikkelagenda melkveehouderij (provincie Drenthe, 2017; Provincie Drenthe, 2018a). Participant 7 geeft aan dat de onderzoekszones voor drainage en beregening zijn voortgekomen uit de problematiek van enerzijds de vochtafhankelijke habitattypen en anderzijds het gebruik van water in de landbouw. De ontwikkelagenda melkveehouderij is gericht op het verduurzamen van landbouwbedrijven (participant 7; provincie Drenthe, 2017). Volgens participant 7 dragen deze beleidsinstrumenten bij aan het verbeteren van de grenzen door de negatieve effecten tussen natuur- en landbouwfuncties te verkleinen. Wel geven participanten 7 en 8 aan dat er mogelijkheden zijn om de ontwikkelagenda Melkveehouderij en de onderzoekszones voor drainage en beregening te verbeteren of uit te breiden. Zo kan de ontwikkelagenda uitgebreid worden zodat er ook een verduurzamingsprogramma ontstaat voor de akkerbouw. Daarnaast zouden de inspanningen in het verduurzamen van de landbouw zich kunnen concentreren op de randen van Natura 2000-gebieden om zo het meest effectief te zijn, aangezien het huidige programma gericht is op het verduurzamen van de melkveehouderijen in brede zin, ongeacht waar het zit (participant 7). Ook omtrent de onderzoekszones voor drainage en beregening is verbetering mogelijk. Op dit moment wordt elke beregeningsput of gedraineerd perceel individueel beoordeeld waardoor de bijdrage hiervan aan het ontwateren van een natuurgebied lastig vast te stellen is. Het gevolg is dat deze ontwatering vaak goedgekeurd wordt, waardoor de drainage en beregening toeneemt. Daarnaast kan het beleid beter afgestemd worden met de waterschappen zodat er een eenduidige regeling ontstaat. De onderzoekszones van de provincie en de waterschappen komen namelijk niet overeen (participant 8).

Naast het huidige beleid, het zoekgebied voor agrarisch natuurbeheer en het ruimtelijk beleid kan de provincie Drenthe volgens participanten 2 en 4 bijdragen aan het informeren van individuele ondernemers over de mogelijkheden van duurzame of natuurinclusieve activiteiten die de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties kunnen verbeteren. Hierbij is de rol van de provincie Drenthe om ervoor te zorgen dat Prolander de juiste informatie over provinciale plannen of beleid voor handen heeft (participanten 2 en 4). Prolander is een uitvoerende organisatie en zorgt voor de inrichting van het landelijk gebied in Groningen en Drenthe. Prolander zoekt de samenwerking tussen bewoners, overheden en andere

belanghebbenden om een duurzaam en efficiënt ingericht landelijk gebied te creëren (Prolander, 2019). Hierbij is Prolander vaak met agrarische of andere ondernemers in gesprek over de mogelijkheden om lokale initiatieven uit te voeren. Op dit moment ligt de insteek van Prolander nadrukkelijk op de realisatie van de NNN-opgaven binnen Drenthe (participant 2). Wanneer de medewerkers van Prolander op pad gestuurd kunnen worden met meer en verdiepende informatie, bijvoorbeeld over het beleid rondom recreatie en landbouw, kunnen zij in een vroeg stadium belangen bij elkaar brengen (participant 4). Vervolgens kunnen deze vooruitstrevende ondernemers als voorbeeld dienen voor anderen (participant 2).

Tot slot geeft participant 2 aan dat de provincie Drenthe een intermediaire rol heeft om natuur- en landbouwfuncties dichterbij elkaar te brengen. Het belang om dit te bewerkstelligen ligt volgens participant 10 boven het individuele belang en kan daardoor niet aan individuele ondernemers overlaten worden. Het is de provinciale rol om op gebiedsniveau in te spelen op deze verschillende belangen en mogelijkheden te faciliteren. Een voorbeeld is de ruilverkaveling die soms nodig is om het landelijk gebied duurzamer en efficiënter in te delen. Deze ruilverkaveling komt nooit tot stand met één eigenaar maar leidt tot een grotere lokale ruil die bijdraagt aan het landelijk gebied en mogelijk aan een verbetering van de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties (participant 2).

HOOFDSTUK 5: CONCLUSIE & DISCUSSIE

In dit hoofdstuk worden de onderzoeksvragen beantwoord en worden de resultaten in wetenschappelijk perspectief geplaatst. Daarnaast worden enkele aanbevelingen gedaan voor beleid en mogelijke vervolgonderzoeken. Tot slot wordt gereflecteerd op het onderzoeksproces en de bijdrage van het onderzoek aan de wetenschap.

5.1 Beantwoording van de onderzoeksvragen

De onderzoeksvragen (zie paragraaf 1.2) zullen in deze paragraaf beantwoord worden aan de hand van de resultaten uit hoofdstuk 4. Deze deelvragen zullen per stuk worden behandeld zodat antwoorden duidelijk geformuleerd worden en de resultaten in wetenschappelijk perspectief gezet kunnen worden.

5.1.1 Deelvraag 1

De eerste deelvraag luidt als volgt: welke kenmerken kunnen toegeschreven worden aan een overgangszone? Bij het beantwoorden van deze deelvraag is het onderscheid tussen een bufferzone en een *sustainable-use area* van belang. Bennett & Mulongoy (2006) maken dit onderscheid door te stellen dat een bufferzone bedoeld is om negatieve effecten tussen twee vormen van grondgebruik te beperken, terwijl een *sustainable-use area* juist gericht is op een duurzaam gebruik van het gebied zodat ecosysteemdiensten behouden kunnen blijven. Voor Zuidwest Drenthe is met name de *sustainable-use area* interessant doordat deze zone een verbinding tussen natuur- en landbouw kan maken. Deze verbinding is van belang om de knelpunten op de grenzen van natuur- en landbouwfuncties te verbeteren en komt tot stand door multifunctioneel gebruik van de overgangszone, wat goed aansluit bij de natuurcombinaties volgens Melman et al. (2017).

Een overgangszone kan binnen of rondom een natuurgebied gelegen zijn (Ebregt & Greve, 2000; figuur 3). De participanten hebben verschillende opvattingen over de ligging van een overgangszone, waarbij de tegengestelde houding van natuur- en landbouwbelang goed naar voren komt. Wanneer de overgangszone binnen het natuurgebied gecreëerd wordt is dit gunstig voor de economische activiteiten rondom het natuurgebied, wat van belang is voor bewoners, ondernemers en de economische veerkracht van Zuidwest Drenthe. Deze gedachte sluit aan bij het concept van een biosfeerreservaat waarbij een natuurgebied zo ingericht wordt dat het aansluit op de omliggende regio (Du et al., 2015). Wanneer een overgangszone rondom een natuurgebied komt te liggen, wordt de overgangszone vooral benaderd vanuit natuurbelang waarbij de zone dienst moet doen als bescherming van het natuurgebied voor invloeden van buitenaf. Deze tegenstelling sluit aan de bewering van Martino (2001) dat een overgangszone geen eenduidig doel heeft. Het kan enerzijds een uitbreiding zijn van een natuurgebied en anderzijds kan het zorgen voor integratie van een beschermd gebied met de omliggende regio. Voor Zuidwest Drenthe is

het van belang om in samenwerking met verschillende stakeholders, zoals bewoners, boeren, ondernemers, natuurorganisaties en overheden om tafel te gaan om vast te stellen welke doelen een overgangszone in het gebied moet hebben en te ontdekken hoe groot de tegenstellingen onder deze stakeholders daadwerkelijk zijn, of dat er gemeenschappelijke belangen bestaan waarop ingezet kan worden.

5.1.2 Deelvraag 2

De tweede deelvraag is als volgt geformuleerd: welke activiteiten vormen een mogelijke invulling van een overgangszone die bijdragen aan een verbetering van de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties? Het onderscheid in bedrijven dat Westerink et al. (2013) maakt blijkt in de praktijk niet altijd even duidelijk. In de interviews kwam naar voren dat het onderscheid tussen natuurinclusieve landbouw en agrarisch natuurbeheer lastig te maken is doordat beide activiteiten in verschillende vormen en maten voorkomen. Zo stellen Westerink et al. (2013) dat natuurinclusieve bedrijven kunnen werken met hoge grondwaterstanden terwijl dit door participanten 8 en 9 tegengesproken wordt. Doordat er geen eenduidige definitie van natuurinclusieve landbouw bestaat zouden beiden gelijk kunnen hebben, maar blijft het onduidelijk of deze bedrijvigheid ook in een bufferzone zou passen. Desondanks beamen de participanten dat zulke bedrijven graag rondom natuurgebieden gezien worden maar zien zij dat in de praktijk niet alle ondernemers in deze gebieden hier open voor staan. De innovatieve boeren die wel open staan voor deze vormen van landbouw zitten niet altijd op de juiste plek om in samenwerking met hen een overgangszone te kunnen creëren. Daarnaast geeft het verdienmodel van natuurinclusieve landbouw nog onvoldoende financiële prikkels voor agrarische ondernemers om een omslag te maken in de bedrijfsvoering. Het verdienmodel dat is geschetst (van Doorn et al., 2016; Erisman et al., 2017) levert in de praktijk nog onvoldoende op en kan er nog onvoldoende inkomen verdiend worden door middel van niet-verhandelbare producten (figuur 6), doordat natuurlijk kapitaal vaak als beperking voor de bedrijfsvoering wordt gezien. Hierdoor is de agrarische sector gericht op het vermarkten van verhandelbare producten om een inkomen te verdienen uit de landbouw. Een verbetering van de positie van de boer in de productieketen kan een stimulerend effect hebben op de integratie van natuur in de bedrijfsvoering doordat natuurinclusieve landbouw en agrarisch natuurbeheer vanuit de marktwerking gestimuleerd worden. De positieverbetering in de keten zou bewerkstelligd kunnen worden door een betere samenwerking tussen boeren door bijvoorbeeld gebruik te maken van het concept van een agropark (Nieuwenhuizen et al., 2015). Door het clusteren van agrarische productie kunnen kosten gedrukt worden. Daarnaast biedt het meer mogelijkheden om zelfstandig producten te verwerken waardoor de winstmarge in mindere mate naar de verwerkende industrie zal stromen en de boer meer aan zijn producten verdiend. Tot slot kan een dergelijke samenwerking door het creëren van grotere aaneengesloten gebieden gunstig zijn voor zowel de waterhuishouding als agrarisch natuurbeheer.

Volgens de participanten liggen er in een overgangszone wel voldoende verdienmodellen met bijvoorbeeld energieproductie en recreatie, die gecombineerd kunnen worden met landbouwkundige activiteiten. Het multifunctioneel gebruik vergroot de realiseerbaarheid van een overgangszone maar de vraag is op agrarische ondernemers rondom de natuurgebieden hiervoor open staan of in hoeverre dit voor de bedrijfsvoering mogelijk is. Daarnaast moeten deze activiteiten passen in het gebied door in lijn te zijn met de natuurdoelen en de landschappelijke waarden. Een economische activiteit die bij deze door de participanten gestelde eisen zou kunnen passen is agrotourisme doordat deze ondernemingen geneigd zijn naar duurzame technieken (Mastronardi et al., 2015) en een positief effect kan hebben op de biodiversiteit en het landschap (Barbieri, 2013).

5.1.3 Deelvraag 3

De volgende onderzoeksvraag luidt: Welke knelpunten spelen op de grenzen van natuur- en landbouwfuncties in Zuidwest Drenthe? Uit de interviews kwam naar voren dat er twee belangrijke knelpunten kunnen worden onderscheiden in Zuidwest Drenthe. Het eerste knelpunt heeft betrekking op de waterhuishouding in Zuidwest Drenthe waarbij in de Natura 2000-gebieden een andere hoogte van het waterpeil gewenst is dan op de naastgelegen landbouwgronden. In de vaak wat hoger gelegen Natura 2000-gebieden zijn op enkele plaatsen vochtafhankelijk habitattypen te vinden waar een hoog waterpeil vereist is om de biodiversiteit te kunnen behouden. De lageregelegen landbouwgronden worden echter gedraineerd zodat het land geschikt is om te bewerken met machines. Daarnaast wordt water vastgehouden voor drogere tijden in beregeningsputten. Het draineren van de grond en het vasthouden van water in beregeningsputten leidt ertoe dat er water onttrokken wordt uit het natuurgebied. Het omhoog zetten van het waterpeil zou gunstig zijn voor deze natuurgebieden, maar dit is tegenstrijdig met de landbouwkundige activiteiten omdat een hogere grondwaterstand leidt tot de beperkte mogelijkheid van het gebruik van landbouwmachines en niet alle gewassen geteeld kunnen worden met een hogere grondwaterstand.

Het tweede knelpunt heeft betrekking op de emissieproblematiek. Deze emissies worden geproduceerd door de landbouw en beïnvloeden de biodiversiteit in de Natura 2000-gebieden, met name de natuurgebieden die in de directe omgeving van deze bedrijven zijn gelegen ervaren nadelen van deze emissies. Ondanks maatregelen die gericht zijn op het verduurzamen van de landbouw bestaat er niet de wil om de landbouw te veel te beperken in zijn activiteiten omdat er binnen het PAS een bepaalde ontwikkelruimte gegeven moet worden om zo de vrijheid van de ondernemer te waarborgen. Daarnaast is de landbouwsector van belang voor de economie van Zuidwest Drenthe. Deze emissieproblematiek leidt samen met de waterhuishouding tot scherpe grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties in Zuidwest Drenthe. Om beide functies optimaler te kunnen

benutten is verbetering van deze grenzen van belang. Overgangszones zouden aan deze verbetering kunnen bijdragen.

5.1.4 Deelvraag 4

De vierde deelvraag is als volgt geformuleerd: Op welke locaties in Zuidwest Drenthe kunnen overgangszones bijdragen aan een verbetering van de knelpunten tussen natuur- en landbouwfuncties? De participanten gaven aan dat er met prioriteit gekeken moet worden naar de mogelijkheid om overgangszones te creëren op de grenzen van de Natura 2000-gebieden. De knelpunten, zoals hiervoor genoemd, zijn in deze gebieden het duidelijkst aanwezig. Echter worden deze locaties vanuit een natuurbelang benaderd om door middel van overgangszones gevoelige habitattypen te beschermen. Vanuit het landbouwbelang kwamen geen duidelijke locaties voor mogelijke overgangszone naar voren. De gebieden die door Stortelder & Kier (2011) aangemerkt zijn als gebieden waar natuurinclusieve landbouw gewenst en mogelijk is, liggen voornamelijk rondom het Natura 2000-gebied Dwingelderveld. In deze gebieden rondom het Dwingelderveld zou een overgangszone kunnen bijdragen aan een verbetering tussen natuur- en landbouwfuncties. Waarbij deze bijdrage wel afhankelijk is van de bereidwilligheid van de lokale bewoners en ondernemers en het beleid dat de gemeenten en provincie uitvoeren met betrekking tot overgangszones.

5.1.5 Deelvraag 5

De volgende deelvraag luidt: aan welke kenmerken moet een overgangszone voldoen om in Zuidwest Drenthe te slagen? De participanten gaven aan dat zij geen toekomst zien in een bufferzone met geminimaliseerde activiteiten wat aansluit bij de stelling van Bennett & Mulongoy (2006) dat het defensieve bufferen van activiteiten vaak minder sterk wordt toegepast. Er zal een functie aan een overgangszone gekoppeld moeten worden doordat de grond schaars is. Dit multifunctionele gebruik maakt het ruimtegebruik van een bufferzone economisch rendabel. Een overgangszone met geminimaliseerde activiteiten zoals in het figuur 10 gesteld is, is daarom niet geschikt voor Zuidwest Drenthe. Vooral de *sustainable-use area* is voor Zuidwest Drenthe interessant omdat dit natuur- en landbouwfuncties kan verbinden. Deze verbinding is immers het belangrijkste kenmerk van een overgangszone volgens de participanten. De vorm van een overgangszone is echter afhankelijk van de knelpunten die opgelost dienen te worden. Zo zijn er door middel van figuur 13 en 14 twee verschillende overgangszones ontstaan naar aanleiding van de knelpunten op de grenzen van natuur- en landbouwfuncties. Echter zijn deze modellen erg theoretisch en is het toewijzen van zones door middel van regulering nodig om dit te bewerkstellen. Verschillende participanten geven daarentegen voorkeur aan het stimuleren van activiteiten, zoals natuurinclusieve landbouw en agrarisch natuurbeheer, rond de Natura2000-gebieden.

5.1.6 Deelvraag 6

De laatste deelvraag luidt als volgt: wat is de rol van de provincie Drenthe in de verbetering van de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties? Door middel van een intermediaire rol dient de provincie Drenthe natuur- en landbouwfuncties dichterbij elkaar te brengen. Dit kan gedaan worden door rondom Natura2000-gebieden multifunctionele activiteiten te stimuleren. Wel moet hierbij rekening gehouden worden dat stimuleren door middel van subsidies passend is binnen de richtlijnen van de EU met betrekking tot staatsteun (Kuipers et al., 2007). Daarnaast moeten de gestimuleerde activiteiten mogelijk zijn binnen het ruimtelijk beleid aangezien de functiekoppeling die past binnen een *sustainable-use area* binnen de bestemmingsplannen in beperkte mate mogelijk is. De provincie Drenthe heeft daardoor de taak om barrières weg te halen die zulke activiteiten kunnen beperken. Door multifunctioneel gebruik te stimuleren kan er een tussenvorm ontstaan van natuur- en landbouwfuncties, wat bijdraagt aan het ontwikkelen van een *sustainable-use area* in Zuidwest Drenthe. Daarnaast dient de provincie Drenthe de informatievoorziening richting Prolander op peil te houden. Hiermee kan Prolander vervolgens vooruitstrevende ondernemers helpen met het opzetten van activiteiten die passend zijn binnen een overgangszone. Hierdoor kunnen innovatieve activiteiten ontstaan die als voorbeeld kunnen dienen voor andere agrarische ondernemers. Desondanks zijn de mogelijkheden van de provincie Drenthe om een overgangszone te creëren afhankelijk van het provinciaal bestuur doordat zij politieke keuzes maken over welke instrumenten kunnen worden toegepast en hoeveel subsidies verleend kunnen worden.

5.1.7 De hoofdvraag

Met de beantwoording van de deelvragen kan ook de hoofdvraag van dit onderzoek beantwoord worden. De hoofdvraag luidt als volgt:

Welke rol kan een overgangszone in Zuidwest Drenthe spelen bij het verbeteren van de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties?

De emissieproblematiek en de waterhuishouding in Zuidwest Drenthe vormen de noodzaak voor het verbeteren van de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties. Een overgangszone kan in theorie bijdragen aan deze verbetering, maar in de praktijk is voornamelijk het concept van een *sustainable-use area* interessant. Alhoewel er tegengestelde belangen bestaan tussen natuur- en landbouwfuncties heeft de provincie Drenthe een intermediaire rol. Door middel van het verbindende karakter van een *sustainable-use area* kan de provincie Drenthe ruimte bieden aan beide functies. Multifunctioneel gebruik van de grond staat hierbij centraal en vergroot de realiseerbaarheid van een overgangszone. Wel dient de provincie Drenthe barrières voor ondernemers weg te halen die hierop willen inzetten. Multifunctioneel gebruik van een overgangszone biedt mogelijkheden om een verdienmodel aan de zone te koppelen. Naast

combinaties van natuur- en landbouwfuncties biedt de overgangszone ook mogelijkheden voor combinaties met recreatie en energieproductie. Deze verdienmodellen bieden niet voor alle agrarische ondernemers een uitkomst waardoor ook de positie van de boer in de productieketen verbeterd moet worden, waardoor hij meer financiële waardering krijgt voor het integreren van natuurlijk kapitaal in zijn bedrijfsvoering.

Er zijn een aantal beleidsinstrumenten binnen de provincie Drenthe die bijdragen aan het verhogen van de biodiversiteit zoals de ontwikkelagenda Melkveehouderij en het stelsel van agrarisch natuurbeheer. Deze initiatieven kunnen in Zuidwest Drenthe verbeterd of uitgebreid worden (zie paragraaf 5.2) om zo richting een overgangszone te werken waar natuur- en landbouwfuncties verenigd worden. Het stimuleren van een overgangszone, en daarmee het verbeteren van de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties is van belang voor de economie van Zuidwest Drenthe omdat dit bijdraagt aan een optimaler gebruik van beide functies. Naast de bijdrage van de landbouwsector aan de lokale economie worden er met een overgangszone ook landschappelijke waarden gecreëerd die bijdragen aan een verbetering van het recreatieve product. Dit maakt Zuidwest Drenthe aantrekkelijk voor recreatie, toerisme en als vestigingsplaats voor bedrijven, waardoor overgangszones kunnen bijdragen het gestelde doel van een versterking van de relatie tussen dorp/ondernemers en de (grote) natuurgebieden in Zuidwest Drenthe (provincie Drenthe, 2016a).

5.2 Aanbevelingen

Dit onderzoek heeft als doel gehad om het beleidsvoornemen rondom overgangszones in Zuidwest Drenthe te verduidelijken en daarmee inzicht te geven in de bijdrage die overgangszones kunnen leveren aan het verbeteren van de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties. Aan de hand van de uitkomsten van het onderzoek kunnen een aantal aanbevelingen rondom het beleid van de provincie Drenthe gedaan worden. Het onderzoek wijst op de rol van de provincie om barrières weg te nemen en activiteiten te stimuleren die in lijn zijn met het concept van een *sustainable-use zone*. Ten eerste zou de provincie Drenthe het zoekgebied voor agrarisch natuurbeheer zodanig kunnen inzetten dat het bijdraagt aan een *sustainable-use area* rondom de Natura 2000-gebieden in Zuidwest Drenthe en niet alleen op het realiseren van ecologische verbindingszones. Hierbij moet wel gesproken worden met verschillende stakeholders over de doelen die bereikt dienen te worden zodat natuurdoelen, de productiviteit van de landbouw en recreatieve waarden elkaar ondersteunen. Daarnaast zou de provincie Drenthe een *sustainable-use area* kunnen opnemen in de provinciale omgevingsvisie en -verordening. Hiermee kan de provincie de wens voor bepaalde activiteiten rondom Natura 2000-gebieden uitspreken, waarmee activiteiten die natuur- en landbouwfuncties integreren gestimuleerd kunnen worden en de barrières die bestemmingsplannen vormen voor deze multifunctionele activiteiten kunnen wegnemen. Ook zou de provincie Drenthe huidige beleidsinstrumenten kunnen verbeteren. Zo zou de ontwikkelagenda Melkveehouderij locatiegerichter ingezet kunnen worden

rondom Natura2000-gebieden en kunnen de habitattypen verwerkt worden in de onderzoekszones voor drainage en beregening afgesteld en kan er betere afstemming met de waterschappen plaatsvinden over deze onderzoekszones. Tot slot kan de informatievoorziening van de provincie Drenthe richting individuele ondernemers verbeterd worden. Wanneer deze ondernemers weten welke doelen er in een bepaald gebied zijn gesteld en zij op de hoogte zijn van de mogelijkheden die zij hebben om bij deze doelen aan te haken kunnen multifunctionele activiteiten gestimuleerd worden die bijdragen aan een verbetering van de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties.

Daarnaast kunnen enkele suggesties gegeven worden voor mogelijk vervolgonderzoek. Ten eerste is het interessant om een aantal vergelijkende onderzoeken te doen. Zo kan er onderzoek gedaan worden in een ander gebied dan Zuidwest Drenthe om te kijken naar de overeenkomsten en verschillen. Wellicht komen er in een dergelijk onderzoek nieuwe mogelijkheden naar voren die ook in Zuidwest Drenthe kunnen bijdragen aan een verbetering van de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties. Daarnaast is het interessant om te onderzoeken in hoeverre agrarisch ondernemers bereid zijn om activiteiten te ondernemen zoals die gewenst zijn in een *sustainable-use area*. Daarbij kan onderzocht worden in welke mate zij beperkingen ondervinden om zulke activiteiten te ondernemen, zodat het beleid rondom overgangszones verbeterd kan worden. Tot slot kan er onderzoek gedaan worden naar de grondprijzen in overgangszone. Het is nuttig om te weten in welke mate activiteiten zoals agrarisch natuurbeheer invloed hebben op de grondprijs, zodat gekeken kan worden naar de meest optimale vorm van afwaardering. De subsidie voor agrarisch natuurbeheer is immers een compensatie voor de daling van de grondwaarde. Wanneer een lagere afwaardering mogelijk is ontstaan er meer financiële middelen die bijvoorbeeld ingezet kunnen worden om het zoekgebied voor agrarisch natuurbeheer uit te breiden.

5.3 Reflectie

De combinaties van interviews en focusgroepen is waardevol gebleken voor dit onderzoek. De interviews gaven een beeld van de situatie in Zuidwest Drenthe op het gebied van natuur- en landbouwfuncties. Hierop kon door middel van de focusgroepen aangehaakt worden waardoor concrete mogelijkheden zijn ontstaan om de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties te verbeteren. Desondanks heeft de integrale aanpak die van de focusgroepen gewenst is onvoldoende tot zijn recht kunnen komen. In eerste instantie zouden aan beide focusgroepen 6 participanten deelnemen, maar door afmeldingen op het laatste moment hebben beide focusgroepen plaatsgevonden met te weinig deelnemers (Hennink et al., 2015). Ten eerste leidt dit tot het risico dat er onvoldoende discussie op gang komt. Desondanks kon er door een goede voorbereiding van de focusgroepen en vooraf opgestelde stellingen toch voldoende discussie op gang komen en zijn er interactieve groepsdiscussies (Hennink et al., 2015) ontstaan. Daarnaast leidt een klein aantal

participanten tot het feit dat bepaalde invalshoeken onderbelicht zijn en kon er onvoldoende onderzocht worden of individuele meningen breder gedragen werden. Hier is rekening mee gehouden door de resultaten van dit onderzoek waar mogelijk te onderbouwen met eerder wetenschappelijk onderzoek en beleidsdocumenten. Hierdoor vormen de focusgroepen, ondanks een beperkt aantal participanten, een bruikbare bron voor de resultaten van dit onderzoek.

De keuze van de participanten is passend bij de doelstelling van het onderzoek en is er voldoende inzicht verkregen in de beleidsmogelijkheden van de provincie Drenthe om de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties te verbeteren. Desondanks vormt de keuze voor de participanten ook een beperking van het onderzoek omdat de toepasbaarheid van een overgangszone in de praktijk nu onderbelicht is. Achteraf gezien zou het interessant zijn geweest om ook een focusgroep te organiseren met verschillende agrarische ondernemers uit Zuidwest Drenthe om te onderzoeken of zij hetzelfde beeld hebben van een overgangszone als de medewerkers van de provincie Drenthe of dat agrarische ondernemers de noodzaak van een overgangszone anders ervaren.

Gedurende het onderzoek bleek dat het conceptueel model, zoals gepresenteerd in figuur 10, niet volledig was omdat niet alle concepten die in hoofdstuk 2 behandeld zijn hierin terugkomen. Er is bewust gekozen om dit conceptueel niet meer aan te passen omdat het model als input heeft gediend voor de interviews. Een latere aanpassing van het conceptueel model zou het onderzoek minder transparant maken.

De wetenschappelijke bijdrage van dit onderzoek is dat recente maatschappelijke ontwikkelingen, zoals natuurinclusieve landbouw en kringlooplandbouw, gekoppeld zijn aan het concept van een overgangszone. De mogelijkheden voor dergelijke activiteiten verschillen per gebied (Stortelder & Kiers, 2011). Voor Zuidwest Drenthe kunnen door middel van dit onderzoek verschillende beleidsaanbevelingen gedaan worden die de tegenstellingen tussen natuur- en landbouwfunctie kunnen helpen verkleinen. Deze aanbevelingen dragen bij aan de doelstelling van dit onderzoek om het beleid omtrent overgangszones te verduidelijken.

REFERENTIES

- Abdullah, J., Ahmad, C.B., Jaafar, J. & Sa'ad, S.R.M (2013). Stakeholders' Perspectives of Criteria for Delineation of Buffer Zone at Conservation Reserve: FRIM heritage site. *Social and Behavioral Sciences*, 105, pp. 610-618.
- Atay, C.E. & Ayebare, P. (2017). Determination of Buffer-Zones using Agricultural Information System. *TEM journal*, 6(2), pp. 363-371.
- Baral, N., Stern, M.J. & Heinen, J.T. (2007). Integrated conservation and development project life cycles in the Anapurna Conservation Area, Nepal: Is development overpowering conservation? *Biodiversity and Conservation*, 16(10), pp. 2903-2917.
- Barbieri, C. (2013). Assessing the sustainability of agritourism in the US: a comparison between agritourism and other farm entrepreneurial ventures. *Journal of Sustainable Tourism*, 21(2), pp. 252-270.
- Bauch, S.C., Sills, E.O. & Pattanayak, S.K. (2014). Have We Managed to Integrate Conservation and Development? ICDP Impacts in the Brazilian Amazon. *World Development*, 64, pp. 135-148.
- Beckmann, M.J. (1972). Von Thünen Revisited: A Neoclassical Land Use Model. *The Swedish Journal of Economics*, 74(1), pp. 1-7.
- Bennett, G. & Mulongoy, K.J. (2006). Review of experience with ecological networks, corridors and bufferzones. Technical Series No. 23. Montreal: Secretariat of the Convention on Biological Diversity.
- Bionext (2018). Bionext trendrapport 2017. Ontwikkeling biologische landbouw en voeding Nederland. Ede: Bionext.
- Blom, G., Paulissen, M., Geertsema, W. & Agricola, H. (2009). *Klimaatverandering in drie casestudiegebieden. Integratie van adaptatiestrategieën voor landbouw en natuur*. PRI-Rapport 255 (Plant Research International & Alterra). Wageningen: Wageningen UR.
- Cameron, J. (2005). Focusing on the Focusgroep. In: Hay, I. (Ed.). *Qualitative Research Methods in Human Geography*, pp. 116-132. 2^e editie. Melbourne: Oxford University Press.
- CBS (2017). *StatLine – Landbouw; bedrijven met verbredingsactiviteiten, hoofdsbedrijfstype, regio; 19 april 2017*. Geraadpleegd op 02-10-2018 via <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=80807NED&D1=a&D2=0&D3=0,7&D4=2-3,8-10&HDR=G1,G2,G3&STB=T&VW=T> (online). Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Clifford, N., French, S. & Valentine, G. (2012). *Key methods in Geography*. 2e editie. Londen: SAGE publications.
- Coison, T., Oueslati, W. & Salanié (2014). Urban sprawl occurrence under spatially varying agricultural bid-ret and amenities. *Regional Science and Urban Economics*, 44 (2014), pp. 38-49.
- Collingridge, D.S. & Gantt, E.E. (2008). The Quality of Qualitative Research. *American Journal of Medical Quality*, 23(5), pp. 389-395.

Cope, M. (2005). Coding Qualitative Data. In: Hay, I. (Ed.). *Qualitative Research Methods in Human Geography*, pp. 223-233. 2^e editie. Melbourne: Oxford University Press.

Copendium voor de Leefomgeving (2017). *Begrenzing van het Natuurnetwerk en de Natura2000-gebieden*. Geraadpleegd op 05-12-2018 via <https://www.clo.nl/indicatoren/nl142502-begrenzing-van-het-natuurnetwerk-en-natura-2000-gebieden> (online).

DeFries, R., Karanth, K.K. & Pareeth, S. (2010). Interactions between protected areas and their surroundings in human-dominated tropical landscapes. *Biological Conservation*, 143, pp. 2870-2880.

Deller, S.C., Tsai, T., Marcouiller, D.W. & English, D.B.K. (2001). The Role of Amenities and Quality of Life In Rural Economic Growth. *American Journal of Agricultural Economics*, 83(2), pp. 352-365.

DiCicco-Bloom, B. & Crabtree, B.F. (2006) The qualitative research interview. *Medical Education*, 40(4), pp. 314-321.

Dijk, J. van, Verburg, R., Runhaar, H. & Hekkert, M. (2018). Een transitie naar natuur-inclusieve landbouw: van 'waarom' naar 'hoe'. Geraadpleegd op 06-09-2018 via <http://www.mejudice.nl/artikelen/detail/een-transitie-naar-natuurinclusieve-landbouw-van-waarom-naar-hoe> (online).

Doorn, A. van, Melman, T.C.P., Westerink, J., Polman, N., Vogelzang, T & Korevaar, H. (2016). *Natuurinclusieve landbouw. Food-for-thought*. Record number: 510942. Wageningen: Wageningen UR.

Dowling, R. (2005). Power, Subjectivity, and Ethics in Qualitative Research. In: Hay, I. (Ed.). *Qualitative Research Methods in Human Geography*, pp. 19-29. 2^e editie. Melbourne: Oxford University Press.

Du, W. Penabaz-Wiley, S.M., Njeru, A.M. & Kinoshita, I. (2015). Models and Approaches for Integrating protected Areas with Their Surroundings: A Review of the Literature. *Sustainability*, 7, pp. 8151-8177.

Dunn, K. (2005). Interviewing. In: Hay, I. (Ed.). *Qualitative Research Methods in Human Geography*, pp. 79-105. 2^e editie. Melbourne: Oxford University Press.

Ebregt, A. & Greve, P. de (2000). *Buffer Zones and their Management. Policy and Best Practices for terrestrial ecosystems in developing countries*. Theme Studies Series 5. Wageningen: National Reference Centre for Nature Management.

Erismán, J.W., Eekeren, N.J.M. van, Cuijpers, W.J.M & Wit, J. de (2016b). *Biodiversiteit als basis voor het agrarische bedrijf*. Brochure gebaseerd op: Erismán, J.W., Eekeren, N.J.M. van, Cuijpers, W.J.M. & Wit, J. de (2014). *Biodiversiteit in de melkveehouderij: Investeren in veerkracht en reduceren van risico's*. Driebergen: Louis Blok Instituut.

Erismán, J.W., Eekeren, N.J.M. van, Doorn, A., van, Geertsema, W., Polman, N. (2017). Maatregelen natuurinclusieve landbouw. Rapport 2017-024. Driebergen: Louis Blok Instituut.

Erismán, J.W., Eekeren, N.J.M. van, Wit, J. de, Koopmans, C. Cuijpers, W.J.M., Oerlemans, N. & Koks, B.J. (2016a). Agriculture and biodiversity: a better balance benefits both. *AIMS Agriculture and Food*, 1(2), pp. 157-174.

Fontein, R.J., Michels, R., Linderhof, V.G.M., Goossen, M. & Graaff, R.P.M.D. de (2015). *De potentie van natuurcombinaties: inzicht en reflecties op de meerwaarde van een nieuw concept*. Alterra-rapport 2648. Wageningen: Alterra Wageningen UR.

FrieslandCampina (2014). *Prestatie-afhankelijke duurzaamheidstoelage voor leden-melkveehouders FrieslandCampina*. Geraadpleegd op 02-10-2018 via <https://www.frieslandcampina.com/nl/nieuws/2014-12-17-prestatie-afhankelijke-duurzaamheidstoelage-voor-leden-melkveehouders-frieslandcampina/> (online).

Fritz, C., Lamers, L.P.M., Dijk, G. van, Smolders, A.J.P. & Joosten, H. (2014). Plaudicatuur: kansen voor natuurontwikkeling en landschappelijke bufferzones op natte gronden. *Vakblad natuur bos landschap*, 105(11), pp. 4-9.

Gemeente Westerveld (2012). *Landschapsontwikkelingsplan Westerveld*. Diever: gemeente Westerveld.

Hennink, M., Hutter, I. & Bailey, A. (2015). *Qualitative research methods*. Londen: SAGE publications.

Hodge, I. (2008). To What Extent are Environmental Externalities a Joint Product of Agriculture? Overview and Policy Implications. In: OECD (ed.). *Multifunctionality in Agriculture: Evaluating the Degree of Jointness, Policy Implications*, pp. 85-118. Paris: OECD.

Hopf, C. (2004). Qualitative interviews: an overview. In: Flick, U., Kardorff, E. von & Steinke, I. (Ed.). *A Companion to qualitative research*, pp. 203-208. Londen: SAGE Publications.

Huijbers, H. (2018). *Een nieuwe relatie tussen landbouw, natuur en de leefomgeving*. Presentatie op het Leernetwerk Landbouw in Nationale Parken op 27-09-2018 in Zwartsluis. Huijbers is bestuurder bij LTO Nederland.

Huizen, I. van & Huijbers, H. (2018). *Herstel biodiversiteit welbegrepen eigen belang*. Geraadpleegd op 02-10-2018 via <http://www.lto.nl/actueel/nieuws/10896136/Herstel-biodiversiteit-welbegrepen-eigen-belang> (online).

Jotikapukkana, S., Berg, Å. & Pattanavibool, A. (2010). Wildlife and human use of buffer-zone areas in a wildlife sanctuary. *Wildlife research*, 37, pp. 466-474.

Kuiper, R., Regt, W.J. de, Dam, J.D. van, Franken, R.O.G. & Borsboom, J.A.M. (2007). *Landbouw in de Nationale Landschappen. Perspectief grondgebonden landbouw als drager van het cultuurlandschap*. Rapport 500074004/2007. Bilthoven: Milieu- en Natuurplanbureau.

Kwartiermakers (2018). *Deltaplan Biodiversiteitsherstel. In actie voor een rijkere Nederland*. Kwartiermakers is een samenwerking tussen: Agrifirm, BoerenNatuur, Centraal Bureau Levensmiddelenhandel, Duurzame Zuivelketen, LTO Nederland, Naturalis Biodiversity Center, Natuur en Milieu Federaties, Natuurmonumenten, Netherlands Ecological Research Network, Rabobank, Stichting Veldleeuwerik, De Vlinderstichting en Wereld Natuur Fonds.

Lambert, S.D. & Loiselle, C.G. (2008). Combining individual interviews and focus groups to enhance data richness. *Leading Global Nursing Research*, 62(2), pp. 228-237.

Living Lab (2019). *Living Lab Natuurinclusieve landbouw Fryslân*. Geraadpleegd op 13-02-2019 via <https://www.livinglabfryslan.frl/> (online).

LNV (2010). *Natuurlijk lukt het! Met meer boeren voor natuurbeheer*. Den Haag: Ministerie van landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit & LTO Nederland.

LNV (2018). *Landbouw, natuur en voedsel waardevol en verbonden. Nederland als koploper in kringlooplandbouw*. Den Haag: Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

LNV (2019). *Hoe werkt het PAS?* Geraadpleegd op 23-01-2019 via <https://www.synbiosys.alterra.nl/natura2000/gebiedendatabase.aspx?subj=pas&deel=1> (online).

Martino, D. (2001). Buffer Zones Around Protected Areas: A Brief Literature Review. *Electronic Green Journal*, 1(15).

Mastronardi, L., Giaccio, V., Giannelli, A. & Scardera, A. (2015). Is agritourism eco-friendly? A comparison between agritourisms and other farms in Italy using farm accountancy data network dataset. *SpringerPlus*, 4, 590.

McCann, P. (2013). *Modern Urban and Regional Economics*. Second edition. Oxford: Oxford University Press.

McGehee, N.G. (2007). An agritourism systems model: a Weberian perspective. *Journal of Sustainable Tourism*, 15, pp. 111–124.

Melman, T.C.P. (2015). Het nieuwe stelsel agrarisch natuurbeheer: wat mogen we ervan verwachten? *Vakblad natuur bos landschap*, 12(115), pp. 4-7.

Melman, T.C.P., Adrichem, M.H.C. van, Broekmeyer, M.E.A., Clement, J., Jochem, R., Meeuwssen, H.A.M., Ottburg, F.G.W.A., Schotman, A.G.M. & Visser, T. (2017). *Natuurcombinaties en Europese natuurdoelen. Ontwikkeling van een methode om natuurdoelen te realiseren buiten het Natuurnetwerk Nederland*. WOt-technical report 107. Wageningen: Wageningen UR.

Melman, T.C.P., Doorn, A van, Schotman, A. Zee, F. van der, Blanken, H., Martens, S., Sierdsema, H. & Smidt, R. (2015). *Nieuw stelsel agrarisch natuurbeheer. Ex ante evaluatie provinciale natuurbeheerplannen*. Alterra-rapport 2633. Wageningen: Alterra Wageningen UR.

Melman, T.C.P. & Snoo, G.R. de (2010). Agrarisch natuurbeheer: pleidooi voor integrale aanpak. *Groeneveldblad*, 13, pp. 14-17.

Moons, K. (2017). Het akkervarken: voor een stukje vlees én een stukje landschapsbeheer. *Trouw*, 11-12-2017. Geraadpleegd op 18-12-2018 via <https://www.trouw.nl/groen/het-akkervarken-voor-een-lekker-stukje-vlees-en-een-stukje-landschapsbeheer~a4368cc9/> (online).

Myers, G. (1998). Displaying opinions: topics and disagreement in focus groups. *Language in Society*, 27(1), pp. 85-111.

Nieuwenhuizen, W., Gies, T.J.A., Goossen, C.M., Och, R.A.F. van & Rooij, L.L. de (2015). *Ruimte voor de toekomst in het landelijk gebied. Trendverkenning 2020-2030 voor gemeenten met veel landelijk gebied*. Alterra-rapport 2628. Wageningen: Alterra Wageningen UR.

OECD (2009). *Farmland conversion: the spatial dimension of agricultural and land-use policies*. Parijs: OECD.

Olff, H. (2017). Toekomst boeren: samen met de natuur. *Broerstraat 5*, 2017(2), pp. 18-19. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

PBL (2017). *Tussenbalans van de Leefomgeving 2017*. PBL-publicatienummer: 2908. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving (PBL).

Pierik, C. (2018). *Macro-economie en Landbouwtelling* [PowerPoint presentatie]. Beschikbaar via <https://www.landbouwcongres.nl/presentatie.pdf>

Power, T.M. (2005). The supply and demand for natural amenities: an overview of theory and concepts. In: Green, G.P., Deller, S.C. & Marcouiller, D.W (Ed.). *Amenities and Rural Development: Theory, Methods and Public Policy*, pp. 63-77. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.

Prolander (2019). *Wat doen we?* Geraadpleegd op 05-02-2019 via <https://www.prolander.nl/we-0/> (online).

Provincie Drenthe (2014). *Gastvrije natuur. Natuurvisie 2040*. Assen: provincie Drenthe.

Provincie Drenthe (2016a). *Ontwikkelagenda Drents-Friese grensstreek*. Assen: provincie Drenthe.

Provincie Drenthe (2016b). *Natuurlijk Platteland! Beleven, Benutten, Beschermen*. Assen: provincie Drenthe.

Provincie Drenthe (2017). *Beschrijving projecten Ontwikkelagenda Melkveehouderij en Natuur*. Assen: provincie Drenthe.

Provincie Drenthe (2018a). *Drainage en beregening rond Natura 2000-gebieden*. Geraadpleegd op 06-02-2019 via <https://www.provincie.drenthe.nl/onderwerpen/natuur-milieu/diversen/drainage-beregening/> (online).

Provincie Drenthe (2018b). *Nationale Parken en Natuurparken*. Geraadpleegd op 05-12-2018 via <https://www.provincie.drenthe.nl/onderwerpen/natuur-milieu/natuur/nationale-parken-0/> (online).

Provincie Drenthe (2018c). *Natuurnetwerk Nederland*. Geraadpleegd op 05-11-2018 via <https://www.provincie.drenthe.nl/onderwerpen/natuur-milieu/natuur/natuurnetwerk/> (online).

Provincie Drenthe (2018d). *Omgevingsvisie 2018*. Assen: provincie Drenthe.

Provincie Drenthe (2019a). *Geoportaal provincie Drenthe*. Geraadpleegd via https://geo.drenthe.nl/geoportaal/src/?lang=nl&topic=portaal&bgLayer=openbasiskaart.nl&layers=GBI.FO_MA_SK_DR_NL

Provincie Drenthe (2019b). *Natuurbeheerplan Drenthe, versie 2019*. Assen: provincie Drenthe.

Regt, W. de & Kuiper, R. (2006). Kleinschalige landbouw biedt kansen voor landschap. *LandWerk*, 2006-3, pp. 17-21.

Renting, H., Rossing, W.A.H., Groot, J.C.J., Ploeg, J.D. van der, Laurent, C., Perraud, D., Stobbelaar, D.J. & Ittersum, M.K. van (2009). Exploring multifunctional agriculture. A review of conceptual approaches and prospects for an integrative transitional framework. *Journal of Environmental Management*, 90, pp. 112-123.

Rijksoverheid (2017). *Programma Aanpak Stikstof 2015-2021 zoals gewijzigd na partiële herziening op 18 december 2017*. Publicatienummer: 106481. Den Haag: Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit & Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat.

Ritchie, C., Petrosillo, S. & Burger, S. (2018). *European Protected Areas & Sustainable Agriculture. Working in Partnership for Biodiversity and Rural Development*. Position paper: gepubliceerd in februari 2018. Brussel: EUROPARC Federation. Geraadpleegd op 19-09-2018 via <http://www.europarc.org/wp-content/uploads/2018/03/Protected-Areas-and-Sustainable-Agriculture-Position-Paper-EUROPARC.pdf> (online).

Roest, A.E., Vermeij, I., Jager, J.H. & Everdingen, W.H. van (2010). *Definities en gegevens van multifunctionele landbouw in databestanden*. LEI-nota 10-063. Den Haag: Landbouw Economisch Instituut.

Runhaar, H. (2017). Governing the transformation towards 'nature-inclusive' agriculture: insights from the Netherlands. *International Journal of Agricultural Sustainability*, 15(4), pp. 340-349.

Samenwerkingsverband Nationale Parken (2018). *Het verhaal van de Nederlandse natuur*. Geraadpleegd op 05-11-2018 via <https://www.nationaalpark.nl/> (online).

Simons, H. (2009). *Case study research in practice*. London: SAGE.

Sleeking, K.J.E., Steenis, M. van, Vennevertloo, M.E., Fischer, M. & Wieringa, H. (2011). *Multifunctionele landbouw en ruimtelijke ordening. Handreikingen voor gemeentelijke plattelandsontwikkelingen*. Den Haag: Vereniging van Nederlandse Gemeenten; Zegveld: Taskforce Multifunctionele landbouw.

Smeets, P.J.A.M. (2011). *Expedition agroparks. Research by design into sustainable development and agriculture in the entwork society*. Wageningen: Academic Publishers.

Stortelder, A.H.F. & Kiers, M.A. (2011). *Boeren voor Natuur, waar kan dit concept met succes worden ingevoerd?* Alterra-rapport 2145. Wageningen: Alterra Wageningen UR.

Stræde, S. & Treue, T. (2006). Beyond buffer zone protection: A comparative study of park and buffer zone products' importance to villagers living inside Royal Chitwan National Park and to villagers living in its buffer zone. *Journal of Environmental Management*, 78, pp. 251-267.

Thünen, J.H., von (1826). *Der Isolierte Staat in Beziehung auf Landschaft und Nationalökonomie*, Hamburg. Vertaald door Wartenberg, C.M. (1966). *Von Thunen's Isolated State*. Oxford: Pergamon Press.

Westerink, J., Stortelder, A.H.F., Corporaal, A. & Ottburg F.G.W.A. (2015). Boeren voor natuur past uitstekend tussen natuurbeheer en agrarisch natuurbeheer. *Vakblad natuur bos landschap*, 12(115), pp. 16-17.

Westerink, J., Stortelder, A.H.F., Ottburg, F.G.W.A., Boer, T.A. de, Schrijver, R.A.M., Vries, C.K. de, Plomp, M., Smolders, E.A.A., Eysink, A.T.W. & Bulten, G.H. (2013). *Boeren voor Natuur; Hoe werkt het en wat levert het op?* Alterra-rapport 2472. Wageningen: Alterra Wageningen UR.

Westerink, J., Plomp, M., Ottburg, F.G.W.A., Zanen, M. & Schrijver, R.A.M. (2018). *Boeren voor Natuur: de ultieme natuurinclusieve landbouw? Lessen van vier pilotbedrijven en relevantie voor beleid*. Rapport 2858. Wageningen: Wageningen UR.

Wiggering, H., Dalchow, C., Glemnitz, M., Helming, K., Müller, K., Schultz, A., Stachow, U. & Zander, P. (2006). Indicators for multifunctional land use. Linking socio-economic requirements with landscape potentials. *Ecological Indicators*, 6(2006), pp. 238-249.

Wild R.G & Mutebi, J. (1996). *Conservation through Community Use of Plant Resources*. People and Plants Working Paper No. 5.

Zhang, Z., Sherman, R. Yang, Z. Wu, R., Wang, W., Yin, M. Yang, G. & Ou, X. (2013). Integrating a participatory process with GIS-based multi-criteria decision analysis for protected area zoning in China. *Journal for Nature Conservation*, 21, pp. 225-240.

BIJLAGEN

Bijlage 1: Interview guide

A. Introductie

- Uitleg onderzoek en reden voor dit interview (doel en proces onderzoek)
- Toestemming vragen voor opname
- Benadrukken van anonimiteit in onderzoek
- Opbouw interview en geschatte tijdsduur
- Vragen eigen functie binnen de provincie Drenthe uit te leggen

B. Doel overgangszone

1. Wat is volgens jou een overgangszone tussen natuur- en landbouwfuncties?
2. Wat moet volgens jou een overgangszone bereiken? (doel)
 - Moet een overgangszone natuur- en landbouwfuncties scheiden, koppelen of misschien een combinatie van beiden?
3. Welke voorbeelden van overgangszones ken je?
 - Zijn deze voorbeelden interessant voor Zuidwest Drenthe?

C. Locaties in zuidwest Drenthe

4. Zijn er locaties in Zuidwest Drenthe waar dit doel van een overgangszone mogelijk te bereiken is?

Zo ja, zou je deze locatie(s) op de kaart kunnen aangeven?

Zo nee, wat maakt het creëren van een overgangszone in Zuidwest Drenthe zo lastig?

5. Waarom heb je deze locatie(s) gekozen?
 - Wat kan een overgangszone op deze locatie(s) verbeteren?
 - Welke problemen kan een overgangszone op deze locatie(s) oplossen?
 - Hoe zou een overgangszone er volgens jou op deze locatie(s) uit moeten zien?
 - Zie jij bij de invulling van een overgangszone een rol weggelegd voor agrarisch natuurbeheer of natuurinclusieve landbouw?
 - Welke elementen kan een overgangszone op deze locatie(s) niet verbeteren?

5. Aan de hand van het doel dat je hiervoor genoemd hebt, hoe moet een overgangszone volgens jou ingedeeld worden?
 - Wat kan een overgangszone in dat geval verbeteren in een gebied?
 - Welke problemen worden er in dat geval opgelost in een gebied?
 - Hoe kunnen agrarisch natuurbeheer of natuurinclusieve landbouw hierbij een rol spelen?

D. Opgesteld concept evalueren

6. Ik heb een concept overgangszone opgesteld vanuit de literatuur. (uitleg concept). Hoe zie je dit concept voor je in Zuidwest Drenthe?
7. Welke elementen zie je wel voor je in Zuidwest Drenthe?
8. Welke elementen zie je niet voor je in Zuidwest Drenthe?
9. Welke elementen missen er naar jouw mening nog in het model?
10. Wat moet er volgens jou aangepast worden aan dit concept zodat het past bij de situatie in Zuidwest Drenthe?
 - Zorgt naar jouw mening deze volgorde voor een vloeiende overgang tussen natuur- en landbouwfuncties?
11. Wat is er verder nodig om een overgangszone in Zuidwest Drenthe te laten slagen?

E. Afsluiting

- Dat waren de vragen van mijn kant. Zijn er nog zaken die je graag wil vermelden?
- Uitnodigen voor focusgroep (in januari 2019)
- Vragen naar suggesties voor participanten
- Bedanken voor het interview

Bijlage 2: Discussion guide

Introductie

- Welkom
- Uitleg en opbouw focusgroep
- Consensus is niet het doel
- Spreken mag wanneer je wil maar laat elkaar uitpraten
- Tijdsindicatie
- Toestemming vragen voor opname
- Benadrukken anonimiteit in onderzoek
- Zijn er tot nu toe vragen?
- Toelichting onderzoek tot nu toe en schetsen knelpunten tussen natuur- en landbouwfuncties

Introductievraag

In hoeverre herkennen jullie de situatie die ik net beschreven heb?

Vervolg introductie

- Recap conceptueel model wat tijdens de interviews is voorgelegd.
- Aan de hand van uitkomsten interviews zijn twee nieuwe modellen opgesteld

Onderwerp 1: evalueren model waterpeil

- Wat is jullie eerste indruk van dit model?
- In hoeverre is dit model haalbaar in Zuidwest Drenthe?
 - o Stelling: Bufferzones zoals deze in het Bargerveen te vinden zijn, zijn ook geschikt voor Zuidwest Drenthe.
 - o Stelling: De agrarisch ondernemer in de bufferzone heeft ondanks een hogere grondwaterstand genoeg mogelijkheden om een verdienmodel te ontwikkelen, zoals energieproductie, recreatie en paludicultuur.
 - o Stelling: Het plaatsen van zonnepanelen in de bufferzone geeft voordelen voor zowel de biodiversiteit als het verdienmodel van de agrarische ondernemer.

Onderwerp 2: evalueren model emissies

- Wat is jullie eerste indruk van dit model?
- In hoeverre is dit model haalbaar in Zuidwest Drenthe?
 - o Stelling: Het zoekgebied voor agrarisch natuurbeheer moet uitgebreid worden zodat er een zone rondom de Natura2000-gebieden ontstaat.
 - o Stelling: Stroken van agrarisch natuurbeheer zijn te smal/klein om interessant te zijn voor recreatieve activiteiten.

Transitievraag

Ik heb jullie verteld over de knelpunten op de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties die uit de interviews kwamen en we hebben de modellen besproken. Ik ben benieuwd hoe jullie nu tegen overgangszones aankijken, daarom de volgende stelling:

- Stelling: Overgangszones bieden een realistische en haalbare verbetering van de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties in Zuidwest Drenthe.

Onderwerp 3: de rol van de provincie Drenthe

- Wat is de rol van de provincie Drenthe bij het stimuleren van een omslag in de landbouw naar een meer duurzame vorm van landbouw?
 - Stelling: de taak om de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties te verbeteren ligt bij de provincie Drenthe.
 - Stelling: Binnen de realisatie van de gestelde natuurdoelen (bijvoorbeeld PNP) wordt voldoende rekening gehouden met de aangrenzende landbouwgronden, zodat er minder knelpunten op de grenzen ontstaan.
- Welke acties kunnen er nu al door de provincie Drenthe ondernomen worden om tot een verbetering van de grenzen van natuur- en landbouwfuncties te komen?
- Wat wordt er op dit moment gedaan om de grenzen tussen natuur- en landbouwfuncties te verbeteren?
- Wat kan er (extra) gedaan worden om de situatie te verbeteren?
 - Stelling: Er moet een keurmerk worden ontwikkeld voor producten afkomstig van ondernemingen die aan natuurinclusieve landbouw of agrarisch natuurbeheer doen
- Wie of wat is daarvoor nodig? Met welke partijen moet samengewerkt worden om tot een verbetering van de grenzen te komen?

Conclusie

Belangrijkste punten samenvatten:

- Overgangszones realistisch en haalbaar?
- De (cruciale) acties die ondernomen kunnen worden.

Afsluiting

We naderen het einde van de discussie. Is er iemand die nog iets zou willen toevoegen wat nog niet benoemd is?

Bedanken.

Bijlage 3: Codeboek interviews

Categorie	Code
Drijfveren overgangszone	<ol style="list-style-type: none"> 1. Verbetering waterpeil 2. Verminderen emissies 3. Bodemkwaliteit 4. Ontwikkelingsmogelijkheden landbouw 5. Biodiversiteit
Doel overgangszone	<ol style="list-style-type: none"> 6. Koppeling van functies 7. Scheiding van functies
Functies in de overgangszone	<ol style="list-style-type: none"> 8. Agrarisch natuurbeheer 9. Natuurinclusieve landbouw 10. Overige vormen van landbouw 11. Recreatie 12. Energieproductie 13. Klimaatverandering
Locaties overgangszone	<ol style="list-style-type: none"> 14. Voorbeeld huidige overgangszone 15. Suggestie nieuwe overgangszone
Aanpassingen conceptueel model	<ol style="list-style-type: none"> 16. Natuurgebied 17. Bufferzone 18. Sustainable-use area 19. Intensieve landbouw 20. Begrenzing
Financiering	<ol style="list-style-type: none"> 21. Verdienmodel met niet-verhandelbare producten 22. Subsidies 23. Prijs voor consument
Slagingsvoorwaarden	<ol style="list-style-type: none"> 24. Draagvlak 25. Enthousiasme 26. Regelgeving 27. Urgentie 28. Bestuurlijke wil 29. Tijdsbestek contracten
Instrumenten	<ol style="list-style-type: none"> 30. Wens 31. Voorbeeld

Bijlage 4: Codeboek focusgroepen

Categorie	Code
Ruimtelijk beleid	<ol style="list-style-type: none">1. Beperkingen door bestemmingsplan2. Gevolgen natuurbegrenzing3. Omgevingsvisie4. Mogelijkheid zone in natuurgebied
Evaluatie modellen	<ol style="list-style-type: none">5. Evaluatie model waterpeil6. Evaluatie model emissies7. Grondprijzen
Instrumenten	<ol style="list-style-type: none">8. Gemeenschappelijk Landbouwbeleid9. Keurmerk10. Stimuleren streekproducten11. Onderzoekszones drainage en beregening12. Verduurzamen landbouw
Vergroten zoekgebied	<ol style="list-style-type: none">13. Benodigheden14. Financiële beperking15. Locatie16. Koppelen van belangen
Aanpak	<ol style="list-style-type: none">17. Reguleren18. Stimuleren19. Politieke wil/keuze
Overig	<ol style="list-style-type: none">20. Realiseerbaarheid overgangszone21. Rol provincie Drenthe22. Integraal werken23. Samenwerken met andere partijen24. Verdienmodel overgangszone